KÜLTÜR BAKANLIĞI
Ziya Gökalp Yayınları : 12
II. Seri : 1

DOĞUMUNUN 100. YILINDA
1876-1976
BÜTÜN ESERLERİ

ZİYA GÖKALP



MAKALELER I

(DİYARBEKİR-PEYMAN-VOLKAN GAZETELERİNDEKİ MAKALELERİ)

Hazırlayan : ŞEVKET BEYSANOĞLU

KÜLTÜR BAKANLIĞI
Ziya Gökalp Yayınları : 12
II. Seri : 1

ZİYA GÖKALP



MAKALELER

I

Diyarbekir - Peyman - Volkan
Gazetelerindeki Yazılar

Hazırlayan
Şevket BEYSANOĞLU

BİRİNCİ BASILIŞ

DEVLET KİTAPLARI

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1976

Doğumunun 100. yılında Ziya Gökalp'ın bütün eserlerini hazırlama kurulu :

Prof. Dr. Nihat Nirun (Başkan)
Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı
Prof. Dr. Hikmet Tanyu (Üye)
Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi
Rıza Kardaş (Üye)
Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı
Şevket Beysanoğlu (Üye)
Avukat-Ziya Gökalp Derneği Başkanı
Şevket Kutkan (İmlâ birliğini sağlamakla görevli)
Emekli Edebiyat Öğretmeni
Cemalettin Gülcan (Raportör)
Kültür Bakanlığı Şube Müdürü

Kültür Bakanlığının 27/I/1976 tarih 114 sayılı kararıyle birinci defa 30.000 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

DİYARBEKİR GAZETESİ

		Sayfa
I.	Dicle Vâdisi	1
II.	Tarla Kenarında	5
III.	Kışla Meydanı	7
IV.	Köprüye Kadar	11
V.	Çiçekler İçinde	15
VI.	Etfâl-i Memleket ve Bir Bedî'a-i San'at	19
VII.	Dişten Artmaz, İşten Artar	23
VIII.	Ticaret ve Yeni Ticaret Odası	27
IX.	Ticaret, "El-Kâsib"	33
X.	Makale-i İktisadiyye	39

PEYMAN GAZETESİ

XI.	İki Söz	45
XII.	Diyarbekir Nasıl Bir Vali İster	46
XIII.	İlmi-i İçtimâ'	48
XIV.	Aşiretlerin Nizamnâme-i Mahsusla Takyidi	50
XV.	Türklük ve Osmanlılık	54
XVI.	Hürriyetin Menbalarına Doğru	58
XVII.	A'şâr İhâlesi	60
XVIII.	Yeni Osmanlılar	62
XIX.	Ziraat ve Zeâmet	66
XX.	İyd-i Millî	69
XXI.	İbiş Dayı	72
XXII.	Eskiler ve Yeniler	76

		Sayfa
XXIII.	Medreseler	79
XXIV.	Tekkeler	83
XXV.	Bir Devlet Nasıl Gençleşir	88
XXVI.	Fazilet ve Saadet	91
XXVII.	Arazi Münâzaaları	95
XXVIII.	Din, İlmin Bir Netice-i Zarûriyyesidir	98
XXIX.	Firârî Maznunlar, Gıyâbî Mahkûmlar	103
XXX.	Satvet-i Bahriyye	107

VOLKAN GAZETESİ

XXXI.	İcmâ'ı Siyâsî, İ'tizâl-i Siyâsî	113
	NOTLAR	116
	SÖZLÜK	135

1969'da yayınlanmasına başlanıp kısa zaman içerisinde 66 sayısı çıkarılan "1000 Temel Eser" serisine, kaldığı yerden aynı hız ve inançla yeniden başlıyoruz. Devlet eliyle tek "millî kültür serisi"ni teşkil eden "1000 Temel Eser"in, her köyde kurulacak bir kitaplığı meydana getirmesi esas alınmıştır. "1000 Temel Eser", çok kısa bir süre aydın çevrelerimizin fikrî ihtiyacını karşılamış, hemen her sayısı yayınından sonra tükenmiş, birçok sayısının yeniden basılmasına zaruret hâsıl olmuştur.

Bakanlığımız, bugünkü, fikir ve inanç buhranını yaratma gayretleri karşısında, millî ve fikrî ihtiyaçlarımıza cevap teşkil etmek üzere, "Millî Kültür Yayınları" işini, millî birlik ve yükselişimizin hayatî temel dâvâsı olarak daha ihatalı surette ele almağa karar vermiştir.

Çok zengin ve çok yönlü olan millî kültür ve san'atımızın geçmişini ve hâlini işleyip yaymak ve geleceğini hazırlamak; Türk halkını, Türk gençliğini, Türk çocuklarını her türlü bozguncu cereyanlardan, çeşitli zararlı yayınların tesirinden kurtarmak ve korumak üzere, her kitle ve seviyeye hitap eden değişik kitap serileri ve muhtelif dergiler yayınlanacaktır. Bu ciddî yayınlar, millî kültürümüzün ve aynı zamanda objektif ilmin mahsulü olan bilgileri ve fikirleri milletimize sunacak, umumî efkârımızın konular ve meseleler üzerinde kendi hüküm ve kanaatını hâsıl etmesine ve doğru yolu seçmesine yardımcı olacaklardır.

Medeniyet, çağımızın teknik icad ve gelişmeleri ve sür'atli yayılma imkânları muvacehesinde büsbütün beynelmilel bir mahiyet kazanırken, kültürler milletlere

hâs karakterlerini muhafaza etmektedirler ve daima edeceklerdir. Çünkü kültürler, milletlere şahsiyetlerini veren, onların benliğini yapan, diğer milletler arasındaki yerlerini tayin eden maddî ve manevî varlık ve değerlerin bütünü, muhassalası, özüdürler.

Millî kültürler ve milletlere has değerler bir milletin tarihi boyunca yavaş yavaş teşekkül ederler ve zaman içerisinde onları diğer milletlerden ayıran hususiyetler olarak belirir ve şuur halinde gelişirler. Edebiyatta, fikir hayatında, san'atın her dalında, folklorda, velhasıl millî kültürün her alanında bu böyledir.

Milletimizin derin bir mazisi ve bu geçmişe dayanan köklü ve çok zengin bir kültürü vardır. Hedefimiz, bütün imkânlarımız ve gücümüzle bu kültür unsurlarını her yönden araştıran, inceleyen, işleyen eserleri aziz milletimizin istifadesine sunmak, vatandaşlarımızı, güven ve iftiharla okuyacakları bir millî kültür kitaplığına sahip kılmaktır.

Rıfkı DANIŞMAN

Kültür Bakanı

ÖNSÖZ

Bir İmparatorluk coğrafyasının bir doğu (Diyarbakır) şehrinde (1876 yılının 23 Mart'ın da) doğup, bir batı ucunda (Selânik'de) fikir dünyasına (1911'de) Gökalp adıyla katılarak, Türkiye'yi ve bütün Türkleri "mefkûre" ateşiyle ısıtan büyük mürşidi, doğumunun 100. yılında bütün eserlerini yayımlamanın gururu ve titizliği içinde, minnet ve rahmetle anıyoruz.

Gökalp, 48 yıllık kısa süreli ömrü içinde çok renkli ve cepheli şahsiyeti ile mefkûreci bir şair olarak Türkü ve Türkçülüğü dile getiren, dürüst ve üst seviyede bir siyaset ve devlet adamı olarak milliyetçilik fikriyatını yapan, bir "içtimaiyat müderrisi" ((sosyoloji profesörü) olarak ilgili ilk kürsüyü kurmak suretiyle metodolojisini batı ölçüleri içinde tanıtan, bir mütefekkir olarak da "Türkçülüğün Esasları"nı modern mânâsı içinde yorumlayarak geleceğe ışık tutan, bir fikir ve gönül adamımızdır.

Fazilet ve feragat abidesi olan hayatı ve şahsiyeti de, bizzat öğretiminde bulunduğu "mefkûre"si gibi, gelecek nesillere örnek olarak gösterilecek olan Gökalp, hazırlık ve tahlil devresini henüz bitirmiş, bir büyük terkipler devrine gelmiş bulunduğu bir çağda aramızdan ayrılmıştır (25 Ekim, 1924).

Bununla beraber, Ziya Gökalp'ın eserleri, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'te başarıyla uygulanan bir çok inkılâpların prensip, ideal ve değerleriyle doludur. O, doruklarda tutuşup ufku baştan başa aydınlatan ateşler gibi, Türklüğün bağrında mefkûre ateşini yakıp aydınlatan bir rehberdir.

Gökalp, hasta hayvanların tedavi usullerinin öğretiminin yapıldığı yerde öğrenim görmesine rağmen, "hasta adam"ın tedavisine faydalı olacak metod ve düşüncelerle işe koyulmuş ve eserlerinde çağdaş Türkiye'nin sosyal değişmesi ilgili değer ve istikametleri bakımından çok şümullu bir kültür sentezi taslağı hazırlayarak, tarihî tekâmül çizgisi içinde Türk cemiyetinin en tesirli düşünce mihraklarından biri olarak kalmayı başarmıştır.

Ziya Gökalp, gerçekten yakın tarihimizin en tesirli ve güçlü insanlarından biridir. Bu bakımdan Gökalp, Modern Türkiye'nin siyasî ve fikrî gelişmeler içerisinde bir nirengi noktası olarak değerini korumaktadır. Zira Gökalp'ın fikirleri ve düşüncesinin yapısı, aksettirdiği çeşitlilikler, Türkiye'nin gelişme istikametiyle, ilgili hemen hemen her şeye ışık tutacak

mahyettedir. Bu bakımdan, Gökalp'ın eserlerinde ağır basma mütefekkir hüviyeti, kendi çağının fikriyatına katkısı yönünden bir ışık olmuştur. Nitekim, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" sentezi Gökalp'ın eseridir.

O'nun düşünceleri, Cumhuriyet devrinin yarım yüzyılı boyunca yaşar ve nesillerden nesillere intikal ederken, fikirlerinin ve fikriyatının bazı cepheleri, belki de tarihî şartlar müsait bulunmadığı için, fazla uzun ömürlü kalamamış veya vaktini tamamlamış görünümü içinde olabilir. Bununla beraber, O'nun sosyolog hüviyetiyle koymuş olduğu prensipler ve sosyal değer hükümleri, gerçekten, bugünün anlayışı içinde de kendine has kavi mantığının tutarlı sentezi olarak dikkati çekmekte ve tarihteki yerini heybetiyle doldurmaktadır.

Gerçi Gökalp'ın, millî devletin temeli saydığı halk kültürüne giderken, yani cemiyetin eseri bulunan, o çağın şartlarının icabı bir çeşit "tehzip" edilmiş şekli demek olan yüksek Osmanlı kültürünün reddi zımnında tavır takınması, sisteminin bütünlüğü içinde çok büyük zaaf olarak değerlendirilmemelidir.

Ana fikirleriyle reddedilmez bir mütefekkir olan Ziya Gökalp'ı aşılmağa açık bir fikir adamımız olarak, doğumunun 100. yılında bütün eserleriyle, kendi çağdaşları arasında, onda Türk atalar ruhunun hususiyetlerini ortaya koyan, kahramanca metânet ve ruh kuvvetini ve Türk millî ruhunun hasletlerini görüyor ve böylece eserlerindeki terkibin sağlam ve tutarlı yapısı içinde, özlü bir muhtevanın temsilciliğini de yapmakta olan bu büyük insanın, elli yıldan beri hâlâ sahasında neden hem "ilk", hem de "tek" olduğunu daha iyi anlamış oluyoruz.

Doğumunun 100. yılında Ziya
Gökalp'ın Bütün Eserlerini
Hazırlama Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Nihat NİRUN

Not: Dört seri halinde tertiplenen "Ziya Gökalp Yayınları"nda, asıl metne mânâ ve ifade bakımından sadık kalınması prensip olarak benimsenmiş olup, hususiyle izafet ve sıfat terkiplerine giren kelimeler ile aruz vezniyle yazılmış şiirlerde geçen kelimelerdeki imlâ da, aslına uygun şekilde korunmuş, ancak alışılan kelimelerde buna uyulmamıştır.

"Ziya Gökalp Yayınları"nda, genellikle, her eserin sonunda yayındaki mânâya uygun bir sözlüğe yer verilmek suretiyle gerekli kavram açıklamaları yapılmıştır. Ancak belli bir sözlüğe gerek bulunmayan yayımlarda bu husus dip notlarda gösterilmiştir.

DİYARBEKİR GAZETESİ

I.

DİCLE VÂDİSİ

Seyahat, her tabakası târih-i tekvînin bir sahifesini irâe eden ve Ümm-ül-Kitâb-ı hikmet ıtlakına sezâvâr olan tûde-i arzı mütalaakârâne dolaşmaktır. Kitabhane-i tabiatı tetebbu' için, bulunduğumuz yerden çok uzaklara gitmeğe hacet yoktur. Muhitimizi tezyin eden nâmütenahi âsâr-ı kudrette nazar-ı iz'ana bir kisve-i şi'r-âmîz ile münkeşif olan hakaayık-ı hikemîyyeyi istikra eylemek de seyahattır.

Bugün ikindiden sonra, münferidâne bir tenezzüh icrasına ruhumda meyelân hissettim. Şehirlerin bir cevşen-i sengîn içinde yaşamağa mecbur bulunduğu Kurun-i Kadîmenin hayat-ı harbiyyesine tercüman olan Sur'dan[1] dışarı atladım. İlk nazarımı bir selâm-ı ibtisâm ile taltif eden Beledî Bağçe-i dil-ârâsını[2] belde-i Âmid'in[3] rebî-i terakkîsine bir berâat-ı istihlâl suretinde telâkki ederek şairlerimizin kürsî-i istiğrâkı olan Kayalık'a[4] doğru yürüdüm.

(1) — Diyarbakır şehrini baştanbaşa kuşatan bu surlardan ancak, dört yöne açılmış (Dağkapısı, Urfakapısı, Mardinkapısı ve Yenikapı isimli) dört kapıdan kale dışına çıkılabilirdi. Şimdi kale dışında yeni bir şehir kurulmuştur.

(2) — Kuzeye açılan Dağkapısı'ndan çıkılınca büyük bir Belediye Parkı vardı. Bu parkın yerinde sonradan İlköğretmen Okulu yapılmıştır (1949).

(3) — Âmid, Diyarbakır şehrinin eski adıdır.

(4) — Dicle vadisine bakan, Fis kayası denilen güzel manzaralı kayalık. Burası, şimdi yeni yapılarla dolmuştur.

Bu temaşahane-i bedâyi'de nigâh-i im'âna üç eser-i umrân müsâdif olur: Hastahane[5], Mekteb-i İ'dâdî[6], Mekteb-i Sanayi[7]. Bu müesseseler, saadetin üç rükn-i mühimmi olan sıhhat, fazilet ve serveti iktisâba hâdimdir. Gündüz sa'y ü taable demgüzâr olanlar, havâ-yi bahtiyârî teneffüs etmek için her akşam bu cihannümâ-yi tabîîye gelirler. Dicle Vâdisi'nin mahasin-i fıtriyyesine rasadgâh-i nüzhet olan kır-kahvelerinden birinde oturdum. Bahçeler kisve-i rebîiyyesini iktisâ etmiş, tarlalar yeşil bir deniz gibi temevvüç ediyordu. Dicle, bâlâda cevelân eden beyaz bulutların Bahr-i Muhit-i Hindî'den getirdiği miyâh-i füyûzperveri, karşıda efser-i sîmînleriyle ihtişamnümâ olan karlı dağların seylâbelerinden iltikat ederek mevtın-ı kadîmine götürüyordu. Zîr ü bâlâda biri mâyi', diğeri buhârî iki nehir. Biri şimalden cenuba, diğeri cenuptan şimale doğru ma'kûsen cereyan ederek kaanûn-i umûmî-i deverâna bir misâl-i vâzıh îrâe ediyorlardı.

Dicle Vâdisi, birbirine muhalif tabi'atte iki kıt'a-i arziyyeyi tefrik eder.[8] Kıt'a-i garbiyye Karacadağ'a

---

(5) — 1884 yılında Vali Sırrı Paşa zamanında, *Gureba Hastanesi* olarak hizmete açılan şimdiki *Nümune Hastanesi*.

(6) — Eskiden lise derecesinde okul. *Diyarbekir İdadî Mektebi* 1892'de Vali Hasan Paşa zamanında açılmıştır. 1913'te İdadî'ler, tam teşkilâtlı Sultanî haline sokuldu. Bu binayı şimdi Tıp Fakültesi kullanmaktadır.

(7) — 1895'te Vali Halid Bey zamanında açılmıştır. Bu bina da halen Tıp Fakültesi'nin işgalindedir.

(8) — Dicle'nin doğusundaki bölgede bulunan, merkeze bağlı köylere "Şark", batısındaki bölgede kalan köylere de "Garp" denilegelmiştir. Osmanlıların 1515'teki fethinden önceleri de bu iki adın kullanıldığı, *Akkoyunlu* (Uzun)

kadar yekpâre kayalardan müteşekkildir. Sathı, ince bir killi toprak tabakasiyle mesturdur. Killi topraklar ve altındaki tabaka-i ahcâr, suların nüfuzuna mâni olduğundan yağmurların kesreti çamur ve bataklıklar yapar. Buna mebni yağmurlu seneler, Garb-Nahiyesi'nin mezrûâtına iyi gelmez. Kışın, yağmurlar, çift sürmeğe mâni olur. Fakat mer'a cihetiyle, Garb köyleri zengindir. Maamafih terfende baharı, açar açmaz solan bir şükûfe gibi, bir şitâ-yi vâpesîn ile takip ettiren soğuk rüzgârlar, çayırların intâş ve tenmiyesini tehir etti. Kıt'a-i şarkıyye, kumlu topraklardan mutahasıldır. Kumlu topraklar, ziyade kaabil-i nüfuz olduğundan, yağmurlu senelerde çok mahsul verir. İlm-i-arz nokta-i nazarından bakılınca, kıt'a-i garbiyyenin arâzî-i nâriyyeden, kıt'a-i şarkıyyenin arâzî-i mâiyyeden müteşekkil bulunduğu münkeşif olur. Menâbi'i servetimizden ma'dud olan Dicle nehrinin füyûz-i ziraiyye ve kuvâ-i nakliyyesinden istifademiz mahduttur. Feyezan hengâmında iki canibinde terâküm ettirdiği milli[10] topraklarda kavun,

---

Hasan Padişah Kanunları"ndan anlaşılmaktadır. Eskiden "Şark Müdürlüğü"nde *Şark, Kiki, Türkman* bucaklarında 162 köy; "Garp Müdürlüğü"nde ise *Garp, Mahal, Metinan* bucaklarında 183 köy vardı. (h. 1294 = 1877 tarihli *Diyarbekir Salnâmesi*, s. 222'deki "cetvel").

(9) — Şehrin batısında bulunan bu dağ, Diyarbakır-Urfa il sınırını ayırır. En yüksek yeri *Mergâmîr Tepesi*'dir (1919 m.)

(10) — "Mil" Doğu-Anadolu'da ve Azerbaycan'da, taşkın suların bıraktığı ince ve bereketli toprağa verilen bir isimdir; alüvyon.

karpuz ekilir. "Kelek"[11] denilen vasıta ile Egil nahiyesi dağlarından odun, ahşab getirilerek Musul ve Bağdad'a zahire ve sair emtia götürülür, bunlardan başka, bize leziz balıklar ihdâ eder. Vâlî-i esbak İsmail Paşa[12] merhum, Dicle nehrini Diyarbekir'den altı saat yukarıda kabiliyyet-i tabiiyyesi bulunan bir mahalde[13] sed vasıtasıyle yükselterek bütün Şark Nahiyesi'nin arazisini kabil-i iskaa kılmağa teşebbüs etmişti. Servet-i memleketi ihyâ edecek bu teşebbüs-i azîm her nasılsa şimdiye kadar pezîrâ-yi muvaffakiyyet olamadı. Şoseler inşası, Hamravat[14] mecrası-

(11) — Basit bir ulaşım aracı. Şişirilmiş koyun tulumları yan yana ve alt alta dizilerek özel olarak yapılmış direklere tesbit edilir. Böylece yaklaşık olarak 13-15 metre karelik dikdörtgen veya kare şeklinde bir satıh meydana getirilir. Sonra, buna iki kürek takılıp, suyun akışından faydalanmak suretiyle bu satıh üzerine istif edilen eşya - daha çok, odun - naklinde kullanılır. Bir kelekte 64-72 veya 80-88 tulum bulunur. Her kelek 3-4 ton odun taşır.

(12) — Bu Vâli, Tanzimattan sonraki "Diyarbekir Vilâyeti"nin ikinci vâlisi olarak şehirde ve vilâyette gerçekten unutulmaz imar ve kültür işlerini yaptıran *Karslı Hatunoğlu Müşir Kurd-İsmail Hakkı Paşa* (Kars 1818-İstanbul 1896)'dır Ziya Gökalp, 28 Mayıs 1868 - 5 Aralık 1875 tarihleri arasında yedibuçuk yıl vâlilik eden bu zâtı, iki ayrı yazısında haklı olarak övmüştür (*"Diyarbekir Nasıl Bir Vâli İster?"*, 15 Haziran 1325 tarih ve 1 sayılı *PEYMAN; "Kurd-İsmail Paşa Câmii"*, 30 Temmuz 1333 tarih ve 10 sayılı KÜÇÜK MECMUA).

(13) — "Mamoşek" denilen yer. Kurd - İsmail Paşa 1869'da, bu yerde bir baraj yaptırma teşebbüsüne girişmiştir.

(14) — "Hamravat" isimli bu çok nefis su, Kanunî Sultan Süleyman zamanında şehre 10 Km. mesafede bulunan Gözeli'den getirtilmiştir (1543).

nın setri gibi âsâr-ı hayriyyesinden maada, içtiğimiz suyun demir borular ile icrasına teşebbüs buyuran Zât-i-Âlî-i Vilâyet-penâhî'nin[15] devr-i umrân-perverîlerinde bu eser-i nâfiin dahi husûl-pezîr olacağına ümîd-vârız.

Akşam takarrüb etmiş olduğundan, bu ümmidin mucib olduğu inşirâhi vicdan ile bugünkü seyahatime hitam verdim.

Küçük Seyahat: 2

II.
TARLA KENARINDA

Çiftçilere zengin bir yaz tehiye eden yağmurlu bahar, bugün temâşâ-yi tabiat heveskârlarına müsait bir hava arzetti.

Esâtîr şairlerince her katra-i feyzi meşîme-i esdâfa bir inci ithâf eden Nisan bulutları semt-ür-re'sde lâtif sâyebânlar talik etmişti. Bulutlar ile arz arasında ra'd-âlûd bârikalar neşrederek tesâdüm eden kuvve-i berkıyye cereyanları, hararet ve ziyadan başka elektriğe de muhtaç olan nebâtâta nemâbahş olmuş, anâsır-ı havâiyyeden bilkimyâ terkip ettiği "ozon, hâmız-ı-azot, amonyak" gibi dâfi'-i intân madeler ile havâ-yi cevvîyi tasfiye etmişti. Şehrin ifragaat-ı zefîriyye ile meşbû olan havasını akciğerlerinden tard için sahraya can atan efvâc-i tenezzühe ben de iltihak ettim. Yeşil zeminli bir kaaliçe-i müzehher gibi ufk-ı nigâha kadar imtidâd eden

(15) — Ziya Gökalp'ın bu dileği, ancak 1932 yılında gerçekleşmiştir.

firâş-i çemen üzerinde füyûz-i bahârın ihsâs ettiği şevk u refah duygularıyle yürüyordum. Karşıda biribirini takip eden iki çift öküz, iki genç ve mütevekkil çiftçinin sevk-ı mıdrâbiyle batî adımlar atarak tarlada muvâzî yarıklar açıyordu. Çalışmak için adelâtımıza, düşünmek için dimağımıza, yaşamak için bütün azamıza gıda ihzar eden bu mübarek hayvanlar, târîh-i beşerin fecr-i muzliminden beri sâha-i hâk üzerinde bu batî adımlar ile şu mütevâzî hatları çizmekte berdevamdır. Hudâyî ormanların mâide-i esmâriyle tagaddî eden, ağaç ve yahut kaya koğuklarını behâimle boğuşarak paylaşan ilk insanlar, avcılık ve çobanlık merhalelerinden geçtikten sonra, binlerce asırlık kâinât, hayâtî inkızâsının toprağa i'tâ ettiği kuve-i nâmiyeden istifadeye başlamışlardır.

Ecdâd-i evvelînimiz, bugün bir kâşâne-i muntazam halinde gördüğümüz bu toprak yığınını hayvanat-ı vahşiyye ve nebâtât-i müstevliyyenin pençe-i tegallübünden zabt ü teshîr ederek hey'et-i umûmiyye-i beşeriyyeye bir âşiyân-i umûmî-i saadet haline koyabilmek için seyyâremizin kimbilir kaç bin defa devri iktizâ etmiştir...

Ezmine-i Kabl-et-tarihde efrâd-ı âdemiyyenin vefakâr muhafız ve muavinleri olan köpekler ve atlar gibi felâhatin mâbih-il-felâhı bulunan bu siyah-endâm mücterreler de muhallefât-ı mütevâliye-i eslâfın vârıslerinden ve hâne-i hâkdâna bihakkın ihrâz-i mâlikiyyet eden âile-i azîme-i beşeriyyetin a'zây-i nâfiasındandır.

Öküz ve ineklerin hidemât-ı müteaddidesinden istifâde eden insaniyet, anları vebâ-i bakarînin tişe-i

tedmîrinden istihlâsa çâre-yâb olmakla borcunu ifâ etti. *Pasteur*'den itibaren, bir esâs-ı rasîn üzerine müstenid olan tabâbet, serom keşfiyyâtının tevessüü ile yeni bir devre-i teâlîye girdi. Kuşpalazı gibi sair bütün emrâz-ı müntinenin de serom usulü ile kabil-i işfâ olduğuna ümîd-i fennî husule geldi. Memleketimizin başlıca vasıta-i serveti olan ziraatı âfât-ı müdhişeye karşı temîn ettiği cihetle, vebâ-i bakarî seromu en büyük keşfiyyattan ma'dûddur. Hem vâkî ve hem de şâfî olduğu tecârib-i resmiyye ile sabit olmakla, Ziraat Nezâret-i celîlesi cânibinden umûm vilâyâta gönderilmiştir. Fakat üç sene evvel Diyarbekir'e gelip elyevm Beledî mahzeninde mahfuz bulunan seromlar bayatlaşarak kuvve-i işfâiyyelerini kaybetmiş olduğundan, tazesinin celbi lâzime-i ihtiyâttır.

Çiftçiler, bahâr-ı âtînin şi'r-i hadâretini imlâya elvâh-ı muhattata hazırlamak için tomar-ı fesîh-i türâb üzerinde resmettikleri hutût-ı satrıyyeye nihayet verdiklerinden, ben de nazarımı mâzî-i beşeriyyete ircâ'eden bu seyâhat-ı fikriyyeye hitam vererek avdet ettim.

Küçük Seyahat: 3

III.

KIŞLA MEYDANI

Bugün, meyl-i tenezzüh beni Kışla-i Hümâyûn pîşgâhındaki meydân-ı çemen-pûşa götürdü. Bu meydan, her neferi bir kıt'a-i zihayât-ı rasânet olan asker-i zafer-şiârımızın arsa-i tecâribi olduğu gibi memleketimizin nev-hevesân-ı şebâbından şeh-süvârlar

yetiştiren mümâresât-ı cündiyânenin de mekteb-i ameliyyâtıdır.

Fikir ve hissimin ilk mehd-i terbiyesi *Rüşdî-i Askerî*[1] olduğundan, sulh-i müebbedin yegâne vâsıta-i te'mîni olan askerliğe büyük bir hürmet, samimî bir meftûniyyetle mütahassisim. Bugün bu sâha-i şehâmette mûsiki-i askerînin müteheyyiç terennümatını dinler, mevkib-i zaferin mişyet-i muntazama-i mehâbet-nümâsını temâşâ ederken o ömr-i tıflânei askerînin meserrât-ı mefharet-âlûdunu derhâtır etmekteyim. Göğüsleri sarı düğmeler, kolları yeşil şeritler ile müzeyyen kisve-i fâhiremizi lâbis olduğumuz halde biz, sekiz, on yaşındaki bu küçük askerler, mektebin avlusunda yahut kırlarda bisât-ı nermîn-i çemen üzerinde saatlerce ayak talimleri yaparak şevk u mubâhât hislerile müstağrak olurduk. Bir gün mektepce sahrâda bir ziyâfet-i rebîiyye tertîb olunarak Merkez Bölüğü ile askerî musikisi de davet edilmiş idi. Takvîm-i ömr-i sabâvetimin bir iyd-i mefâhiri olan nevrûz-i şeref ü şanda musikî-i askerînin âheng-i celâdet-fezâsiyle sermest-i hiss-i vahdet olduğumuz halde asker bölüğüne terdîfen akşama kadar mutazam talimler ve parlak resm-i geçitler ile demgüzâr-i meserret olduktan sonra bir ma'reke-i uzmâda ihrâz-ı muzafferiyyet eden gazi bir ordunun vakar ü mehâbetile avdet ettiğimizi hiç unutamam.

---

(1) — Ziya Gökalp, Mercimekörtmesi İlkokulu'nu bitirdikten sonra *Diyarbekir Rüşdî-i Askerîsi*'ne girmiştir (1886-1890). "Fikir ve hissimin ilk mehd-i terbiyesi" (= ilk eğitim beşiği) diye andığı bu okul, Melik Ahmet Caddesi, Urfa Kapısı semtinde, bugünkü Yeni Okul binasında idi.

Kışla, zevâbıt-ı askeriyyesile şübbânı zapt u rabt-ı içtimaîye te'nîs eden bir mektep olduğu gibi, mektep de tedrisât-ı feyyâzesiyle etfâlin tıynet-i askeriyyesini ikaz eyleyen bir kışladır.

Servet ü madeniyeti âğûş-i refâhında ferîh ü muazzez yaşayan bir kavm meziyyât-ı askeriyyesini kaybetmemek için ulûlemre itaat, meşakka tahammül, vazifeye cansipârâne muhabbet gibi melekât-ı âliyeyi hayat-ı ceysiyyenin talimahane-i hamâsetinde senelerce temrîn etmeğe muhtaçtır.

Kışla Meydanı'nda cuma, pazar günleri icra olunan cirid oyunları bünyeye kuvvet-i adaliyye, ahlâka metânet-i cündâne verir. Mekâtib-i ameliyyenin en mühimmi olan bu idmangâh-i fürûsiyyetin nâfi' ve eğlenceli bir sahne-i temâşâ haline konulmağa büyük bir kabiliyyeti vardır. Geçen sene at koşusunun meşhûr-i enâm olan letâif ve menâfii, fürûsiyyete bîgâne olanları bile at beslemeğe, yarış yapmağa teşvik etti. Sonbahara doğru koşunun tekrar icrası, umûm ahâlinin ahass-ı temenniyâtıdır.

Cirid ve koşunun büyük bir faydası da, memleketimizin vesâit-i servetinden biri bulunmasıdır. Her sene Irak'tan gelen at tâcirleri, Hindistan'a külliyetli aygırlar götürüyor. Bir memleketin üss-ül-esbâb-ı umrânı, ihracat-i ticâriyyesi olduğundan, mer'ası mebzûl, hubûbâtı ucuz, ensâli teksîr edilecek necib kısrak ve fahlleri kesretli olan bu diyarda at yetiştirmek hirfeti, fenn-i mevâşî ve ilm-i eşkâle tevfik edilecek olur ise, azîm bir menba-i servet temin edilmiş olur. Vilâyetimizde bulunan fen memurları tarafından tensîl ve terbiye-i feres usûllerine dâir maka-

lât-i fenniyye neşriyle ezhân-ı nâsın bu ticaret-i ihrâciyyeye teşviki ve cirid oyunlarının, geçen seneki koşu gibi, intizam altına alınmasıyla bu meydandan eğlenceli bir medrese-i fürûsiyet teşkili terakkî-i umrânı tesri' edecek vasıtalardan ma'dûddur.

Redîf taburu, akşam yoklamasını icrâ ettikten sonra, zihn ü kalbimde efkâr ü hissiyyât-ı mütenevvia tevlid eden bu saha-i hadrâyı bir nazar-ı tebcîl ile selâmlayarak avdet etim.

IV.

KÖPRÜ'YE KADAR

Mardin-Kapısı'ndan çıktım. Nazarıma hayat ve hakikatle mâlâmâl bir cihân-ı feyezân-ı feyz-i hadâret müncelî oldu. İnsaniyyete istihzâr-ı levâzım için sarf-ı kûşiş eden avâmil-i tabîiyyenin bu meşher-i letâifine icâle-i nigâh ettim. Cez'-i cesîme-i beldenin nüsg-ı nazili olan miyâh-i gazûbe, kuvve-i sukutiyyesiyle değirmenleri tahrik ettikten sonra, kudret-i inbâtiyyesini tarla ve bahçelerin mesâmât-ı mütenefifisesine i'tâ ediyor. Ve bu enkaz-ı uzviyyât, kimyahane-i tabiatta mugaddî sebzelere, hoşgüvâr meyvelere istihâle ederek mâide-i rûzumerreyi ihzâr için nüsg-ı sâ'id gibi tekrar şehre avdet eyliyor. Toprağı çapalayan şu bahçıvan, bir kabak yahut bir elmanın şehirden bahçelere inerek bahçelerden tekrar şehre çıktığını birçok defalar görmüştür. Bu şehrâh-ı lâtifin her cihetinde hayat-ı umûmiyyenin muvâzene-i ahz-ü-i'tâsı nümâyândır. Şehrîlerle mübâdele-i hizmet eden köylüler mahsûlât-ı ziraîyye getirerek mamûlât-ı sınâiyye götürüyor. Toprakla teâtî-i servet eyleyen inekler, çemenlerin leben-i nebâtîsini alarak anlara kuvve-i nâmiye veriyor. Yolun sağ tarafındaki mezarlar, tûde-i gubârın hacmini, havay-i cevvînin kesâfetini tezyîd için mücâhedât-i medîde-i a'sârın gaye-i kemâli olan hayat-ı insaniyyeyi dûd-i kaadım gibi kemiriyor. Sol cihetteki bahçeler kütle-i

beşeriyyete gıda-i hayat tekvîn ve ithaf için kökleriyle türâb-ı çirk-âlûdu, yapraklarıyla nesîm-i zefîr-âveri massediyor.

Serâser elvâh-ı ibret ü hikmetle müzeyyen olan bu dershane-i hakaayıkta taşlar, topraklar, ağaçlar birer lisân-ı nâtıktır. Seyyâle-i nâriyyenin teberrüd ü incimâdiyle teşekkül eden kışr-ı arzın müteşâmih kayaları, kış buzlarının kuvve-i ittisâiyyesiyle parçalanarak seylâbelere ittibâan yuvarlanır, nehir kıyılarında gördüğümüz çakıl taşları bu kaya parçalarının ihtikâk-i medîd ile yontulmasından husûle gelmiştir. Kumlar ise anların ufak kırıntılarıdır. Cihet-i garbiyyede Dicle'ye muvâzî olarak imtidâd eden kaya silsilesinin dâmenine atf-ı im'ân edilince taşların sergüzeşt-i serseriyânesi vâzıhan meşhûd olur. Sath-ı arzda tegayyürât husûle getiren müessirât iki nevidir: Hâdisât-ı nâriyye, hâdisât-ı mâiyye. Arzın seyyâle-i merkeziyyesi tedricen teberrüd ile küçüldüğünden, kışr-ı arz kuruyan bir elmanın kabuğu gibi, buruşmuş ve şu buruntulardan dağlar, denizler teşekkül etmiştir. Cism-i hâki bir pîrâhen-i seyyâl gibi muhit olan sular derelere toplanarak denizler tekevvün etmiş ve yüksek yerler açıkta kalmakla karalar tahassul eylemiştir. Yağmurlar ve seylâbeler, buzların ve delk ü ihtikâkın kayaları parçalamakla husule getirdiği taş ve toprakları derelere, çukur yerlere sürükler. Hâdisât-i nâriyye rûy-i arzı buruşturur iken, hâdisât-ı mâiyye anı tesviyeye çalışır. Kışr-ı arzın buruşması, bazı yerlerin yükselerek bazı yerlerin alçalması, tedricî olduğundan, hissolunmaz. Batî ve mütemâdî tahavvülât ile milyonlarca seneler zarfında a'mâk-ı bihâr yükselerek şevâhık-ı cibâle tebed-

dül eder. Dağ başları alçalarak denizlerin ka'rına geçer. Bu bahçelerdeki ağaçlar ve sebzeler de a'sâr-ı bîpâyânın batî ve mütemâdî tekâmülâtı ile şu derece-i kemale vâsıl olabilmiştir. Nebâtâtın pîşdârları olan ve havadan hâmız-ı-fahm, mürekkebât-i azotiyye, su alarak taşlar üzerinde yaşayabilen yosunların enkazı, taş ufakları ile karışarak ilk türâb-ı nebâtîyi teşkil etmiş ve türâb-ı nebâtî tedricen zenginleştikçe daha büyük yosunlara ve ıstıfây-i tabiî ile gittikçe tekâmül eden nebâtât-ı müterakıyyeye muvafık ve kâfi maîşetgâh olmuştur. Dicle Vâdisi'nin şi'r-i letâfetini:

"Cinân resmin Diyâr-ı Bekr'de tasvîr eder mehtâb
Kenâr-ı Dicle'yi mânend-i cûy-i şîr eder mehtâb"

matlaıyla takrîz eden *Hâmî*'nin [1] âşiyân-ı şâiriyyeti önünde bir lâhza vakfegîr-i ihtirâm oldum. "Beldet-üş-Şuârâ"nın [2] medâr-ı fahr ü şânı olan bu şair-i âlînevânın ilhâmgâh-ı sânihâtı [3], eşyada serâir-i hikmet arayan ruhumu hayat-ı şi're davet ediyordu. Zılâl-i eşcar ile sâyedâr olan hıyâbanda mütefekkirâne yü-

(1) — XVIII. yüzyılın tanınmış şairlerinden Diyarbakır'lı AHMET HÂMÎ (1679-1747). Hayat ve eserleri için bakınız: Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul 1957, c. 1, 211 v.d.

(2) — *Beldet-üş-Şuarâ* (= Şairler-Şehri) eskiden Diyarbakır'a verilen sıfatlardan biri idi. Buna değiniyor.

(3) — Burada "İlhâmgâh-ı sânihât" ile, şair Hâmî'nin, h. 1131 (1719) yılında bittiği üzerindeki kitabeden anlaşılan ve bugün de *"Hâmî-Köşkü"* denilen köşkü telmih ediliyor. Bu köşkün güneyinde, eskiden *"Sam'an Köşkü"* denilen ve 1937'den bu yana *"Gazi Köşkü"* diye anılan *"Atatürk Köşkü"* bulunmaktadır.

rüyerek Köprü'ye [4] kadar gittim. San'at-ı beşerin bu âbide-i nâfiasını hiss-i takdîr ile meşmûl-i nigâh ettikten sonra avdet eyledim.

(4) — *"Ongözlü Köprü"* veya *"Silvan Köprüsü"*, *"Diole Köprüsü"* de denilen ve güzel bir sanat eseri olan bu köprü, dik kemerli ve on gözlüdür. Üzerindeki kûfî kitabeden de anlaşıldığı gibi, h. 457 (1065) yılında *Mervanoğlu Emîr Nâsır/Nâsırüddevle* tarafından *Ubeyd* isimli bir mimara yaptırılmıştır.

V.

ÇİÇEKLER İÇİNDE

Mevsim-i tezehhürün tuhfe-i şemîmini nâkıl olan nesîm-i sahrâ - neverd, kâinatın bütün enmûzeclerini kırlardaki mezâhir-i letâfete, o saha, saha-i hüveydâ olan sûrgâh-i nebâtât-i tabiata davet etmişti.

Arılar ile kelebekler, hayat-i nebâtiyyenin birer hacle-i garâmı olan çiçekler üzerinde mâide-i rahîkden cür'a-çîn olarak ashâr u arâis-i ezhârın râsime-i rîn-i şefkatiyle telsîm ederek, üzerlerine atâyây-ı

Kuşlar, tabiatın bu mâder-zâd şairleri, menâbir-i ağsân üzerinde menkıbe-i garâm-perver-i ragaaibin neşîde-i tes'îdini terennüm eyliyordu.

Evlâd ü ahfâdı olan seyyâreler ve peyklerden müteşekkil âile-i azîmesini iaşe eden mâder-i mihribân-ı aftâb, şecere-i ensâlinin bu nevîn şâhlarını leb-i şîrîn-i şefkatiyle teslim ederek, üzerlerine atâyây-ı bîpâyân saçıyordu.

Refik-i seyâhatim, Üstâd Ekrem'in [1]

"Koparma! Belki gelindir, ümîd-perverdir!"

Hikmet-i şâirânesini unutarak sevdiği, beğendiği çiçeklerden bir demet yapıyordu. Sedîr-i temâşâ-

(1) — Ünlü şair ve yazar Recaizade Mahmud Ekrem (1847-1914).

mız bir çemen-i müzehher, serhadd-i nigâhımız mâi bir nâmütanâhî idi. Her taraf hayat ile, hayatın teksirine melek-i müvekkel olan sevda ile malî idi. Tüveyzât ile ağbire-i tali' arasında bir muhabere-i kimyevîye, muaşaka-i dûradûr cereyan ediyor, sonra gubâr-ı tali'ler vüreykaat-i tüveyciyyeye nazîre-i letâfet olan ecniha-i hevâmm üzerinde evreng-i zifâfa gidiyordu. Mebîzlerin gehvâre-i intizârında birer umid-i inkişaf halinde uyumak üzere sâl-i âtî-i tezehhüre nâmütenâhi tohumlar tevellüd ediyordu. Arkadaşıma dedim ki: "Elindeki çiçekler, birer sevdy-i nâkâmın mezârlarıdır". "Evet" dedi, "Ben bu çiçekleri koparmakla birçok hayatların rüşeymlerini öldürdüm. Fakat mâder-i hayat olan bânûy-i tabiatin kuvve-i müvellidesi o kadar feyyâz, o kadar zengindir ki insan, mevâşî, hevâmm ve daha birçok mühlik ve müstehliklerin pâmâl-i istîsâli oldukları halde bu narin mahlukçuklar munkariz olmuyor. Eğer tohumların hepsi intâş etmek lâzım gelseydi, her sene sath-ı arzın tezâyüd-i hendesî ile tevessü' etmesi, kuvây-i tabiatin de bu nisbet üzere tevâfür eylemesi ıktızâ ederdi. Yalnız en güzellerini idâme-i nesilden mahrûm etmekle zâhiren ıstıfâ-yı tabîîye muhalif bir harekette bulundum. Mevt-i nâ-be-hengâm da bizim en güzidelerimizi götürmüyor mu?"

Bir lâhza sükût-i mütefekkirâneden sonra: "Bana asıl aşkın, aşk-ı insânînin hikmet-i hayatiyye ve rûhiyyesini izah eder misin?" dedi. Tafsîlât-ı garîziyye ve rûhiyyeden imsâk-i lisan ederek, aşk nazariyesini muhtasaran anlatmağa çalıştım:

"Beğendiğin, meyl ü hevesine muvafık bulduğun çiçekleri toplayarak anlardan bir demet edişin,

ruhunun gizli bir melekesinin bir eser-i tecellîsidir. Bir sûret-i hafiyyede îfây-i vazife eden bu meleke-i iktitâf, renklerden, kokulardan, seslerden, havassının arzetiği semavî, rebiî, insanî bütün güzelliklerden intihap ve iltikat ederek bir demet, bir mecmua, bir timsal terkibine çalışır.

Yine o meyl-i tercîhin delâleti sinîn-i vefîrenin mesâî-i ihtisâsiyye ve hayâliyyesiyle haberiniz olmaksızın dimağınızın gizli bir köşesinde bir timsal-i güzîn tersim eder. Bu tasvîr-i bedî' ruhunuz için nuhbe-i cemâl, gönlünüz için dünya-güzeli olan bir sîmây-i bekârettir. En mükemmel bir mahsûl-i hayat tevlid etmek için en muvafık bir eş arayan zâika-i bâhiyyenin tercih ü intihâbı taht-i tes'îrinde ressâm-ı hayalînizin bütün bedâyi-i kevniyye ve mehâsin-i beşeriyyeyi temeşşuk ve intihâp ederek tersîm eyledği bu çehreyi bimediğiniz halde ararsınız. Bütün devre-i şebâb bir sevdây-i bi-l-kuvvenin hengâme-i buhranıdır. Evet siz tanımadığınız bir hüsne, dimağınızın bir peyguule-i muzliminde menkuşiyyetinden haberdar olmadığınız bir Leylây-i hayale bi-l-kuvve âşıksınız. Meşhûdunuz olan çehrelerde, çiçeklerde, kelebeklerde, pembe bulutlarda, semânın derin mâîliğinde, tulû' ve gurûbun şükûfe-deste-i elvânında bir şey, bir şey'-i meçhûl ararsınız. Bir yed-i nesîmden o şey'-i meçhûlün peygaamını sorar; şiirlerde, romanlarda ana dâir bir nefha-i ilhâm ümîd edersiniz. Maraz-ı sevdânın devre-i tefrîhi olan reyeân-ı pür-âşûb-i şebâbın çılgın tahassüsâtını, eğer selîka-i şâiriyyete mâlik iseniz, mübhem-ül-me'âl, esrâr-âlûd neşîdeler ile teblîğa yel-

tenirsiniz. Bir gün.. Bir ân-ı intizârda.. Bir sîmây-i nîm-âşinânın, aradığınızdan bihaber olduğunuz bir sîmây-i muntazarın, ka'r-ı rûhunuzda muhtefî olan o tasvîr-i perestîdeye mümâsil bir çehrenin.. Berk-i tecellîsî, sizi nâgehân hayrân ü lerzân eder.

VI.

ETFÂL - İ MEMLEKET VE BİR BEDÎ'A - İ SAN'AT

Memleketimizin şeref ü haysiyyetine bâis-i efzâyiş olan *Mekteb-i* Âlî-i Hamîdî'nin enzâr-ı kıymetşinâsân bir eser-i nefisi arz olunmuştur.

Bu eser bir halıdır, husûle getirenler kimler olduğunu biz zikr etmezden evvel kaariîn anlar. Mektebin on yaşından onbeş yaşına kadar olan etfâl-i bîkesânıdır. Halıyı fakat biraz nazar-i temyiz ve nüfûz ile görmelidir ki mektebin bu tezyîd-i şerefde ne büyük tesir ve hizmeti olduğu bu etfâlin zihin ve dimağlarında vücûda gelen ve getirilen melekâtın ne kadar lâtif ve ulvî olduğu bihakkın anlaşılsın.

Bu halı deyip geçilirse, bundan hiçbir şey anlaşılmaz. Ne mektebin hizmeti, ne o şâgirdânın tekemmülât-ı zihniyye ve mehâret-i mükteseplerî bilinmez.

Halıya atf-ı nazar-ı dikkat edelim: Arz ve tûl itibarile 26 metro murabbaında olan bir mahsûl-i san'atta tamam on iki renk cem' ve imtizaç ettirilmiştir. Renk cem'i ve birbirine muvafık düşürülmesi, işte rûh-i san'at buradadır.

Eşyanın ezdâdiyle münkeşif olduğunu biliriz. Şimdi bir koyu-sarı yanına açık-mor, sonra beyaz ve şedîd siyah renklerle hutût teşkil ediniz ve buna

karşı tabiatlerimize müracaat edelim. Ruhumuzun geri çekildiğini hissederiz.Çünki elvân, pîrâye-i sath olmaktan ziyade, ziştî-i sîmâya hizmet etmiştir.

Bunu evvelâ mübhem hissederiz. Biraz daha tetkik edersek bu hâl büsbütün ayân olacağından, hemen başımızı çevirir yahut gözümüzü yumarız. Sonra yekdiğerini tutmuş, revnak u şa'şa'ası bir cihet-i vahdet-i san'atle fürûzan olmuş bir levhaya bakalım. Bizden, ihtiyâr, meslûb gibi olur. Nazarlarımız oraya ma'tûf ve merkûz kalır, hayran hayran düşünürüz. Bu hayret içinde rûnümâ olan hazz-ı rûhânî nereden gelir (ise gelsin) o masnûa verilen hâssa-i câzibedârî ruhumuzu çekip cezbeder. Fakat bundan mahzûzuz.

İşte bu, san'attır. Hirfet ise marangozluk, demircilik, çilingirlik, kundaracılık gibi havâic-i esâsiyyemizi tatmine hâdim olan meşâgıl-i iktisadiyyedir.

İnsan hayat-ı şahsiyye ve nev'iyyesinin idâme ve i'lâsı için kuvây-i tabiatı ilmen ve amelen zîr-i teshîrine almak mecbûriyyetindedir. Bu ızdırârdan avâmil-i medeniyyet olan hirfetler tevellüd etmiştir. Ecdâd-i evvelînimiz bu sâha-i gabrâyı bir vîrâne-i sefâlet hâlinde buldular. Esrâr-ı fıtratın keşf ü ifşâsı, hazâin-i kudretin feth ü iğtinâmı için yüzbinlerce nesillerin ictihâd ü ıktihâmı lâzımgeldi. İnsâniyyetin bu cihâd-ı ekberi, zekânın maddeye muzafferiyyetini, medeniyyetin tabiata hâkimiyetini temin eyledi. Hirfetler uzviyyet-i içtimâiyyenin guddeleri hükmündedir. Hayat-ı medeniyyenin devam ve istikmâline mütehattim bulunan mevâdd-i nâfiayı ihzar ederler.

Fakat faaliyyet-i beşeriyye yalnız havaic-i mübremeyi iskât ile kanaat etmez, fazla kuvvetini lezâizden daha âlî, menâfiden daha necîb eğlencelerde icâle etmek ister. Nazarımızı vakfedâr-i istiğrak eden bir gurûb levhası, nabazân-ı hayatımızı hem-vecd-i şagafı eyleyen bir bülbül terânesi bize bihişt-i saadetin birer tuhfe-i kudsiyyesi gibi gelir. Bu mes'ûd dakikalarda kendimizde bir hâl-i fevk-an-nâsût hissederiz. Samîm-i ruhumuzda bir hâdise-i i'tilâ duyarız. İnsan meşher-i tabiatta velehzede-i temâşâsı olduğu bu gibi bedâyii meşk-ı taklid ittihaz ederek san'atkâr olur. Muharrikesi, ibtidâ, tabiatın mir'ât-ı in'ikâsı iken bilâhara bir melek-i ibdâ' kesilir. Sâha-i hakikatte müşahede ettiği emsile-i hüsnü beğenmeyerek mütehhasir bulunduğu gaaye-i hayâlini elvâh-ı iktırâhında irâeye çalışır. Bu ibdâât-ı san'atkârâne a'mâl-i sâire gibi muallel bi-l-ağrâz değildir. Hep hasbî, hep fevkalmenfaa, hep rûhânîdir.

Maamâfih huzûzât-ı zâide büsbütün bîfâide kalmaz. Hirfet, karîha-i san'atın ibdâ ettiği eşkâl-i zarîfeyi istiâr ederek güzelleşir. Ahlâk, iştiyâk-ı mehâsinin yetişmeğe çalıştığı gaaye-i kemâle tevcih-i in'itâf eyliyere teâlî eder. Hissiyât-ı bediiyyenin hüsn-i te'sîrâtı tefekkürâta tenâzur-ı mantıkî, nutku harekete insicâm u mevzûniyyet verir. Hâsılı, insanın hayat-ı âliye halinde yaşamasını temin eder. Bu cihetle, bânûy-i san'ata mürebbiye-i melekât ıtlâkı münasiptir. Beyânât-ı sâlifeden bu netice hâsıl oluyor ki, insanın bihbûdî-i hayâtîsi terakkî-i hirfetle kaim olduğu gibi, refâh-ı rûhîsi de tefeyyüz-i san'ata vâbestedir. İşte bu iki gaye-i ulviyyeyi husûle getirmek için tesis buyurulan Mekteb-i Âlî-i

Hamîdî, eytâm-ı memlekete tâ'lîm-i hirfet etmekle beraber tedrîs-i san'attan da geri kalmıyor.

Mektebin kavâid-i bedâati tatbik ettiği başlıca san'at halıcılıktır. Halıcılık, Şark'ın nâ-kaabil-i taklîd hünerlerinden biridir. Ressamlığa sevk-ı diyânetle meyil göstermeyen Şark dehâsı, memleketimizin dilfirib menâzırını, semây-i kebûdunu, ebr-i nevbahârını, nigehrübâ çiçeklerini zarif kaliçeler üzerinde tersîme meyyâldir. Bu muhalled tablolardaki nukuş u elvân hep nazarımıza âşinâdır. Çünkü mülhimi, pîş-i nigâhımızdaki çiçeklerin, bulutların sabâhati, musavviri meşârik-i hayat u hissiyâtımız olan hünerverlerin zevk-i san'atıdır. O hâlde memleketimizin âfâkî ve enfüsî birer tasvîri demek olan bu dilnişîn halılar, indimizde şairlerimizin divanları kadar kıymettar olmalıdır.

Mekteb-i Âlî-i Hamîdî'nin bu kerre enzâr-ı âmmeye arzettiği eser-i bedî', cidden bir nüsha-i kübrâ-i san'attır. Mini mini dimağlarda inkişaf eden selîka-i hünerverînin kemâline gayet celî bir hüccetdir. Mektep idaresinin bu muvaffakıyyet-i mebrûresini, müftehiren tebrik ettikten sonra, hey'et-i müdîresine memleket nâmına takdîr-i şükrân eyleriz.

VII.

MUSAHABE - İ İKTİSADİYYE

DİŞTEN ARTMAZ, İŞTEN ARTAR

Atalardan kalma nasihatlar arasında bazı atılacak sözler de vardır. Bunların doğruları kulaklarımızda küpe olmalı.. Fakat yanlış olanlarını doğrultmak da boynumuzun borcudur.

Kocaman cildlere sığdırılamayan iktisat ilmini, hikmet-ül avâm, bu dört kelimeye sığdırıyor: İşten artmaz, dişten artar.

Asırlardan beri düstûr-i hareket olan bu atalarsözünü büsbütün çürütmek niyetinde değilim. En yanlış sözlerde bile biraz hakikat bulunabilir. Yalnız bu gibi eksik hakikatları tamamlamak iktiza eder.

Bu sâniha-i mazbûta, bize, tasarruf kaidesini tavsiye ediyor. Bu öğüdü can kulağıyla dinlersek fena olmaz. Fakat iktisadın yalnız tasarruftan ibaret olmadığını da hatırlamak lâzımdır.

Lüzumu olmadan birşey satın almamak, alış-verişte aldanmamak, en kıymetsiz ufak tefeğin boş yere sarfına meydan vermemek, tasarrufun makbul olan şartlarındandır. Lâkin hıfz-ı sıhhat için en doğru mürşitlerimiz olan mübrem ihtiyaçlardan para esirgemek, hayatın bu acı feryatlarına kulak asmamak, tasarruf değil, divaneliktir.

İyi beslenmeyen, soğuk ve sıcağa karşı hakkıyla müdafaa olunmayan bir vücut, para kazanmak için

çalışamaz. Az tamahla çok ziyana uğrar. Çünkü kazancının re'sülmâli olan sıhhatini elden çıkarır.

Evet, iktisat, tasarruftan ibaret değildir. İnsan, yalnız masrafını azaltmakla zengin olamaz. Servet, sa'yin ve mahsul-i sa'yin artmasıyle husule gelir. Tabîr-i âharla, işten artar.

O halde kazancı çoğaltmak için ne suretle çalışmalı? Asıl bilinmesi lâzım gelen burasıdır. Çiftçi fazla kazanmak için zahirenin bahâya çıkmasını gözler. Az masrafla çok mahsul almak iktiza ettiğini düşünmez.

Sanatkâr, ma'mûlât-ı mahallîyeye rağbet yok diye sızlanır, ucuzlukla mal sürüleceğini hatırına getirmez.

Çiftçilik âlemine bir nazar atalım. Görürüz ki tarlalar, bereketlerini bizden esirgiyor. Sanayi cihanını bir yoklama edelim. Anlarız ki mamûlâtımız, Avrupa mahsulâtına katiyen rekabet edemiyor.

Ele geçirdiğimiz zahireler ateş pahasına mal olduğu için, onları ihraç edemiyerek kuyular derununda çürütüyoruz. Çünkü nakliye masrafı inzimam edince, iskele piyasasını tecâvüz eder. Meydana getirdiğimiz metâ'lardan çıkardığımız kâr, bizi doyurmuyor. Çünkü az ve pahalı satıyoruz.

Mademki çok satmak, ucuz satmağa mütevakkıftır, mademki ucuz satmak, ucuz istihsal etmeğe bağlıdır, az masrafla çok mahsul almak için tedbirler düşünelim.

Bu hususta uzun uzadıya düşünmeğe de hacet yoktur. Misâller gözümüz önündedir. Ticaret ve san'atla meşgul akvâmı bu babta muvaffak eden va-

sıtalar nelerdir? Başlıcaları makineler ile şirketlerdir.

Makineler, az emekle çok iş gören cansız amelelerdir. Şirketler, az sermaye ile büyük teşebbüslere girişen manevî şahıslardır.

Ucuz mahsul alıp iskelelere sevk etmek, yeni saban, orak ve harman makinelerinin çiftliklerimize girmesiyle mümkündür. Memleketimizde Avrupa metâ'larına rakabet edebilmek, demirci, marangoz, çulha, kazzaz ve sair esnafın makineler istimaline canatmasıyla kabildir.

Büyük makinelerin iştirâsına bir adamın sermayesi kifayet etmez. Fakat birçok kimselerin birleştirilen sermayeleri bu müşkülü kolaylaştırır. Bundan başka, bir san'atkâr, istediği kadar müşteri bulamaz. Bir şirket ise, her yerde şubeler açarak emtiasını sürdürebilir.

Hulâsa zengin memleketlerin servet ü umranını husule getiren, makinelerle şirketlerdir. Bu vasıtalardan bizim de istifadeye çalışmamız derece-i vücûbdadır. Fakat bu babda Hükûmet-i Seniyye'nin de bir teşebbüsü lâzımdır. O da, Ziraat Bankası tarafından merkez-i vilâyette ziraat ve sanayi makineleri için bir depo tesisi ve burada daimî surette bir makinistin bulundurulmasıdır. Bu mağazada herkes taksit suretiyle istediği makineyi alabilir.

Makineler bozulursa makinist meccanen tamirine delâlet edeceğinden, suret-i istimali de ziraat muallimi tarafından gösterileceğinden, hiçbir güçlük kalmaz. Talep, arza tâbi olduğundan bu mües-

sesenin felâhat ü hirfet âlemlerinde çok terakki husule getireceğine şüphe yoktur. Bu arzunun temennî-i husûliyle mübahesemize şimdilik hitam verelim. Buraya mütallik mülâhazâtımızı tekrar ve tevsi'de kusur etmiyeceğiz.

VIII.

TİCARET VE YENİ TİCARET ODASI

Arz ve talep muhitine dahil eşyayı alarak kâr ve menfaatla satmak san'atını icra eyleyen zevata tüccar namı verilir ve bu san'ata da ticaret denilir ki umûmun mâlûmu bir keyfiyettir.

Ticaret, eşhasın şiddet-i ârzûy-i refahiyyeti, sevk-ı mukavemet- nâpezîr intifâiyle kaim olsa da, yine en büyük bir fazilet, en bitaraf bir şevaipten berî san'at sayılır. Cemiyete râci' bütün bir hayat demektir. Efrâd ü akvamın terakkisine bil'istilzam ve bir nisbet-i mühimmede hizmet eylediği gayr-i münkerdir.

Asûrîlerle Kartacalılar'ın, Batâlime[1] hükûmetlerinin Bahr-i-Sefîd'teki ticaretleriyle başlayan ve yayılan ticaret-i hâzıra, tefsîr-i medlûlünde zihinlere hayret verecek bir mertebe-i kusvâya gelmiştir.

Ticaret, iki nokta-i nazardan tetkik olunur: Ticaret-i dahiliyye, ticaret-i hariciyye. Memleketin emtia ve mahsulâtını alıp yine memleket dahilinde satmak ticaret-i dahiliyyeyi, memleket emtiasını diğer memâlike sevk ile satmak veya oralardan mal

---

(1) — Batâlime, İskender'den sonra Mısır ile Güney-Suriye'de 300 yıl kadar egemen olan *Ptoleme/Batlamyos* devleti adının Arapça çoğul şeklidir. *Ptolemeler* demektir.

alıp memleket dahilinde bey' etmek de ticaret-i hariciyyeyi teşkil eyler.

Başlıca bu iki nev'e ayrılan ticaret, bir takım aksâm-ı tâliyeyi câmi'dir. Toptan mal alıp toptan satmak ticaretini ifâ edenlere toptancı ve büyük tâcir, toptan alarak parça parça ve kısım kısım elden çıkarmak suretiyle olan ticaret erbabına da ana göre nâm verilir. Bir mal ucuz alınıp da pahalı satılmak için bir zaman hıfzedilmek suretiyle olan ticarete de ticaret-i sarrafiyye denilmektedir. İhtikâr ise başka bir mahiyettedir ki bundan ayrıca bahsedeceğiz.

Ticaret-i dahiliyye sunûf-i tebaanın yekdiğerine irtibat ü ihtilatını mucip olmak ve memleketin menâfi'-i ameliyyesine hizmet eylemek ve haricin tesiratından hâric kalmak gibi azîm fevâidi müstelzimdir. Cânib-i Hükûmetten muvaredat ve münâkalâtı teshil için inşa olunan bir yol, memlekete yeni bir servet, esaslı bir vasıta-i ihtilât ü ma'mûriyyet husule getirmiş sayılır ki Hükûmet-i Seniyye'nin kâffe-i icrâât-ı tebaa-perverîsi hep bu noktaya matûftur.

Geçen nüshamızda Dicle Diyarbekir için nasıl bir bahşâyiş-i Kudret olduğunu söylemiş idik [2]. Bu nehr-i mübarek memleketimiz için azîm bir servettir.

Gâh bîgâh bazı vesâit-i servet, yeni açılan ve tesis edilen vesait-i münâkalât sebebiyle eski meziyyet ve kuvvetlerinden birazını terkederler. Bir dereceye kadar, Dicle'nin Bağdat ve Basra münâkalâtı, bu sıraya geçer. Fakat Birecik Şimendifer Hattı te-

(2) — Bu yazının yayımlandığı "Diyarbekir" sayısını henüz bulamadık.

sis ve küşâd olunursa, ki istihbarat-ı vâkıa yakında tesis olunacağını müeyyiddir, bu hattın vücuda gelmesi bütün o zayiatı [3] birkaç misliyle cebr ü tazmine medâr olacağında şüphe yoktur.

Hasılı ahalimizde zaten mevcut olan sevday-i mesâî, hükm-fermâ olmağa başlayan fikr-i ticaret ve yolların inşaatınca sarf olunacak himmet ve işbu hattın temdid ve tesisi üzerine, ahval-i iktisadiyye-i memleket için büyük mevkilerinde bir istikbal görülmektedir ki Makam-ı Vilâyetçe yeni Ticaret Odası'nın teşkili de bu noktaya müteveccih bir vücûb-i iktisadîye müstenitir.

Eski Ticaret Odası'nı muahaza etmek istemeyiz Eğerçi vücudiyle ademi müsavi addolunacak bir hale gelmiş idiyse de, bu taksîr ü müsamahâtı, Oda'da değil, başka taraf ve cihetlerde taharrî eylemek iktiza eder. Yeni Ticaret Odası'nı terkip eden azasının amelî ve nazarî umûr-i ticarette behre ve tecârib-i müsmire erbabından oldukları cihetiyle, kendilerinden pekçok hizmet intizarında bulunursak hatâ etmiş olamayız.

Bu âna kadar ne cins ve ne miktar eşya ve mahsulâtın, dahil-i vilâyete olsun, nerelere sevk u ihraç olunduğu hakında merkezce bir fikir ve malûmat mefkud idi.

Ticaret Odaları'nca bilinmesi elzem olan bu halin şimdiye kadar zalâm-ı meçhûlede kalmış olduğunu gören yeni Ticaret Odası, Vilâyetin hâl-i hâzır-

---

(3) — Burada, 1869'da Süveyş - Kanalı'nın açılmasıyla eski Hindistan-Bağdat-Diyarbekir-Halep ticaret yolunun sönükleşmesine işaret ediliyor.

daki muamelât-ı iktisadiyye ve ticariyyesine bir vukuuf-ı sahîh elde etmeği tensip etmiştir.

Ahvâl-i iktisadiyye-i memleketçe esâs-ı ictihat ve takip ittihaz olunacak bu malûmatın cem'ine ve mülhakat-ı Vilâyetçe[4] bu babda lâzim-ül-ifâ bazı tedâbîr ve teşebbüsatın ifasına dair olmak üzere takdim olunan Mazbata suretini de aynen zîrde derc eyledik[5].

---

(4) — 1906-1907 yıllarında *Diyarbekir Vilâyeti* şu bölgeleri kapsıyordu: 1. *Diyarbekir Sancağı:* Merkez, Siverek, Silvan, Lice, Derik, Beşiri gibi 6 ilçeli; 2. *Mardin Sancağı:* Merkez, Midyat, Savur, Nusaybin, Cizre gibi 5 ilçeli ve 3. *Maden Sancağı:* Merkez, Palu, Çermik isimli 3 ilçe (h. 1323/r. 1321 tarih ve 20 sayılı son *"Diyarbekir Salnâmesi"*, s. 108-153).

(5) — Ziya Gökalp'ın kaleminden çıktığı anlaşılan ve bu makalenin hemen altına konan mazbatanın sureti aynen şöyledir:

"Ticaret Odası'ndan Makkaam-ı Vilâyete mütekaddim Mazbata'nın sûretidir:

"Vilâyet-i Celîlelerinin müvâzene-i ticariyye ve harekât-i iktisâdiyyesine ıttılâ-i sahîh istihsâliyle fa'aliyyet-i iktisâdiyyenin tensîk u istikmâli için muâmelât-i câriyenin mıkyâs-ı tahavvülâtı olan idhâlât ve ihrâcât istatistiklerinin tanzîmi *Ticaret Odaları*'nca bir emr-i ehemm olduğuna binâen, bu seneden i'tibâren Vilâyetin *ihsâât defteri*nin tertîbine mübâşeret kılınmış ve buraca tüccâr ve mültezimînden ve nakliyyecilerle *Haleb* ve *Samsun* ve *İskenderun* gibi komisyonculardan bi-l-muhâbere istiksây-ı ma'lûmât husûsu tasavur edilmiş ise de, bu vesâit-i ıttılâiyye ma'lûmat-i mevsûka iktisâbına kâfi görülmediği için, her hâl ve kârda olduğu gibi, bu bâbda dahi muhtac bulunduğumuz muâvenet-i fahîme-i Vilâyet-penâhîleriyle teyessürpezîr olacak vesâik-i mu'teberenin cem'ine muktezî tedâbirin arzına cür'et kılındı.

Memleketin terakkî-i ticaretine ve selâmet-i muamelât-ı dâd ü sitedine müteallik olup, sırası geldikçe

---

Evvelâ, Vilâyet hâriciyle re'sen mu'amelâtı olabilecek mevâki'in başlıcası *Diyarbekir* ve *Mardin* ve *Ma'den* ve *Cizre* ve *Siverek* olup, diğer kasabât ise bu mevâki' vâsıtasiyle icrây-i münâsebât ettiğinden, yalnız bu iki livâ ile *Cizre* ve *Siverek* kazaları merkezlerinde Nizâmnâmenin ta'yîn ettiği derecede tüccârdan, olmazsa terakkıyât-i ticâariyye ve zirâ'iyyenin devlet ve memleket için müstelzim bulunduğu füyûz-i miknet ü refâhiyyeti takdîr edebilecek zevâtdan mürekkeb birer ticadet ve zira'at ve sanâyi' odasının teşkîline müsâ'ade ve mahallerine irâde buyurulması;

Sâniyen, hâriçten gelecek yüklerin polis ve zâbıtaca bilinmesi ve lede-l-îcâb küşâd ve mu'âyene olunmasına ve her hamûle mutlakaa bir bâr-nâme veyâ mektup ile gönderilmek tabi'î ve bâr-nâmelerin kaaideten açık bulunmasına nazaran, her yerde mikdâr ve nev'-i idhâlât ü ihrâcâta kesb-i vukuuf etmek polis ve zâbıtaca kolay olacağından, ashâbına sudâ' ve teehhurât ve zarar îrâs etmiyecek surette emvâl ü ahmâl-i dâhiliyye ve hâriciyyenin mevrid-ü mahreçlerile nevi' ve mıkdarlarını mübeyyin yevmî jurnalların *Ticaret Odaları*'na ve Ticaret Odası olmıyan yerlerde *Evrâk Odası*'na ve oradan da mâh-be-mâh Merkez-i Vilâyet-i Celîlelerindeki *Ticaret Odası*'na irsâl edilmesinin usûl ittihâz edilmesi zımnında mülhakaata ta'mîm-i keyfiyyet buyurulması;

Sâlisen, ihrâcâtı ta'yîne medâr olmak için nehren münâkalâtı cârî olan *Diyarbekir ve Hasankeyf* ve *Cizre*'de, her kelek'in tahmîl veya vürûdunda, ve berren münâkalâtı bulunan her kasabada dahi nakliyye hayvânât-i muhtelifesinin ve arabalarının tahmîlinde kelekçi ve mekâreci ve arabacı kethudâ ve işbaşılarının *Ticaret Odaları*'na ve Ticaret odaları bulunmayan mevâki'de de icâb eden jurnallarının tanzîm ü irsâli zımnında *Polis* ve *Zâbıta Dâireleri*'ne ma'lûmât verilmesinin taht-i mecbûriyyetde bulundurulması, husûsunun dahi ta'mîmen mülhakaat-i Vilâyete emr ü fermân buyurulması bâbında."

zikr ü ityân eyleyeceğimiz daha bazı teşebbüsat ve tedâbîr-i müfîde ve nâfia hakkında mezkûr Oda tarafından müteaddit mazbata ve müzekkireler takdim olunmuştur.

Hey'et-i Meclisin azasıyle reisinin, doğrusu bir sevk-ı hamiyyet ü hayrhahî ile ve ahvâl-i iktisadiyye-i memlekete ma'tûf bir nazar-ı şâmil ile îfây-i vazifeye destzen-i ihtimam olmaları bilvücuh şayan-ı tebrik ve memnuniyyet görüldüğü gibi, gazetemiz, bu teşebbüsât-ı umran-perverânenin devam edeceği, mukaddemât-ı meşhûdenin âsâr ü netâyicini de neşredebileceği ümmidinde aldanmamış olacağını da kaviyyen me'mûl eyler.

IX.

Ticaret

"EL-KÂSİB..." [1]

Sa'y ü amel'in harekât-ı iktisadiyyede nasıl bir mevki-i hâs ve te'sîri olduğu "Leyse..." [2] hikmet-i bâliğasiyle ta'lîm buyrulmuştur. İnsanın yeniden hiçbir şey vücuda getiremiyeceğini biliriz. Fakat sa'y ü amel ile, eşyaya nâfiiyyet hassaları verebiliriz. İlm-i iktisatta bahsolunan sa'y ü amelden sonra sermaye de en mühim mesâildendir. Sermaye, yeniden servet husule getiren bir kısm-ı servettir. Daha başka türlü söyliyelim: Tekrar istihsâlâta medâr olmak üzere tasarruf ve hıfz edilen bir mahsuldür. Meselâ tohumluk için ayrılan buğday, sermayedir. Edevât ü alât imâli için olan kereste, ahşap ve bir suretle kuvve-i inbâtiyyesi teksîr olunan tarla ve teşebbüs olunan san'atı daha ziyade ifâza için tasarruf edilen akçe, birer sermayedir.

Sermaye, hayat-i beşerin lâzıme-i tekemmülüdür. Sermayesiz hiçbir şey istikmâl ve teksir edilemez. İstihsal olunan mevaddın kâmilen sarf ü istihlâk olunduğu farz olunursa yani bundan teşebbüsat-i âtiye

---

(1) — "El kâsibü habîb-ullâh" bir hadis olup, "Kazanan insan, Tanrının dostudur" anlamınadır.

(2) — "Leyse li-l-insâni illâ mâ-saâ" âyet-i kerimesine işaret ediliyor ki "İnsana, ancak çalıştığı şeyden fayda gelir" meâlindedir.

için bir kısım ifraz edilmemiş olsa, insanlar daima hal-i iptidaîdeki ihtiyacat ile muhat bulunurdu. Kuvâ-yi müstahsile-i tabîiyyeyi teksire medâr-ı küllî olan sermayedir. Halbuki sermaye ve müktesebattan bir kısmının hıfzı, bu hayât-ı fâniyede insan için başkaca bir ihtiyat teşkil eder. İnsanın kendi nefsine karşı en büyük bir muzafferiyeti sayılır. Tezkiye olunan sermayeler mehâsin-i ahlâk için de bir vasıta-i müessiredir.

Bu iki rükn-i iktisadîden sonra mübadele gelir ki ihracat ü ithalat ile de tâbir edebiliriz. Bâzârın rûz-merre alış-verişi mübadele ile cereyan eder. Lâkin ticaret, mübadeleyi ihracat ü ithalat nokta-i nazarına hasreder.

Beşerin sepâ-yı hayatı olan dimağ, kalb, ri'eler gibi, harekât-i iktisadiyyede sa'y, sermaye, mübadele, haricî sepâ-yi hayat addolunur. Mübadele ihtiyacının nerelerden münbais olduğunu biz söylemezden evvel, selâmet-i fikr ü mutalaa ashabı olan kaariîn idrâk ü takdir ederler.

Havâic-i iptidaiyye-i zarûriyyeden başlayarak ve derece derece yukarıya çıkarak elyevm muhât olduğumuz havâiç o mertebe ve mahiyete çıkmıştır ki, evvelleri bir şahsın kendi ihtiyacâtını bizzat tedarik ve istihzâra da imkân olmadığı halde, elyevm cemiyetler buna muktedir olamaz.

Ta'dâd ü tafsiline hacet görmediğimiz bu havâicin tedarik ü istihzarına hâdim ve vasıta-i mübadele denilen fiil, iktisadî ise, buna vesatet eden de ticarettir. Bugün en basit bir nazarla çarşı pazara bakalım. Ma'raz-ı istihlâke vaz'edilen bu eşyayı bir kıymet-i dâime ve gayr-i mütehavvilesi olan şu ma-

den parayı vermekten başka bir şeye muhtaç olmaksızın her istediğimizi yalnız bir el uzatmak suretiyle ve bir işaretimizle tedarik ve istihzar edebiliriz. Bu sühûlet-i dâd ü sited, ticaret eseri ve erbab-ı ticaretin gayreti neticesidir.

Mübadelede iki suret caridir: Himaye ve serbestî usulleri.

Bir zamanlar umumiyetle himaye [3] usulü kabul olunmuştu. Mahsulât-ı hariciyyenin her nev ü kalemine karşı şiddetle men'-i ithalât demek olan himaye usulü, terakkiyat-ı sınaiyye-i dâhiliyyeye medâr-ı münferit kabul ve ilân olunmasına mukabil, bir âlim ve hakîm-i iktisadî, bu kaidenin mehâzîr-i içtimaiyyesini tahlil ve ispat ile serbestî-i mübadele [4] usulünü kabul ve tastik ettirmişti ki, en büyük delili adaptasyon yani her iklim ve tabiat-i halk ve arazinin kabiliyet ve ihtiyacının imkân-ı te'miniyyetine istidad ve muvafakatı kaziyesidir.

Vâkıâ hal böyledir, arazisi kayalık ve madeniyattan ibaret bir memleketten meselâ hububat ihracatı beklenemez. Şimdi sair yerlerden bu memlekete ithal olunacak hububatı usul-i himayeye tâbi tutmak ne kadar muzırdır. Ağır resm-i gümrük vaz'eylemek suretiyle men'-i ithalâta çalışılsa, çünkü ihtiyaç mevcut ve daimîdir, bu resmin ahaliye tediye ettirilmiş olacağı der-kârdır.

İşte bu adam her yerde ithalât ü ihracatın kendi kendine muvazene-i hakikîyi bulacağına kail oldu-

(3) — Bu kelime ile "etatizm/devletçilik" kasdedilmektedir.

(4) — "Serbestî-i mübadele", liberalizm karşılığında kullanılmıştır.

ğundan, serbestî-i mübadeleye vaz'-ı esas etmiştir. Fakat eyyâm-ı ahîrede bu kaidenin mevzuu tahdit edilmiştir. Esbâbı ise mütenevvidir ki diğer bir makalemizde bahsedeceğiz.

Velhasıl, mübadele ticareti, ticaret de sühûlet-i mübadeleyi müstelzimdir. Ticarete nazar-ı lâkaydîyle bakmayalım ki en büyük meydân-ı kisbdir. Kisb ise nazar-ı manevî-i İlâhîye mazhariyetimizi muciptir. "El-Kâsib..." hikmet-i talimiyye ve irşâdiyyesi bu mertebe-i bülende işaret eyler.

Memleketimizde ticaretin tevsî' ve istikmâl-i esbabına yeni Ticaret Odası'nın bir gayret-i mahsusa ile himmet eylemekte olduğunu, geçen nushalarımızda yazmıştık. Makam-ı Vilâyete takdim olunup âtîde derceylediğimiz bir mazbatasında dahi[5] memleketin ticaret ve bilistilzam refahiyyetine nasıl bir inhimâk-i fütüvvet-mend ile ve fakat bir nazar-i vâkıfâne ile çalışıldığını görüyoruz.

---

(5) — Bu makaleyi takip eden ve Ziya Gökalp'ın kaleminden çıkmış bulunan bu Mazbatanın suretini aynen buraya alıyoruz:

"Ticâret Odası'nın Makaam-ı Vilâyete mütekaddim Mazbatası sûretidir."

"*El-Cezîre* kıt'asıyla hıtta-i *Irâkıyye*-yi feyz-yâb-i umrân eyleyen *Dicle nehri* ticâret-i *Osmâniyye*'nin en başlı vesâit-i bahş ettiği ve zamân-i âlî-i Vilâyet-penâhîlerinde *kelek taarruzâtı*'nın külliyyen mefkuudiyyetine binâen fevâid-i mebhûse tezâyüd ettiği gibi, bunun bir kat daha tevessü' ve efzâyîşi te'mîn olunmak üzere, vesâit-i inzibâtiyyenin bi-hasb-il-imkân takviyesile ba'zı me'mûrîn ve rü'esânın vuku'-ı taarruzdan mes'ûl tutulmaları ve taarruzun vukuu' bulduğu karye muhtâr ve ihtiyârânı, mutaarrız-

Malumdur ki inzibat her şeyin re's-i intizam ve refahiyyetidir. Hükûmet-i seniyye'nin bütün âmâl ve takibât-i umran-perverânesi bu noktaya muttasıl ve sâye-i muvaffakıyyet-vâye-i Hazret-i Cihân-bân-ı A'zamîde, leh-ül-hamd, memleketimizin inzibatı da

ları teşhîs ve hükûmete teslîm etmeleri veyâ delâlet ve teshîlât îfâ eylemeleri ve ba'zı ahvâlde mağsûbâtın tazmînile mükellef edilmeleri hakkında teşebbüsât-i mümkine ve inzibâtıyyenin îfâsı husûl-i maksadı te'mîne kâfî olacağından nezd-i devletlerinde karîn-i tasvîb-i âlî olduğu hâlde, *Beşîrî* ve *Midyât* ve *Cizre* ve *Garzan* Kaymakamlıklarına teblîgaat-i aliyye îfâ buyurulması; ve *Diyarbekir*'de gitmekte olan veya şüyû' buldurulan taarruzât vesîlesile kelekçi ve kelekte müstahdem ve ekseri *Dicle sevâhili ahâlisi*'nden olmak üzere, *tarrâh* ta'bîr olunan kelek işçileri tarafından da emniyyetlerine mevdû' emvâl ü eşyây-i ticâriyyeye îsâl-i dest-i hasâr edildiği ve bu yüzden müsted'iyyât vukuu'unda Hükûmet-i Seniyye'ce ta'yîn-i hakîkat için birçok muhâberât ve sudâ'a sebebiyyet verilegeldiği vukuu'ât-ı sâbıkadan müstedell bulunmuş ve zâten nehren olunan sevkıyâta kesb-i ıttılâ'-ı ihsâât defteri muâmelâtının intizâmı için Odamızca da muktazî görüldüğü gibi, her kelek sevkında de Hükûmet-i Seniyyece tahkîkaata sühûlet ve istatistika vesîka-i resmiyye olmak üzere, ba'de-mâ tahmîl ü sevk olunacak keleklerin *kelekçi* ve *tarrâh* *) ve işçilerinin ve hâmil olduğu emvâlin Oda-i âcizânemizce kayd edilmek üzere Odaca ma'lûmât olmadan kelek imrârına ve ticaret odasından resmen yazılmadıkça her müraca'at eden tüccâra jandarma terfîkma müsâ'ade edilmemesi husûsunun zâbıtaya emr ü irâde buyurulması bâbında."

*) *IV. Sultan Mehmed*'in Diyarbakırda Ulucâmi'in kuzey duvarında kabartma olarak taşlara kazılan h. 1094 (1683) tarihli ve birçok uygunsuz vergilerin kaldırılmasını bildiren Ferman'da, o zamanlar mütegallibe ile zâlim idare adamlarının aldığı *"tarrâh-akçası"* adlı kanunsuz vergi de yasak edilmişdir.

hâsıldır. Yeni Ticaret Odası'nın mazbatai mütekaddimesinde mevzubahs olan mevadd ü mütalaâtın da Vilâyetin takviye-i inzibata olan himmet ü ikdâmât-ı aliyyesinden tezkâr ile beraber, Diyarbekir'in ticaretine bir cereyan bahş eden nehr-i mübarekin tevsî-i muhassenât ü menâfiine taalluk etmek sebebiyle sezâvâr-ı takdîr ü memnuniyyet görülmüştür.

Âlemde levâzım-ı sadâkat ü fütüvvetin kerâmet ü ehemmiyetini takdir edenler memleketine hidemât-i nâfia ifa ve ibrazında teahhur etmeyecekleri gibi, ind-i Bârî'de de hizmetlerinin mükâfatına mazhar olmaları umûr-i tabiiyedendir.

Yeni Ticaret Odası'nı teşkil eden hey'etin vazifeşinasâne, ubûdiyyet ü sadakat-mendâne gayret ve faaliyyet-i vâkıaları, doğrusu, mucib-i memduhiyyettir.

X.

Makale-i İktisadiyye

Kanaat ve kaani' kelimeleri, şümullü mânalara delâlet eder. Bunlardan her fert terbiye ve mizâc-ı ahlâkîsine göre şahsî ve muayyen birer mefhum istinbât eder.

Kanaat: Bu lâfızdan, bazıları, "çok çalışmamak", bazıları "çok sarf etmemek", bir kâsib "menfaat-i gayr-i meşruaya tama' etmemek", bir kerîm "servet-i meksûbesinin menâfiini kendi nefsine hasretmemek" medlûllerini istihraç ederler. Şimdi bu dört türlü kanaat'tan hangisi maksud ve muvafık-ı maslahat olduğunu arayalım. Küçük bir tahlil bu meseleyi izah edebilir.

Bir memlekette çalışkan adamlar bulundukça, diğerleri de te'mîn-i maişet için bu adamlara hasr-i âmâl ederler. Fakat kâffe-i nâs böyle değildir. Hepisi olmasa bile, bir kısm-i küllîsi çalışır ve anın için sermayeler artıyor. Sa'y, sermayelerin kuvve-i muharrikesi olduğundan, sa'y ü ikdâmın tenakusuyla nemâdan mahrûm olan re'sülmaller cümleten tu'me-i istihlâk olur. Sermaye tükenince bâzûy-i sa'y nokta-i istinadsız kalacağından, yeniden kesb-i faaliyyet etse bile, artık hareket edemez.

Bir şahıs, yalnız az sarfiyyat ile kendinin ve efrâd-ı âilesinin levâzım-ı hayatiyyesini, bunların gıday-ı maîşetinden kesmek suretiyle küçücük malikâne-i servetini tükenmez bir define haline koyabil-

mek zu'munda bulunur. Maahazâ, hal böyle değildir.

İstihsalin gayesi istihlâk, istihlâkin neticesi istihsal ve her ikisinin de maksadı bu hayat-i faniyede Hazret-i Hâlık-i Mevcûdâta teşekkürle müreffehen geçinmeğe hizmettir. İstihlâkin faydası şahsına ait ise de anın neticesi olan istihsalin menaaftı devlet ve memlekete aittir. O halde çok çalışmamak, çok sarf etmemek kanâat-ı hakikiyye değildir.

Çok çalışıp çok kazanmak, efrâd-ı beşer için bir vazifedir. Çünkü her ferdin devlet ve memleketine hizmeti, mikdâr-ı sa'yine müsavidir. Kıymet-i hilkat-i mükerremesi sa'y ü mesûbâtiyle mütenasiptir. Çok kazanıp çok sarf etmek, çalışanların arzusuna aittir. Çünkü havâic-i zaruriyye melekât-ı râsiha ile beraber tevesü' eder, çok çalışanın kuvâ-yı hayatiyyesine ziyade ücret vermesi lâzımgelir. Mesrûdât-ı ânifeden çok çalışıp çok sarf edenlerin muâhazasına hak ve imkân olmadığını irâe eyler. Meksûbât-ı meşrûayı tezkiye ile rizay-i Bârî ve Âliyi tahsile çalışmak, işte kanâat-ı makbûle budur. Bir kâsib memleketin kavânîn-i münîfesine tevfîkan iktisâb-ı servete kanaat ederse, afîfâne hareket etmiş olur. Bu kâsîp, bir kaani'dir. Fakat kaani'-i tâm olmak için bir şahıs, meksûbâtından bir kısmını da şer'-i Ahmedî'nin ahkâmına tevfîkan vücûh-i birre sarf ederse pek ziyade me'cûr olacağı derkârdır.

Velhasıl, meksûbât yâni servet-i meşrûa bir adamın yalnız kendi sa'yinin netâyic-i mahsûsası değildir. Ikdâm-ı zâtîsiyle beraber, devletin emâniyyet-i tebaa-perverîsiyle ve teâvün ile iktisap olunur. Amâl-i sâliha ile mümtâz olanlar, sadaka suretinde cemiyetin sınıf-ı muhtacına ibraz-ı muavenet edegelmiştir.

Vazife-i muaveneti hastahane, eytamhane gibi darülhayrlar tesis ve yahut bu gibi müessesât-ı mevcûdeye nukud ihdâsı suretinde ifa etmek münasiptir.

İşte nazar-ı manevî-i İlâhîye mazhar olan kâsip ler, bu yolda hareket ile iki dünyada aziz olanlar bu misillü vücûh-i birre bezl-i muavenet ederler.

PEYMAN GAZETESİ

XI.

İKİ SÖZ

PEYMAN, Diyarbekir'de ilk hususî gazete olmak üzere mevki-i intişâra çıkıyor. Karîben DİCLE namındaki refikimiz de PEYMAN'ı takip edecektir. PEYMAN'ın gaaye-i hayâli, hikmet-i Şarkıyye ile ma'rifet-i Garbiyye'nin telif ve tevhidinden tevellüd edecek millî ve samimî bir medeniyyet-i âliye-i Osmâniyye'dir. PEYMAN'ın vazife-i içtimâiyyesi, bu medeniyyet-i fâzıla-i istikbâliyyenin hakikî temellerini taharrî ve irâeden ibarettir. Ve min-Allah-it-tevfîk.

XII.

DİYARBEKİR NASIL BİR VALİ İSTER?

Diyarbekir ahalisinin oldukça vâzıh bir hâlet-i rûhiyyesi vardır. Bu da her feyzi, her hayrı Hükûmetten beklemek ve Makaam-ı Vilâyet'te oturan zatı, Hükûmetin rûh-i muşahhası addetmekten ibarettir.

On senedenberi tatmin edilememiş bir ihtiyâc-i adâletle muztarip bulunan Diyarbekirliler her Vali tebeddülünde geniş bir nefes-i inşirâh alırlar. Yeni gelen Vali iksîr-i-a'zama mâlik bir kimyâger yahut devây-i külle vâkıf bir tabip imiş gibi, derhal memleketin mes'ûd bir istihâle-i tekâmüliyyeye mazhar olacağına, emrâz-ı müzmine-i içtimâiyyenin kâmilen teşfiye edileceğine kaani' olurlar. Bu kadar ümit ve itimatla beklenen Valilerin icrâatı - iyi olsun, kötü olsun - bitamâmihâ takdir-i umumîye mazhar olur. Vâlinin her teşebbüsü, rûh-i âmmenin tasvîb-i zımnî ve alenîsiyle kesb-i teeyyüdât eyler.

Cidden, iş görmek isteyen Vâliler için bundan daha müsait bir Vilâyet bulunabilir mi? Vâkıa bu kadar mutâvaat-perver, bu kadar Hükûmet - perest bir halk içinde icrâât-ı Hükûmetin mukavemetlere tesadüf etmemesi lâzımgelir. Fakat heyhat ki üçüncü bir unsur, Vali ile ahaliden müteşekkil âheng-i i'tilâf arasına girerek bütün ümidleri ber-hâva eder. Bu üçüncü unsur, hulûliyûndandır. Devr-i istibdâd

ziraati, Hâmîdiyye haydutlarına cizye-güzâr, ticareti, ihtikâr şakîlerine me'kil ettiği gibi, nüfûz-i Hükûmeti de bir sürü Yıldız mukallidlerinin âmâl-i iğtinâmına âlet etmişti. Yıldız unsuru, yalnız İstanbul'da değil, memleketin her köşesinde mantar kabîlinden türemişti. Envâ-i vesaitle müsellâh bulunan bu ikbâl avcıları yeni gelen Valilerle memurları derhal sayd etmeğe kolayca muvaffak olurlardı. Tuzaklarına tutulan avlar, bir daha pençelerinden kurtulamazlardı.

Ahali, ara - sıra küsûf-i adâletten galeyân-i ye'se gelerek Telgrafhane'ye dolar, Valileri değiştirtirdi. Fakat Hükûmetin şekl-i sâbıkı kat'iyyen tebeddül etmezdi. Çünki makineyi çeviren eller değişmiyordu. Bu mesrûdâta nazaran Diyarbekir'e Vali olacak zatın yalnız hüsn-i niyyet sahibi, müstakîm, fa'âl olması kâfi değildir. Azm-i hürriyyet - perverîde tamamen mücâhid ve iğfâlâta kapılmıyacak, telkînâta kulak asmıyacak surette basîr ve dakaayık-şinâs olması da muktezîdir. İcrâât-i esâsiyyeye hasret-keş olan Diyarbekir Vilâyeti, masa başında evrak havalesiyle idare olunamaz. Sancaklarda, Kazalarda, Nahiyelerde gözle görülecek, elle yapılacak çok işler vardır.

Bu intizamsız ülkeye Vali olacak zatta kuvvetli bir yürek, kuvvetli bir beyin, kuvvetli bir pençe mevcut olmalıdır. Öyle bir yürek ki havf-u - gazab yerine muhabbetle meşhûn, öyle bir beyin ki itiyat ve taklîde bedel fikr-i ibdâ' ile münever, öyle bir pençe ki tereddüt ve tehâlüke mukaabil azm-i kat'î ile mücehez bulunsun. İşte Diyarbekir böyle bir Vali ister.

XIII.

İLM-İ İCTİMÂ'

Osmanlıların - eğer ikdâm ederlerse - diğer milletlere tefevvuk edecekleri bir büyük şu'be-i ma'rifet var. Asr-ı ahîrin fütuhât-ı ictihâdiyyesinden bu kıt'a-i dâniş, ilm-i ictimâ'dır.

Osmanlı milleti, anâsır-ı müteaddideden mürekkeptir. Bu unsurların hususî lisanları, âyinleri, dinleri, mütebâyin ahlâkları var. Hey'et-i Osmaniyye'de tekâmül-i medenînin edvâr-i muhtelifesine mensup bütün eşkâl-i ictimâiyyeyi görmek mümkindir.

Osmanlı ma'şer-şinâsı için, bir seyâhat-i cihân - gerdâne icrâsına hacet yok. Pîş-i enzarına gayet zengin bir sâha-i tetkîkat arz olunmuştur. Bundan başka, İslâm ve Osmanlı tarihleri de usûl-i ilmiyyeye tevfîkan tetebbü' olununca, ilm-i ictimâa gayet metîn esaslar hazırlanmış olur.

Osmanlılar ilm-i ictimâ'da mütebahhir olmağa ne kadar müstait iseler, o kadar da muhtaçtırlar. Çünki Osmanlı milleti, gayr-i mümteziç anâsırdan mürekkep olduğu için, bir intizâm-ı tabîiye, tevâzün-i selîkîye mâlik değildir. Şimdiye kadar geçirdiğimiz buhranlar, dûçar olduğumuz iğtişaşlar, hep efkârın tebâyününden, hissiyâtın tesâdümünden neş'et etmiştir.

Ma'rifet-ün-nefsin vazifesi, sevkıyyât-ı tabîiyyeyi muktezây-i hale tevfik etmek olduğu gibi, Ma'ri-

fet-ün - nâsın hizmeti de, teâmülât-ı medeniyyeyi icâbât-ı hikmete tatbik eylemektir. İntizâm-i tabiî ve tevâzün-i selîkîye mâlik olan mütecânis milletlerin ilm-i ictimâa o kadar ihtiyâçları olmaz. Nasıl ki sevâik-ı tabîiyyesi selîm ve muntazam olan kimseler ilm-ün-nefs taallümüne pek de müftakır değildir.

İlm-i ictimâ'; lisan, unsur, mezhep, sınıf, meslek ihtilâfâtından mütevellid efkâr-ı müessese-i sakîmeyi tenkîd ü ibtâl ederek yerlerine sahîh ve sâlim fikirler ikaame edeceğinden, tebâyün-i ârâ ve tesâdüm-i hissiyâta nihayet vermiş olur.

Emrâz-i ictimâiyyeyi bihakkın teşhis eyliyerek müdâvât ve hıfzusıhha-i millet için ıktıza eden vesâit-i şâfiye ve tedâbîr-i vâkıyeyi irâe eder.

Bu ilim, ırkın muvakkat bir şekl-i içtimâî olduğunu, bir idâre-i siyâsiyye tahtinde yaşayan müteaddit akvâmın imtizâc ve tecânüsü ile yeni bir enmûzeç teşekkül edeceğini isbat ederek fenn-i siyâsete büyük bir hizmet etmiştir.

Acaba akvâm-ı Osmâniyyenin tamamiyle temzîc ve tecnîsi kaabil midir? İhtiva ettiği anâsır-ı muhtelifenin ittihâd-ı samimîsiyle yek-dil ve yek-cihet bir Osmanlı milleti husûle gelebilecek midir? Bu vahdet-i samîmiyye, bir emr-i mümkin ve mukadder ise, tesrîi için hangi vesâite müracaat lâzımdır?

Bu suallere cevap verecek, ilm-i ictimâ'ın fasl-ı Osmânîsidir. Bu faslın tafsîl ü tavzîhi Osmanlı ma'şer-şinaslarına müretteb bir vazifedir.

1976 — Birinci Basılış — F. 4

XIV.

AŞÎRETLERİN NİZAMNÂME-İ MAHSUSLA TAKYÎDİ

Osmanlı vilâyetlerinden birçoğunu müşkilât-i idâreye ma'ruz bulunduran başlıca sebeplerden biri de aşîretlerdir. Aşîretler şakavet ü isyâna daima âmâde müsellâh cem'iyetlerdir. Bu cem'iyetlerin mazarrâtı, yalnız vergi ve asker vermekten imtinâ' yahut aralarında hiçbir vakit eksik olmayan musâdeme ve ığtinamlar değildir. Ahâlî-i mutîanın emniyyet-i cân ü mâlini, memleketin âsâyiş ü refâhını ihlâl eden de bunlardır. Bazılar sarp dağlarda ve menî' mevkilerde barındıkları, bazıları da kâh gayr-i meskûn ve kâh nîm-meskûn beriyyelerde hâl-i seyyâriyyette bulundukları için, Hükûmetin dâire-i nüfûzuna alınamıyan bu cemiyetler, uzviyyeti ictimâiyyemizi istilâ etmiş evrâm-ı habîse mesâbesindedirler. Hayât-ı memleketi mâlen ve idâreten tesmîm eden bu muzır urlar, Hükûmetle te'mîn-i müsâlemet için merâkiz-i Hükûmette para kuvveti ile ifsâd ettikleri me'mûrîn ve eşrâf-i mahalliyyeden dâimî maslahat - güzarlar elde ederek ahlâk-ı milliyyemize de rahneler açarlar. Âfiyet-i Medeniyyemizi tehdit eden evrâm-ı vahîmeyi bir ameliyye-i cerrâhiyye ile vücûd-i milletten kesip atmak mümkin -ül-icrâ bir hareket değildir. Anları teşkil eden anâsır-ı hayâtiyyeyi uzviyet-i içtimâiyyenin ensice-i sâlimesi vasıtasiyle temsîl ve isticnâs etmek ise medîd bir zamana, suûbetli teşebbüsât-ı tekâmül-perverâneye

muhtaçtır. Şimdilik en kaabil-i icrâ olan çare, bu muzır urları bir müdâvât-ı münâsibe tatbîkıyle semmiyyet ve vâhametten tecrîd ederek evrâm-ı selîme haline getirmektir. Bu da, aşîretleri kuyûd-i kaanûniyye ile bağlamak için bir "Aşâir Nizâmnâmesi" vaz'etmekle olur.

Onbeş sene evveline gelinceye kadar Hükûmet-i Osmâniyye, aşîretlerin vücûdunu zımnen bile tasdîk etmiyordu. Aşîretlerin iskân ve temdîni için emirnâmeler, îsdâr olunuyor, bu emirler verilmekle, arzu olunan neticelerin herhal husûle geleceği zu'm olunuyordu. "Bakıyyet-ül-mâzî fi-l-hâl" kabîlinden olan ve binlerce senelerin teâmüliyle te'eyyüd eden bir şekl-i ictimâîyi yalnız "olsun" demekle taklîp etmek imkân haricinde olduğu düşünülemiyordu. Buna binâen, o gibi teşebbüsât-ı kavliyyenin hepsi gayr-i müsmir kaldı.

Onbeş sene mukaddem aşîretlerin bir kısmına sıfat-ı askeriyye, diğerlerine şeref ü imtiyâz verildi. Yıldız'ın bu teveccüh-i acîbi semeresi olarak nevâhî müteneffizânı da kendilerine birer Aşîret Reisi süsü vermeğe yeltendi. Ahâlî-i mutîa yavaş yavaş aşîret nâm ve suretini almağa başladı. O zamandan beri aşâirle meskûn vilâyetlerde tahaddüs eden kanlı facialar, hep bu hareket-i mecnûnânenin acıklı neticeleriydi.

Tanzimi ıktıza eden "Aşâir Nizamnamesi" evvel emirde "Aşîret"le "Lâ-Aşîret"i yekdiğerinden ayırmalıdır. Bir mecmûa-i nâsın "Aşîret" addolunabilmesi için ya ale-d-devâm hayme-nişin ve seyyâr bulunması, yahut menî' bir mevkide hâl-i teferrüde yaşaması lâzımdır.

Nizamname bu ciheti nazar-i-dikkate aldıktan sonra, aşîretlerin tâbi olacağı kuyûdu irâe etmelidir. Aşîretlerin kendi aralarında muvafakat-ı zımniyye ile takarrür etmiş bir kaaide-i müteâmileleri vardır: "Bir ferd-i aşîretin ef'âl-i cinâiyyesinden bütün aşîret mâlen ve bedenen mes'ûldür; gerek mâlen ve gerek bedenen taarruza uğrayan bir ferd-i aşîretin intikamını almağa, emvâlini istirdâd etmeğe bütün aşîret-daşlar, hamiyyeten mes'ûldür. "Aşîret, hemneseb efrâddan müteşekkil bir cem'iyyet-i te'âvüniyyedir. Efrâd-ı aşâir nazarında ne cürüm, ne ceza, ne de ta'kîb-i da'vâ "ferdî" değildir, ictimâîdir. Bir ferdin icra ettiği cinayeti hükmen umum aşîret yapmşıtır, bir ferdin alacağı intikamı da bütün aşîret alacaktır. Efrâd-ı aşâir bu kaaide-i sakîmeyi eşhâs-ı medeniyyeye de tatbîk ederek, bir köylünün kabahatinden bütün köy halkını mes'ul tutarlar. Aşâir Nizamnamesi, bir, yahut birkaç reis-i mes'ûl irâe etmiyen ve rüesây-i mes'ûlesi tarafından efrâdın vergi, amele-i mükellefe ve asker gibi tekâlîfinin itâsı taahhüd ve aşîretten olan erbâb-ı cinâyât ve sâir firârîlerin der-dest ü teslîmi deruhde edilmemiş olan aşîretleri eşkıyâ çeteleri idâdına idhâl ederek haklarında tenkîlât-ı şedîde-i askeriyye icrasını mutazammın olmalıdır. Böyle bir mâdde-i kaanûniyye, hem aşiretlerin örf ve teâmülüne muvafık, hem de vücûd-i aşâirden intişar eden mazarratları dâfi'dir. Çünkü bir aşîretin rüesâsı zaman ve mes'ûliyet korkusuyla ya aşîreti temdîn ile aşîret hâlinden çıkarmağa çalışacak, ya tazmîn-i tekâlîf ve teslîm-i mücrimîn kaidelerine riayetle aşâir-i gayr-i muzırra suretine ifrâğ edecek yahut riyâset-i mes'ûleyi kabûl etmi-

yerek aşîreti başka rüesây-i mes'ûle arayîp göstermekte muztar bırakacaktır. Müteahhid ve mes'ul reisler irâe edemiyen aşîretler ise, gösterilecek mahalde ikaamete mecbur olacak, itaat etmediği takdirde tenkîl edilecektir.

Bu Nizamname, aşîretlere bir imtiyâz-ı mahsûs vermiyerek, anlardaki husûsiyyât-ı ahvâli mevâdd-ı mahsûsa-i nizâmiyye ile takyîd edeceğinden, aşîretlerle meskûn vilâyetlerin medâr-ı felâhı olacağına şüphe yokdur. Devr-i-İstibdad'da "Husûsiyyet-i Mevki'iyye" ta'bîriyle ifâde olunup icraat-ı keyfiyyeye bahane ittihaz olunan bu gibi ahvâl-ı şâzzeye bir nihayet vermek lâzımdır. Usûl-i Meşrûtiyyet bütün mesâlih-i idâriyyenin kanun dâiresinde icrası demek olduğundan, şimdiye kadar hiçbir kayd-i kanunî ile mukayyed bulunmayan aşîretler hakkında bir Nizamname-i Mahsûs tanzîmini, Hükûmet-i Meşrûtamızın hasâfet-i mehâmm-şinâsânesinden temenni eyleriz.

XV.

TÜRKLÜK VE OSMANLILIK

Osmanlı hey'et-i ictimâiyyesi'nin ilk müessisleri - o zamanın istidadı fevkinde olarak - hissiyyât-ı cinsiyyeden ârî, efkârı kavmiyyeden bâlâ-ter bir gaaye-i hayâl takip ettiler, sahne-i târîhe an'ane-i nesliyyeden âzâde, her türlü ibdâât ü ictihâdât-ı ictimâiyyeye müsait yeni bir millet ithaline teşebbüs eylediler.

Osmanlılar, üç bin seneden beri Asya ve Şarkî - Avrupa'da sultân-üs-selâtîn hükmünde bulunan eski Türk Hakanlarının yeni bir sülâlesi olmak iddiasiyle meydana atılmadılar. Selçuk Devlet-i Türkiyyesi'nin vârisleri oldukları hâlde, târîh-i millîlerini Selçuk tarihine de rapt u ilhâk eylemediler.

Büsbütün yeni bir hayata başlıyabilmek için eski râbıtaları kırmak, sevâbık-ı târîhiyyeyi tamamen unutmak lâzımdı. İlk Osmanlılar, zamanlarının "Genç-İnsanlar"ı olmak için, mâziyi bütün an'anâtıyla reddederek, nazarlarını yalnız istikbâle atfettiler.

Osmanlılar eski Türk Hakanlığını müceddeden te'sîse teşebbüs etmiş olsalar da, muvaffak olamazlardı. Çünkü Türk Hakanı "Tûran" namı verilen ve Türk dilinin söylendiği bütün ülkeleri baştan başa çerçeveleyen gaayet geniş bir memleket-i muhayyelenin hükümdâr-ı ma'nevîsi demekti. Böyle tarihî ve

---

[1] (. . . . .) işaretli yerler, fare yeniği olduğu için okunamamıştır.

azametli bir unvana iddiâ-yı mâlikiyyetle ortaya atılan sâhib-zuhûr bir hânedan o memleket-i mecâziyyeyi bir mâlikâne-i hakîkî haline getirmek ve o hâkimiyyet-i ma'neviyyeyi bir hükûmeti mâddiyye ve fi'liyye haline ifrâğ eylemek için cihângîrâne fütûhât icrasına teşebbüs eylemek mecburiyetinde kalacaktı. Cengiz Han bu yüksek (. . .)[1] girişmeği tecrübe etti. (. . . . .) oldu Türk Tarihinin (. . . . . .) olan bu cihângir, hakikaten Türk dilinin konuşulduğu ülkelerin umumunu kendi bayrağı altında birleşdirmiş, Tûran . . . memleket-i mevhûmesini yeniden bir saltanat-ı (. . . . . .) hâline getirmişti. Lâkin şimdiki telefon, telgraf gibi vesâit-i iltisâkıyyenin mevcut olmadığı öyle bir asırda bu kadar vâsi' bir memleket inkısâm u inhilâlden kurtulamazdı. İşte bu sebebin tesiriyledir ki Cengiz Han'ın vefatından az bir müddet sonra saltanatı dûçâr-ı inkısâmât oldu.

Osmanlılar, Türkistan'dan, Türklerin Anayurdu'ndan pek uzak düşmüşlerdi. Zaman ve mekânlarından ziyade, haiz oldukları dehây-ı husûsi onları başka bir gayeye, başka bir hedefe sevketti. Bu gaye, kan-kardeşi olmayan müteaddit akvâmı cân-kardeşi yaparak garîzî ve vilâdî enmûzecler fevkinde terbiyevî ve tekâmülî bir "enmûzec-i millî" ibdâ' etmekten ibaretti.

Vâkıâ bu enmûzec-i muhayyel, bütün gaaye-i kemâller gibi, yalnız bir vücûd-i zihnîye mâlikti, vücûd-i hâricîsi yoktu. Fakat bütün mevcûd-i zihnîler, bütün kemâl-i mutasavverler gibi bu mefhumun da hariçte mâsadakaları tahakkuk edecekti.

Bu mevcûd-i zihnîyi ezhânda tesbit ve idame mefhûmât-ı külliyyeyi tecsim eden kelimeler kadar âlî, efkâr-ı mücerredeye şahsiyyet veren lâfızlar kadar rakîk bir isim lâzımdı. İşte "Osmanlı" kelime-i nezîhesi bu ihtiyacın mevlûdudur.

Bu kelime-i mükerremenin haricî mâsadakları, bu muazzez ismin hakikî müsemmâları Osmanlılığın ilk zamanlarında bile tahakkuk ve tekevvün etti. Abdurrahman Gaazî'ler, Konur Alp'lar, Samsa Çavuş'lar nasıl her şeyden evvel (. . . . . .) Mihâl Gaazî'ler, Evrenos (Gaazîler, ...) evvel-be-evvel Osmanlı (. . . . . .) Paşa nâmiyle o zamana kadar (. . . . .) en büyüğüne muhassas bir makam (. . . . . .) nı ihraz eden Kara Halil - Şerefnâme'nin beyanına nazaran - neseben Kürt olduğu halde, kalben, çok Türk'ten daha ciddî bir (. . . . . .) sadrazamların, vezirlerin, beylerbeyilerin tercüme-i hâlleri tetkik olunsa, bu Devletin te'sis ve te'yîdine hizmet eden eâzımın anâsır-ı Osmâniyyeden hemen kâffesine nisbetleri olduğu tebeyün eder.

Müessisân-ı Devlet, ez-cân ü dil "Osmanlı" olacak efrâd-ı güzîde yetiştirmek için üç mekteb-i amelî te'sîs etmişlerdi: Enderûn-i-Hümâyûn, Paşa-Dâireleri, Yeniçeri Ocağı.

Anâsır-ı muhtelifenin müntehap gençleri arasından iltikat olunan Acemi Oğlanlar, bu üç mektepten birine verilir, terbiye edilirdi. Bu mekteplerde yetişen dilâverler hasâis-i ırkıyyeden taarrî ile bir mücerrediyyet-i nezîhe-i rûhiyye iktisab eylediklerinden, hakikî Osmanlılar olurlardı. Hakikî Osmanlılar hâdde-i ıstıfâdan geçerek, Türk ırkı da dahil olduğu

halde, bütün urûk-ı mevcûdenin fevkinde yeni ve âlî bir millet-i târîhî teşkîl ediyorlardı. Osmanlı enmûzeci, Türk enmûzecinden büsbütün başka idi. Türk kalanlar, Osmanlı olamamışlardı. Osmanlı olanlar, artık Türk değil idiler. Hayât-ı askeriye ve siyâsiyyeye iştirâk eden güzîde gençler - hangi unsura mensup olurlarsa olsunlar - Osmanlılaşmak'ta idiler. Fakat Osmanlılaşmak, Türkleşmek değildi. Türklerin de hayât-ı resmiyyeye iştirâk etmek istiyenleri diğer anâsır efrâdı gibi Osmanlılaşmak mecburiyyetinde idi. Unsur-i hâkim, Türkler değil, Osmanlılardı.

Bu hâle nazîre olmak üzere, Türkçeden ayrı ve Türkçenin fevkinde olarak yeni bir Osmanlı lisanı da tekevvün ediyordu. Bu yeni lisan muhît-i ictimâînin tahavvülât-ı mütevâliyesini takip ederek Sarfca, Nahivce, lûgatça eski Türkçeden ayrılmış, büsbütün Osmanlıca olmuştu. Osmanlılar, kendilerine Türk demedikleri gibi, lisanlarına da "Türkçe" namını vermediler. Osmanlı Milleti, lisanı, Osmanlı edebiyatı, Osmanlı müessesât ve an'anâtının kâffesi, altıyüz senelik Osmanlı tarihinin mahsûlleridir. Türk tarihine ait bir Türk kavmi, bir Tûran ülkesi var ise de, Osmanlılar bu tabirleri ilm-i müstehâsât-ı ictimâî ıstılâhâtından addederler. "Türk" namı, Osmanlı terkîb-i millîsinin en mühim unsurunun ismi olduğu için şâyeste-i tevkîrdir. Fakat bu da muhakkaktır ki Osmanlı demek Türk, demek değildir.

XVI.

HÜRRİYETİN MENBALARINA DOĞRU

Tevhîd; Hâlika karşı abd, mahlûkata karşı hür olmaktır.

Hürriyet, Allâh'tan başka hiçbir kimsenin kulu olmamaktır. Cenabı Hakkın gayrine kul olmamağa Rûz-i Elest'deki peymânımızla müteahhidiz. Bu peyman, Hâlik ile mahlûk arasında mün'akıd bir mukaavele-i dîniyyedir Ezel-i-âzâl'de akd olunan bu mukaavele-i mukaddese ilelebed mer'î kalacaktır. Ruhumuzun derinliklerindeki gizli sesleri dinliyelim: Orada o ân-ı sermedîde işittiğimiz hitâb-ı Sübhânî ile verdiğimiz cevâb-ı vicdânîyi daima duyabiliriz. O hitâb-ı muazzez her lâhza can kulağımıza 'kula kul olmayınız" fermânıyla nida ediyor.

Kula Kul olanlar üserâdır. Mü'minler ise "Elmü'minûn ahrârün" hadîs-i nebevîsi mûcebince — hürdürler.

Hürriyet, zîrûh veya bîrûh hiç bir mahlûkun abdi, esîri olmamaktır. Çok kimseler, hür doğmuş iken, hüsn-i rızâlariyle bir zalimin bende-i dîrînesi, bir hainin çâker-i kemînesi olmuşlardır. Bunlar gönüllü esirlerdir, muâhede-i ezeliyye'yi unutanlardır. Çok kimseler de, mukaddes vazifelerini bir tarafa atarak nefs-i emmârenin esîr-i hevesâtı olmağa rızâ göstermişlerdir. Bunlar da, üserâ-i nefs'tir. Peymân-ı sermedîyi muhafaza etmiyenlerdir.

Alâik-ı sefile ile mukayyet olanlar, ister birinciler gibi üserây-i siyâsiyyeden, ister ikinciler gibi üserây-i ahlâkıyyeden bulunsun, Cenâb-ı Hakk'ın gayrine rabt-ı kalb ettikleri için, her halde itâb-ı Rabbânîden kurtulamazlar. Dîn-i İslâm, sâliklerini kuyûd-i mâsivâdan tecrîd eder bir dîn-i hürriyyet-perverânedir. İslâmiyetin üss-ül-esâsı olan Tevhîd, yalnız Rabb-i-Vâhid'e kul olmak, başka rablar tanımamak demektir. Hulâsa-i kelâm, bizim iki büyük vazîfe-i dîniyyemiz vardır ki birincisi, Hâlika karşı abd vazifesinde, ikincisi, mahlûkata karşı hür hey'etinde bulunmaktır. O halde Ehl-i-İslâm'ın ibâdetten sonra en büyük şiârı hürriyyettir.

XVII.

A'ŞÂR İHÂLESİ

A'şâr Nizamnamesi, Hükûmet memurlarıyla Mecâlis azâlarını a'şâr iltizâmından menetmiştir. Devr-i-İstibdadda, bu men'-i kanunînin hiç hükmü yoktu. Memur ve azalar, nâm-ı müstearla açıktan açığa a'şâr iltizâmından çekinmezlerdi. Nüfûz-i Hükûmet, bu kabîl kimselerin âlet-i intikaamı olduğundan, bunların köylerine tâlip çıkmak, hiç bir yiğdin cür'et edeceği bir iş değildi. Böyle bir cesareti tecrübe edenlerin kimisi iftiraya uğrayarak mahkemelere düşmüş, bazısı da meydanda ta'şîr edecek harman bulamıyarak yalnız zarar-ı mâlî ile kurtulmuştur.

Devr-i Meşrûtiyyette bu gibi ahvâle artık nihayet verileceği ümid olunuyordu. Müteneffizân köylerini iltizâm edecek mültezimlere kuvvet terfik edileceğine ve lede-l-îcâb müfettişler tayin ve i'zâm kılınacağına dair Meclis-i İdârece verilen karar, bu ümîdin tecelliyât-ı hasenesindendir. Maamafih, bu tedbirin kâfi olduğunu da kabul edemeyiz. Memurîn köylerinin, sâhipleri tarafından nâm-ı müstearla iltizâm olunmıyacağına Meclis-i İdâre emîn olabilecek mi? Bu hâl husule geldiği takdîrde, rûh-i kanun hâleldâr olmıyacak mı?

Devr-i İstibdatta bu muameleye bilerek göz yumuluyordu. Fakat bu devirde artık müsamaha ve iğmâz-ı ayna imkân var mıdır?

Hükûmette bir mevki-i resmîsi olmayan müteneffizân hakkında Meclis-i İdârenin bu kararla tevessül ettiği tedbirden başka bir şey yapılamaz. Bu köylere müşteriler aranarak hadd-i lâyıkını buldurmağa çalışmakla beraber, sahiplerinin tâlibiyyetleri de men'edilemez. Fakat memurlara ait köyler sâhipleri tarafından iltizâm edilemiyeceğinden, ötekilere kıyas edilemez.

Meydanda herkesin bildiği bir hakikat var. Hükûmete mensûp zevât, köylerini nâm-ı müstearla iltizâm ediyor, diğer mültezimler bu köylere talip olamıyor. Bu hakikatı bilip dururken, bilmez görünmek caiz değildir. Elbette kanunun, bu gibileri iltizâmdan men'etmesinde bir hikmet var. Bu madde-i kanuniyyeyi bi-l-kuve tatbik, bil-fiil ihlâl edenler kanuna itâat etmiş sayılırlar mı? Bu köyler için yapılacak yalnız bir çare vardır. O da, işin bidayetinde bunların emâneten idâreleri hakkında bir karar vererek müstakîm ve bîtaraf muaşşirler göndermektir.

Devr-i Meşrûriyyette ağnâm ta'dâdında oldukça zamâim vuku' buldu. Fakat bu mikdar-ı munzam kemmiyyeti, mektûmâta nisbeten pek dûn kaldı. Meşrûtiyetin icap ettiği adâlet-i nüfûz ber-endâzâne, bu seneki a'şâr ihalesinde de görülmezse, intizâm-ı muntazarın husûlünü daha bir müddet beklemek lâzımgeldiği nümâyan olacakdır. Bu zamanın daha çok müddet uzatılmamasını Hükûmet-i mahalliyyeden temennî eyleriz.

XVIII.

YENİ OSMANLILAR

Yeni Osmanlılar, eskilerden, yalnız sevdây-ı Meşrûtiyyetle temeyyüz etmediler. Bu genç unsurun Meşrûtiyyetten sonra iki gayesi daha vardır ki birincisi İttihâd-ı Osmânî, ikincisi terakkî-i medenîdir.

Meşrûtiyetin rûh-i mânâsı "hâkimiyyet-i mantık"tır. Mantık, insâniyyetin akl-ı selîmi olduğu için, bir ferdde yahut efrâd-ı mütaaddidede tecessüd edemez, bu akl-ı küllün dimâğ-ı fa'âli, ancak bir milletin hey'et-i umûmiyyesi olabilir. Meşrutiyetin millete tevcih ettiği hâkimiyetin menba'ı budur.

"Osmanlı İttihâdı", bir tahassüs-i vicdânî değil, bir ictihâd-ı mantıkîdir. Şüphe yok ki her ferdin samîm-i kalbinde duyduğu ilk his, lisan ve edebiyatıyla terbiye-i ibtidâiyyesini temessül ettiği kavmiyyet-i husûsiyyesine muhabbettir. Milliyetin kavmiyetten daha âli, daha insanî olduğunu anlamak bir akl-ı mücerredin ictihâd-ı ahrârânesine mütevakkıftır. Terbiye-i ibtidâiyye, sevkıyyât-ı tabiîyye-i mevrûse gibi tenkîd-i aklînin murâkabesi olmaksızın kabûl edilmiş olduğundan, bir nevi esâret-i rûhiyyedir. Müceddeden bülend ve mümtâz bir terbiye-i hürr-endîşâne iktisâb etmek için sâha-i vicdânı nisyân-ı mahfûzâtla bir levha-i hâliye hâline getirmek ıktızâ eder. Şarkda İmâm Gazâlî, Garb'de Dekart tarafından şahsın teceddüd-i felsefîsine tahsîs olunan bu kaide, milletin teceddüd-i medeniyyesine de tatbik olunabilir.

Bu kaidenin mahall-i tatbîk bulduğu Memâlik-i Müttehide ahalisi gözümüzün önünde celî bir misâldir. Anâsır-ı muhtelifenin imtizâcından husûle gelen bu milletin nazarları yalnız istikbâle mâ'tuf olan ferdlerine "hangi unsura mensupsun?" diye sorulsa, "Amerikalıyım" kelime-i kat'iyyesinden başka bir cevap alınamaz.

Osmanlı memleketi, Şark'ın hür ve terakkîperver bir Amerika'sıdır. Bu mübarek ülkede yaşayan muhtelif unsurlara mensup genç Osmanlılar da, her şeyden evvel Osmanlılık duygusuyla mütehassis, Osmanlı nâm-ı pür-ihtişâmıyla mübâhîdirler. Bu yeni nesiller, lisân-ı kavmilerini, edebiyyât-ı cinsiyyelerini muhafaza etmekle beraber, Osmanlı unvân-ı umûmîsi tahtinde daha asrî, daha mütekâmil bir medeniyet ibdâ' olunabileceğini idrâk eylemişlerdir. Genç-Osmanlılar âlem-i umûmîde milletlerin i'tilâf ve ittihâd-ı tâm hâline gelmesine çalışan beynelmileliyyûnun bu fikr-i necîbini âlem-i Osmanîye tatbîk emelindedirler. Genç-Osmanlılar kimlerdir? Hangi unsura mensup olursa olsun, yeni hayata, yeni muhît-i medenîye intıbak eden ve muhabbetle hamiyyetin dâire-i şümûlünü, bir unsura inhisardan kurtararak umum vatandaşlara ta'mîme çalışan nev-endîşlerdir. Bunların nazarında Memâlik-i-Müttehidede "Amerikalı" mefhûm-ı küllîsi nasıl kavmiyyetlerin fevkinde bir ma'nâ-yı milliyyeti tazammun ederse, Şark'da "Osmanlı" tasavvur-i umûmîsi, o suretle husûsiyyât-ı akvâmdan mücerred bir meâl-i ictimâı ifade eder.

Bu zümre-i nâciyeye mensup Türkler "biz evvel, Osmanlıyız, sonra Türküz", Arablar: "biz evvel

Osmanlıyız, sonra Arabız", Ermeniler: "biz evvel Osmanlıyız, sonra Ermeniyiz", Rumlar: "biz evvel Osmanlıyız, sonra Rumuz" derler. Kürd, Arnavud, Bulgar, Lâz, Mûsevî, Çerkes gibi diğer Osmanlı unsurlarına mensup nesl-i cedîdin kâffesi bu düstûr-i millîyi tebcîl ile tekrar ederler.

Genç-Osmanlıları irticâiyyûndan tefrik eden muhbe-i mümeyyizeler, Meşrûtiyet ve İttihâd-ı Osmânî gayeleridir. Usûl-i Meşrûtiyyeti imhâya çalışanlar, nasıl mürteciînden iseler, Osmanlılığın vahdet-i milliyye ve tamâmiyyet-i mülkiyyesini ihlâle sâî olanlar dâ irticâiyyûndandır. Kanun-i Osmânî, Hükûmetin şekl-i hâzırını tebdîle çalışanlarla vatan-ı mukaddesin tamâmiyyet-i mülkiyyesini ihlâle uğraşanları mücâzât-ı şedîde ile tehdit ettiği için, memleketimizde iâde-i istibdâd ve tefrîk-ı anâsır maksadlarıyla siyasî cemiyet ve fırkalar teşekkül edemez. Bu gibi harekât-ı ihânet-kârânenin zecr-ü tenkilini İdâre-i Örfiyye Kanunu taht-ı te'mîne almıştır. Terakkiye bir hadd-i muayyen tâyin olunamıyacağı için yalnız bu dâire-i meşrûada itidâl-perver ve müfrit fırkalar teessüs edebilir. Terakkî, ya taklit yahut ibdâ' tarîkıyle olur. Taklit tarîkıyle husûle gelen terakkî, komşu bahçelerindeki çiçekleri koparıp kendi bahçemize dikmek kabîlindendir. İbdâ' suretiyle vukua getirilen terakkî, bu çiçekleri tohum ve aşı vasıtasiyle yetiştirmek gibidir. Bu iki çeşit hadîka-i medeniyyetten birincisi, müddet-i cüz'iyyede solmağa mahkûm, ikincisi bir hayât-ı medîdeye mazhariyyetle bekâmdır.

Genç-Osmanlar'ın tercih edeceği meslek-i terakkî, Şark'ın füyûz-i ma'nevîyyesiyle Garb'ın kemâlât-ı

mâddiyyesini terkipten ibaret olan terakkî-i mübdiânedir. Osmanlı milleti, Genç-Osmanlıların delâlet-i mürşidânesiyle ilâ-nihâye meşrûtiyet ve muhâdenet-i tâmme hâlinde yaşayacak ve daima ileriye doğru yürüyecektir.

1976 — Birinci Basılış — F. 5

XIX.

ZİRAAT VE ZEÂMET

Diyarbekir Vilâyetinin ne merkez, ne de mülhakatında nüfûz-i şahsîye mâlik bir fert yoktur. Müteneffizân dediğimiz kimseler, ya memurlara yahut memuriyyet ve âzâlıklara hulûl ederek nüfûz-ı Hükûmeti iğtısâb eden Köy Sahipleridir.

Bu Köy Sahipleri, gerçekten çiftçi değildirler. Çünkü hakikaten çiftçi olan, vaktini ale-l-ekser çiftliğinde geçirmeğe mecburdur, o halde memuriyet yahut âzâlık sandalyesinde imrâr için zamân-ı müsâit bulamaz.

Erbâb-ı ticâret, dâima şehirde oturdukları ve günde bir iki saat Hükûmete gitmek için zamanları daha müsait olduğu halde, niçin âzâlıklara heves göstermiyorlar da Köy Sahipleri Hükûmet sandalyelerine bu kadar hırs ve tehalük ibraz ediyorlar? Bu hâlin sebebini anlamak için köylerimizin ruhunu tahlil etmeliyiz:

Köylülerimiz, ekseriyetle Kürd kavmine mensup, cahil ve aşiret ahlâkıyla me'lûftur, hissiyyât-ı milliyye ve vataniyyeden külliyyen mahrumdur. Kürd köylüsü masârif-i umûmiyyeye iştirâkteki şeref-i hâkimiyyeti bilmediği için, vergi vermek istemez, Vatanı, köy yahut aşiretten ibaret zannettiği için askerlikten kaçar, kanunun yazılmış olduğu lisanın bir kelimesini anlamadığı için, mahkemenin celplerine, davetlerine icâbet etmez, zekât-ı şer'îyi molla ve

şeyhlere tamamen verdiği için a'şârdan, ağnâmdan çalmayı muhik bir hareket zu'm eder. Köylü, bu arzularında müyesser olmak için bir hâmîye, bir zahîre muhtaçtır. İşte, köy sahiplerini, ta'bîr-i mahallîsiyle Köy Ağası'nı yetiştiren, köylülerin bu ihtiyacıdır.

Köy Ağası, san'at-ı hulûldeki mehâreti vasıtasiyle nüfûz-ı Hükûmetten bir cüz'ünü ele geçirdi mi, herhal köylerindeki efrâd-ı mükellefeyi askerden, mücrimleri mahkemeden, vergi ve amele-i mükellefe bedelâtı medyunlarını tahsildardan kurtarmağa çalışır. Bu hizmeti sayesinde köyleri dahilinde bir emîr-i müstakil gibi hüküm sürer, cerâimden, münâkehattan, kız kaçırmaktan harc alır, daha başka türlü menfaatlere de nail olur. Köylüler de akıllarınca şâkir-i ni'met olduklarından, ağnâm mektûmâtını bilâ-noksân Ağa'ya verirler, köyün a'şârını Ağa'dan başka bir kimse iltizâm edememek için, ketm, iftira, yalan şahadet kabîlinden her ne lâzımsa, yaparlar.

Köy Ağası denilince, bütün arâzi mutasarrıfları anlaşılmasın. Hayatlarını sırf ziraata hasretmiş arazi mutasarrıfları da vardır. Fakat bunlar, diğerlerinin rekabet-i galibânesiyle kut-i Lâyemuttan başka birşey kazanamazlar. Köy Ağaları ise, hem ziraattan, hem zeâmetten kazandıkları için müdebdeb bir hayat ile yaşarlar. Vilâyete yeni gelen memurlar, işin aslını bilmedikleri için, bunları şerefli Eşrâf zannederler, ziyafetlerine tereddütten ârî olarak giderler. Bu lezîz mâidelerin birer süslü tuzak olduğunu pek geç anlarlar, fakat hayfâ ki o zaman iş işten geçmiş bulunur.

Sipâhîlik, Yurdluk, Ocaklık gibi eşkâl-i zeâmet, yarım asırdanberi resmen, kanunen ilga olunmuş ise de, fi'len, mâddeten el'an bâkîdir. Elîm bir kanun-i tabiî neticesi olarak hâl, mâzînin tahakkümünden tamamiyle kurtulamıyor. Bu devr-i Hürriyyette bile zürrâ' nâmını takınan bu zalimler Vilâyetin her tarafında bizzat yahut bilvâsıta ihrâz-ı mansıb ederek devâir-i Hükûmeti istilâ, memleketi envâ-ı i'tisâfa ilka etmektedirler.

Bu hastalık, muvafık bir müdâvât-ı ictimâiyye tatbîk olunmak şartile teşfiye edilebilir. Bu teşfiyenin başlıca vesâitinden birincisi, bir ân evel mehâkim âzâlıklarının yerli ahaliden intihabına hitam vererek, diğer vilâyetlerden getirilmek üzere nasbî âzâların tayînidir. İkincisi, arâzî-i vâsia mutasarrıflarının ziraate hasr-ı mesâî etmesini te'min için memuriyetlerde istihdam olunamamasıdır. Üçüncüsü, köylüleri bizzat devâire müracaate alıştırmak için resmî dâvâ vekillerinden başka hiçbir kimsenin köylülerin mesâlihini takip etmesine müsaade olunmamasıdır. Dördüncüsü, köylülerin hissiyyât-ı Vataniyye ve efkâr-ı milliyye ile tehzîb ü tenvîri için köy mekteplerinin tesrî-i te'sîsidir.

Bu terbirlere tevessül olunursa, devâir-i Hükûmet, müteneffizânın müdâhale-i dâimesinden tahlis ve ziraat, âfet-i zeâmetten tamamiyle tecrit olunabilir. Hükûmet-i mahalliyyeden beklediğimiz ilk hizmet budur.

XX.

İYD-İ MİLLÎ

Millet, asırlarca beraber yaşamış, zulüm ve felâkete beraberce göğüs germiş, şan ve şerefi beraber istihsâl etmiş, beraber ağlayarak beraber sevinmiş, âtiyen de gaye-i müşterekeye vusûl için beraber muzaffer olmağa azmetmiş efrâd-ı müteâvinenin hey'et-i mecmûasıdır. Osmanlı Milleti, tarihimizin şehâdetiyle sâbittir ki böyle bir millettir. Bir Milletin meâsir-i siyâsiyye ve mefâhir-i içtimâiyyesi umûmî bayramlarında temessül eder. Şimdiye kadar Osmanlılığa ait resmen kabûl edilmiş bir İyd-i Millîmiz yoktu. Buna binâen mefâhir-i milliyyemiz, tarihin sahâif-i nisyânına gömülmüş, vahdeti milliyye duygularımız zayıf ve nâtüvân kalmıştı. Her şeyden evvel, muhtaç ve müştak bulunduğumuz böyle bir İyd-i Milli'ye nihayet nail olduk. Geçen 10 Temmuzda kâbus-ı istibdâdı bir hamlede muzmahil eden Rumeli Kıyâm-ı ahrârânesi inkılâb-ı içtimâîmizin mebdei olduğu için, bize bir İyd-i-Millî ithaf etti. Meclis-i Meb'ûsân, bu bayramı resmen kabûl ederek efrâd-ı milletin bu musâfaha-i seneviyye ile hiss-i uhuvvet ve muhadenetini tevsîk eyledi.

10 Temmuz, hakikaten, bir İyd-Millî olmağa şâyandı. Çünkü umum Osmanlıları kahır altında inleten Hükûmet-i müstebideye karşı bütün anâsır-ı Osmâniyye gayr-i iradî bir müşâreket-i hiss ve ittihâd-i azm ile mücâhede etmişlerdi. Çünkü umûmiyyetin hu-

sûsiyyet üzerine kazandığı bu galebe-i kat'iyye, âmâl-i iftiraka bir anda nihayet vererek tekâmül-i ictimâîmizin Vahdet-i Osmaniyye gaye-i hayâline doğru cereyanını te'min ve tesrî' eylemişti.

Bu bayram, ileride müşâreket-i ictihâd ve iştirâk-i mücahede ile te'sis edeceğimiz a'yâd-ı milliyenin birincisidir.

Osmanlıların müşterek mâtem günleri, umumî meserret bayramları taaddüt ve tevâli ettikçe, Osmanlılığın kuvvet ve mehâbeti tezâyüd ve te'eyyüd edecektir.

31 Mart, umûm Osmanlılar için bir rûz-i mâtem, 11 Nisan, bütün Osmanlılık için bir iyd-i hurremdir. Tarîh-i Osmaniyi edvâra ayıran bu inkılâp günleri, hâfıza-i milletin ebedî hâtıraları olacaktır. Bir hey'et-i ittihâdiyyenin erkân-ı resâneti, müşâreket-i hissiyyât, müşâreket-i efkâr, müşâreket-i irâdâttır. Kalpleri a'yâd-ı milliyyede beraber darabân eden, zihinleri mefâhir-i milliyyeyi beraber yâd eyleyen, irâdeleri bir maksad-ı âlî-i millîyye müttehiden müteveccih olan bir hey'et-i ictimâiyye efrâdı, bir vicdân-ı selimin hüviyyeti kabilindendir. Millet bir şahs-ı ma'nevîdir ki hissiyyât, efkâr ve âmâl-i müşterekesinden mutahassıl hakikî bir ruha, zinde bir vicdana maliktir. Efrâdı tahrik ve idâre eden bu rûh-i millî bu vicdân-ı ictimâîdir.

10 Temmuz İnkılâbına kadar Osmanlılakta taaddüd-i şahsiyyet denilen garip bir hâlet-i rûhiyye vardı. Her unsur, müstakil bir rûh-i ictimâîye, her cemaat, münferit bir vicdân-ı millîye malikti. Hey'et-i ictimâiyyemiz, her ukdesinde bir merkez-i asabî bulunan uzviyyât-ı halkaviyyeye benzerdi. İnkılâb-ı Os-

mânî, merâkiz-i asabiyyeyi mâhlûkaat-ı fıkariyyede olduğu gibi bir zirve-i dimağıyyede cem' ve tevhîd ederek Osmanlılığın şahsiyyet-i vâhide-i milliyyesini temin eyledi.

10 Temmuz, yalnız "Hürriyyet, Müsâvât, Uhuvvet" bayramı değildir. "Vahdet-i Milliyye" tabiriyle tarif olunabilen Yeni Osmanlılığın iftitâh-ı tarîhîsini tezkîr eyleyen bir iyd-ı mukaddestir. Bu mübarek bayrama vüs'umuz yettiği derecede dârât ü ihtişâm verelim ki kalblerimizdeki meyl-i ittihâdın şiddeti anlaşılsın.

XXI.

İBİŞ DAYI

Köyün en yaşlı, en görgülü ihtiyarı idi. Fakat muhtarı değildi. Tosun'un sıcak, kesik sözlerini dinledikten sonra dedi ki:

— "Oğlum, sende iki yanık gönül var. Biri nişanlı, öteki Osmanlı Birbiriyle savaş ediyorlar. Bu gözü âteşli babayiğitleri aralayıp barıştırmak kolay bir iş değil"

Tosun içini çekerek nemli bir sesle:

— "İbiş Dayı, ben sana danışıyorum, göstereceğin yola gideceğim."

İbiş Dayı başını eğerek düşündü, uzun bir murâkabeden sonra:

— "Tosun, senin yüreğinde de gönlündeki kadar yiğitlik var mı?"

— Var babacığım,

— Öyle ise sen Osmanlısın, nişanlı olan gönlünü sustur.

Tosun, bu sözü dindârâne bir tevekkülle dinledikten sonra ayağa kalktı, İbiş Dayı'nın elini öptü:

— "Gösterdiğin yol Allah yoludur, gideceğim" dedi ve tüfengini omuzlayarak yürüdü.

***

Gönüllüleri yollamak için yolbaşına toplanan irili ufaklı erkek ve kadınlar arasında karalara bürünmüş bir genç kız, mendilini yüzüne tutmuş, gizli gizli ağlıyordu. Bu, Tosun'un nişanlısı idi. Düğünlerine üç gün kalmış iken gönlünün kahramanı, umudunun sultanı olan Tosun, düşman ayağı altında kalan sevgili vatanı kurtarmağa gidiyordu. Ve gitmese, kendisi gönderecekdi. Lâkin yine ağlıyordu, sînesindeki muhabbet denizinden coşan bu kızgın dalgaları durdurmağa tâkatı yoktu. Tosun'a "ağlamıyacağım" diye söz vermiş iken, kendini tutamıyarak gözyaşlarına râm olmuştu. Acaba bu ağlayış, vatana karşı bir nankörlük, bir günah mı idi?

Tosun son vedâı ederken, Halime, beni kime ısmarlıyorsun? diye fısıldadı. Tosun "Allaha" dedi.

İbiş Dayı gözlerini siliyordu. Bu sözleri işitmişti.

***

Üç ay geçti. Harp hâlâ devam ediyordu. Tosun'dan ilk ay alınan mektubun gerisi gelmedi. Köylülerde karanlık bir şüphe uyanmıştı. Lâkin Halimede sarsılmaz bir itimat vardı. Gönlündeki umut güneşi sönmüyordu. Bir gün babası, utangaç bir çehre ile "Tosun'dan salık alamıyoruz'" dedi. Halime: "Onun yüzü düşmana karşıdır. Vatanı kurtarmadıkça bizi hatırlayamaz", dedi. Babası, mırıldanırcasına bir sesle:

— "Kızım, Tosun'un geleceğine umudum yok. Bereketsiz seneler beni ağır bir borç altına soktu. Muhtar'ın oğlu Memiş, elli altın ağırlık veriyor. Seni ona nikâh edeceğim", dedi. Halime yıldırımla vurulmuş gibi ince bir inilti çıkardı, baygın yere serildi.

***

Halime coşkun derede hayalini görünce titredi. Bir saniye sonra gölgesinin yerinde kendisi bulunacaktı. Umudu bir hayal, iğnesinin nakışlarıyla bezemeğe çalıştığı muhabbet yuvası bir rü'ya olacaktı. Başka türlü ne yapabilirdi? Tosun'a ihanet etmektense ölmesi daha hayırlı değil mi idi? Babası, borçtan kurtulmak için kendisini feda ediyordu, babasını severdi. Fakat iptida gönül, sonra söz verdiği bir yiğide hiyanet etmek kendisinden beklenmemeli idi. Vatanın namusunu kurtarmağa giden o kahramanın namusuna, aşkına, hayatına gözdikmek bir alçaklıktı. Bu lekeyi şahâdetiyle temizliyecekti. O gaziye lâyık bir "şehîde" olacaktı. Gazilerin "şehîde"lerle birleştiği rûhânî âlemde kim bilir belki şimdi kendisi gibi bir şehit olan sevgilisine kavuşmak için ayağa kalktı. Göğe bakarak:

— Ulu Tanrı, bu biçareyi affet! dedi. Hemen dereye atılacaktı. Bir el omuzundan tutarak geriye çekti. Bu el, İbiş Dayı'nın buruşuk, fakat kuvvetli pençesi idi.

***

İbiş Dayı, gizlice, tarlasını, öküzlerini sattı, elli altınlık bir çıkı yaptı, kasabaya giderek, Tosun'un

dilinden yazdırdığı mektupla beraber, Halime'nin babasına gönderdi. Bütün köy birbirine karıştı. Tosun'un bu büyük hediyesi dillerde destan oldu. Memiş geriye çekilmiş, Halime ile babası barışmış idi. Bir sabah Halime, bir ağaç altında nakış işlerken İbiş Dayıya: "Artık dereye gitmiyeceğim" dedi. İbiş Dayı: "Tosun giderken seni Allaha ısmarlamıştı; Tanrı her ikinizi de esirgiyecektir." cevabını verdi.

***

Köy halkı muzaffer ve şanlı gönüllüleri karşılamağa çıkmıştı. Tosun önde yürüyordu. Göğsünde sarı ve beyaz nışanlar vardı. Halime'yi yine kara elbiseler içinde görünce şaşırdı. Bu hale bütün köylüler de şaşmıştı.

Halime, Tosun'un kulağına:

— "Dün sabah İbiş Dayı âhirete gitti, saadetimizi ona borçluyuz. Haydi mezarına gidelim". diye mırıldandı. "İbiş dayı hakîkaten ölmüştü. Fakat hürmetli hâtırası kadrdân gönüllerde daima yaşayacaktır.

XXII.

ESKİLER VE YENİLER

Bir ordunun satveti, zâbitlerinin kuvvet-i kalbiyle, bir milletin şevketi, ricâl-i Hükûmetinin kuvve-i ma'neviyyesiyle mütenasiptir. Ordunun neferâtı ne kadar cesur olursa olsun, kumandan ve zâbitlerinde metanet bulunmazsa, hiçbir muzafferiyyete nâil olamaz. Milletin füyûz-i mâddiyye ve ma'neviyyesi ne kadar efzûn bulunursa bulunsun, ricâl-i Hükûmetinde şehâmet olmazsa, hiçbir muvaffakiyyete mazhar olamaz. Devr-i İstibdatta ser-i kâra getirilen ricâl, her türlü evsâf-ı merdâneden mahrum kimselerdi. Milletin kuvvetini kalplerindeki za'fa kıyâsen takdîr eden bu ikbâl âşıkları, kuvâ-yı mâddiyye ve ma'neviyyemizle müeyyed bulunan hukuk-ı meşrûamızı en ufak tehditlere karşı müdafaa edemediler.

Ordu, hamiyyetli zâbitlerin, cesur kumandanların maiyetinde olduğu halde, vatanın bu ciger-sûz husranlarına tahammül edemezdi; kuvvet, za'fın elinde bir âlet-i acz olamazdı. Ordu, bir vecd-i hürriyyet-perverâne ile eski idareyi devirdi. Kalplerinde milletin kuvvetini duyacak genç ruhlu zevattan mürekkep bir Hey'et-i Vükelâya beyân-ı i'timat edilmesini Meclis-i Meb'ûsandan talep eyledi.

Bir seneden beri tevâlî eden dört kabine, milletin kudret-i dahiliyye ve hariciyyesine tercüman olacak bir vaz'iyyet-i şehâmet-dârâne gösteremediler;

çünkü bu kabinelerin her dördü de mahiyetleri bittecrübe anlaşılmış eski ricâlden mürekkepti.

İdâre-i cedîdenin yenilere tevdîi lâzımgelirken eskilerin elinde bırakılması, gerek Taşra halkını, gerek Avrupalıları şaşırtıyordu. Acaba Paytahtta böyle bir garîbe-i içtimâiyyeye bâdî olacak ne gibi bir hâlet-i rûhiyye hükümrandı?

Kabineye, korka korka, yalnız yenilerden Cavit Bey idhâl olunabildi. Birkaç gün içinde Maliye canlanmağa yüztuttuğu gibi, kabinenin mesleğinde de adalet ve hasâfet eserleri nümâyân olmağa başladı.

Tecrübelilerin tecâribi, eski idaredeki i'tiyâd-ı sakîmeden başka bir şey olmadığı anlaşıldı. Memleketin, Devr-i İstibdada ait tecrübelerle büyümüş ricâlden ziyade, ilm ü fenn ile perverde olmuş genç dimağlara muhtaç olduğu bit-tecrübe sabit oldu.

İstanbul'dan gelen telgraflar, kabinede tadilât vuku' bulacağını tebşîr ediyor. Yakında rütbesiz ve lekesiz gençlerden müteşekkil yeni bir kabineye mazhar olacağımız anlaşılıyor. Bizim itikadımıza göre, Devr-i teceddüdümüzün başlangıcı, yenilerden mürekkep bu yeni kabinenin re's-i idareye geçmesi olacaktır. Teessüf olunur ki, tecrübeli, tecrübesiz kelimelerinin suiistimal olunduğu, bir sene zarfında zorla anlaşıldı. Enkaz-ı İstibdad, bu mugalatayı ortaya atarak milleti iğfâl ettiler. Fakat bütün gafletlerden uyanmağa azm etmiş olan millet, hamd olsun, bu mugalatanın te'sîr-i sâhirânesinden de kurtuldu. Şimdi Meclis-i Meb'ûsân bütün efrâd-ı milletle beraber yenilerin re's-i kâra geçmesini arzu ediyor. Bu ârzûy-i umûmîye muhalefet edecek hiç bir Os-

manlı yoktur. Tecrübeli mutatabbipleri mütefennin tabiplere tercih etmek nasılsa, İdâre-i Hamîdiyyenin tecârib-i ma'lûmesini hâmil olan tantanalı Paşaların ilm ü kemâl sahibi lekesiz gençlere tercihi de öyledir. Bugün bütün Osmanlılara kan ağlatan Girit Meselesi'nin hüsn-i tesviyesi, ancak milletin kudret ve şehâmetini kendi kalb-i pâk ve metîninde hissedecek genç Nâzırların ulüvv-i himmetinden bekliyebiliriz.

Her uzvu yaralı bereli olan vücûd-ı nâzenîn-i vatana âfiyet-i tâmmeyi iâde etmek için sağlam vücutlu, sağlam zekâlı, sağlam kalpli genç tabipler lâzımdır.

XXIII.

MEDRESELER

Garp'te her kemâlin masdarı fenn ise de, Şark'ta her feyzin menba'ı dindir. Hükemâ, Garp ve Şark'ın her tarafında yetişmiş olduğu halde, Enbiyânın kâffesi Şark'ta zuhur etmiştir. Şarklılar, dünyevî saadetlere uhrevî gayeler takibi suretiyle destres olmuşlardır. Medeniyyet-i Şarkiyyenin istinatgâhı, efkâr ve hissiyyât-ı dîniyyedir.

Dîn-i İslâm, Devlet-i İslâmiyye'den muahhar değil, mukaddemdir. Başka diyarlarda dinin menbaı devlet olduğu halde, Cezîret-ül-Arab'da devletin masdarı din olmuştur. İlm-i Hayat'ta bir hakîkat-i sâbite olan "vazife uzvu yapar" kanunu, ilm-i İçtimâa da kaabil-i tatbiktir. Üçyüz milyon nüfuslu ümmet-i islâmiyye, birkaç i'tikaad-ı selîmin kudret-i medeniyyetsâzânesiyle tekevvün etmiştir. Dîn-i İslâm öyle bir kenz-i maâlîdir ki, muşa'şa' bir medeniyyeti tevlîd için yalnız bir cevher-i hakîkati kâfidir. Fakat o cevâhir-i hakîkati Kitâb ve Hâdis'ten iktıtâf ve bütün âleme ithâf için dâr-ül-ictihâdlar lâzımdır ki, onlar da, medreselerdir.

Târîh-i İslâm bize gösteriyor ki, hürriyyet-i medeniyye, ma'rifet-i dîniyye ile mütevâziyen teâlî etmiş, istibdâd-ı vahşiyâne, cehâlet-i dîniyye ile mütenâsiben takarrür eylemiştir. Medeniyyet-i Şarkıyye'nin en muhteşem zamanları, medreselerin en fe-

yizli bulunduğu hengâmlardır. Şevket-i İslâmiyyenin inhitâtı, iptida medreselerde başlamıştır.

Evâil-i İslâmda medreselerde ulûm-i dîniyye ve ictimâiyyenin kâffesi tedrîs olunuyordu. Medreselerden yetişen ulemâ, hakîkaten ümenâ-i dîn ve verese-i Enbiyâ olurlardı. Medreseler, ümmet-i İslâmiyyenin müzekkî-i ahlâk ve mürebbî-i ma'neviyyâtı idi.

Cehâlet-i dîniyyenin mahsûlü olan Devr-i muzlim-i İstibdad, bizde maddî ve manevî birçok fenalıklar tevlit etmişdir. Hükûmet-i Meşrûta, bu mesâvînin aksâm-ı mâddiyyesini izâle edebilir. Aksâm-i ma'neviyyesini izâle edecek yalnız bir kuvvet vardır ki o da hikmet-i dîniyyedir.

Bu Millette hikmet-i dîniyye tenmiye ve ta'mîm edilmedikçe Meşrûtiyyet, bir esâs-ı kavî üzerine bina edilmiş sayılamaz. Ahalimiz her hakikatı ulemâdan işitmek, her neyyir-i medeniyyeti medreselerden tulû' etmiş görmek ister. Ulemâmız hakkiyle muhakkik, medreselerimiz cidden bir merkez-i tahkîk olmalıdır ki, ahalimiz, feyizli bir terbiye-i dîniyye ve ictimâiyye alabilsin.

Millet-i Osmaniyye'nin bir iki asırdanberi uğramış olduğu âfet-i inhitâtın esbâbını, medreselerin indirâs-ı tedrîsâtında aramalıdır.

Vaktiyle Hürriyyet, Müsâvât, Uhuvvet, Adalet fikirlerinin matla'ları medreselerdi. Şimdi de medreseleri o hâle getirmek için bütün kuvvetimizle çalışmak en büyük vazifemizdir.

Medreseleri nasıl ıslah etmeli?

Evvelâ bir kasabadaki müteaddit medreseler tevhit olunmalıdır. Mükemmel bir medrese âlûde-i nakais yüzlerce medreselerden daha feyz-bahşdır.

Medreselerin tevhîdiyle te'sis olunacak Medrese-i Külliyye'den her ders, mutahassıs bir müderrise tefviz olunmalı, medrese ulûm-i âliye ve ulûm-i tâliye şu'belerine ayrılmalı, o şu'beler de mekteplerde olduğu gibi sınıflara taksîm edilmelidir.

Ulûm-i âliye şu'besi'nde Osmanlı lisanı ve edebiyatile beraber mekâtîb-i İ'dâdiyyede okunan fünûn-i cedîde dahi tedris olunmalıdır. Ulûm-i âliye şu'besi'ne de ulûm-i cedîde-i âliye idhâl edilmelidir. Müderrislerin maaşları tezyîd, medreseye fa'âl bir müdîr ta'yîn edilmeli, talebe leylî mekteplerde olduğu gibi ilbâs ve i'âşe olunarak kuyûd-i maîşetden âzâde kılınmalı, derse devâm etmiyen müderrislerin maaşlarından kıst-el-yevm icra edilmelidir.

Medreselerde şeklen yapılacak bu ta'dîlâta rûh-i tedrîsâta âit ıslâhâtın da ilâvesi lâzımdır. Her ilmin müessis ve imamları vardır. Bir ilimde muhakkik olmak için o ilmi mutlaka o ilmin imamlarından öğrenmek icap eder.

Medreselerde yalnız muhtasar metinler ve anlara ait şerh ve ta'likler tedrîs olunuyor. Eimmei ulûmun kitaplarına kat'iyyen müraca'at olunmuyor.

İbn-i Haldûn lisân-ı Arabîde zevk u selîke husûlü için İmam Sîbeveyh'in kavâ'idini şevâhidle müterâfikan temhîd eden Kitâb-ı-Kebîr'ini okumayı kâfi görüyor, medreselerde okunan nahiv kitaplarıyle bu gayenin husûl bulamıyacağını beyan ediyor.

Bir ilmin imâmı, te'lif edeceği kitâpta ictihâd ve tahkik ettiği mesâili edille ve şevâhidiyle beraber izâh ve tansîs eder. Mülâhhisler, metinciler ise yalnız mesâile ehemmiyet vererek vecîz düstûrlar da

içmâl eyler. Kütüb-i eimme okunmakla yalnız mesâil öğrenilmez, yeniden birçok mesâilin, yeniden birçok ulûmun te'sîs ve tahkîkına lâbüd olan ma'lûmât ve melekât da iktisâp olunur. Mütûn ü şürûhu ezber edenler malûmatlı olur, fakat âlim olamaz. Âlim-i muhakkık olmak için ulûmu usûl ve felsefesiyle beraber keşf, ü tenvîr eden eimme-i müctehidînin kitâblarını müdekkıkaane okumalıdır. Binâenaleyh medreselerde metinlerle berâber kütüb-i eimme de tedrîs olunmalı. Ve her ilmin târîh-i tekâmülüne ve usûl-i tansîsine dâir bahisler de tedrîsâta ilâve edilmelidir.

Böyle bir medresenin umûm âlem-i İslâma misâl-i imtisâl olmak üzere iptida Vilâyetimizde te'sîsini Vali Paşa Hazretlerinin faâliyyet-i-umrân-perverânelerinden temenni eyleriz.

XXIV.

TEKKELER

"Tekke", medeniyyet-i İslâmiyye tarihinde mühim vazifeler etmiştir. Bu müessese-i dîniyyenin menşe-i târîhîsini bulmak için mebde'-i İslâmiyyete kadar çıkmamız iktizâ eder.

Asr-ı-Saâdet'te Mescidi-Nebevîde ihtiyâr-ı ikamet etmiş bir fırka-i mücâhidîn vardı ki bunlara "Ehlüssuffa" nâmı verilirdi. Selmân-i Fârisî, Ebûzerr-el-Gıfârî, Ebû Hüreyre "Radiyallâhü anhüm" bu zümre-i saîdeden idiler. Mâlikâneleri vatandan, aileleri milletten, gaaye-i mâ-fi-l-bâlleri i'lây-i dînden ibaret bulunan bu mücahitler, erbâb-ı cihâda düşman ve bâdî-i fiten olan mâl ü evlâd kaygılarından âzâde idiler. "Her ümmette bir nevi târik-i dünyalık vardır, bu ümmetin târik-i dünyâlığı (. . . . . .) mantûkunca ümmetimizin târik-i dünyaları mesabesinde bulunan bu fukarâ-yi mücâhidîn, İslâmın müheyyâ askerleri idiler. Bir gazâya başlanacak olursa, herkesten evvel silâhlanıp yola düşenler, bu mücerred kahramanlardı.

Asker, hayatını Kelimetüllâhın i'lâsına ve vatan-ı mukaddesin muhafazasına vakfettiği için huzûr ve refâh ile yaşayamaz. Buna binaen ma'kul ve meşru bir surette târik-i dünyâ olmak için asker olmaktan başka çare yoktur. Sadr-ı-İslâm'da serhadlerin a'dâdan muhafazası, turuk-ı âmmenin eşkiyadan sıyâneti için yapılan kışla ve karakol-hânelere

"ribât" nâmı verilirdi. Hayatını bu ribâtlarda muhafızlığa vakfeden mücahidlere "murâbıt" tesmiye edilirdi. "Ribât" kelimesi "rabt" kelimesinden müştaktır ki, süvari atlarının bağlandığı yer demektir. Mücâhidîn-i İslâm ağlebiyyetle şehsüvar oldukları için, ribâtlar süvari kışlaları hükmünde idi. Murâbıtların bir gece nöbet beklemeye bedel bir ay Ramazan orucunun sevabına nâil olacakları tebşir olunmuştur. Diyânet-i İslâmiyyede cihâd, afdal-i ibâdâttır. Ribât-nişîn olan mücahidler -Ehli-i Suffa gibi- vezâif-i askeriyyeden hâlî kaldıkları zaman mücâhede-i nefs ile meşgul olurlardı. Hazreti Resûlullâh, Aleyh-is-salâti Ve-s-selâm, gazâlardan birini ba'de-l-ikmâl Medîne-i-Münevvere'ye avdet buyurdukları sırada "Cihâdı-Asgardan Cihâd-ı-Ekber'e rücû ediyoruz" buyurmuşlardı. Bu Hadîs-i-Şerîfe istinaden ehl-i-islâm, gazâya Cihâd-ı-Asgar, mücâhede-i nefse Cihâd-ı Ekber nazariyle bakarlardı. İslâm askeri, mücâhede-i nefsi mücâhede-i ağyâra daima takdîm ederdi. Hazreti Ömer-ül-Fâruk, radiyallâhu anh, Sa'd bin Ebî Vakkas Hazretlerine gönderdiği bir mektûpta "Zaferin akvâsı takvâdır", düstûr-i askerîsini yazmıştı. Kuvvet-i îmân ve silâh-ı takvâ ile mücehhez olan İslâm ordusunun esbâb-ı muzafferiyyetî, mâneviyâtındaki mükemmeliyyet ve metânetten ibaret olduğuna hiç şüphe yoktur.

Gazavât-ı mütevâliye kişver-i İslâmın hududunu tevsî' ettikçe, memleketin içerilerinde kalan Ribât'lar, Cihâd-i-Ekbere mahsus riyâzetgâhlara münkalip olurdu. Bu riyâzetgâhlarda mu'tekif kalan murâbıtlar için âlem-i ma'neviyyâta müteallik olmak üzere yeni bir tarîk-i mücâhede açılıyordu. Bu beyânâttan

tezâhür ediyor ki tekke, tekâmül etmiş bir kışladan, tarîkat, mânevîleşmiş bir gazâdan ibaretdir. Ribâtın hem kışla, hem tekke mefhumlarına delâleti, murâbıtın hem muvazzaf asker, hem derviş manalarını ifham etmesi, tarîkat kelimesinin "tarîk" lâfzıyla münasebeti, cihâd ve mücâhid ta'bîrlerinin hem askerliğe, hem tasavvufa ait ıstılâhât-ı müşterekeden olması, bu müessese-i dîniyyenin iştikaak-ı târîhîsini vâzıhan irâe etmektedir.

Tarîkat sâliklerinin (. . . . . .) hayât-ı şahsiyye itibariyle ölmek, hayât-ı ma'neviyye itibariyle yeniden dirilmek, fânî fillâh ve bâkî billâh olmaktır. Bütün âmâl-i nefsiyyeden feragatle terk-i mâsivâ eden, ölmeden evel ölerek Vâhid-i Lemyezel'e rabt-ı kalb eyleyen bu şühedây-i zîhayât "Tahallakû bi-ahlâkillâh" emr-i celîline iktidâ ile hiç bir tarîk-ı felsefînin yetişemediği bir ahlâk-ı âliye tesis ettiler. Fıkhın bâb-ül-ahlâkı ıtlâkına şayan bir ma'rifet-i cedîde tedvîn eylediler. İlimden ziyâde hikmeti andıran bu ma'rifet-i zevkıyyeye "Tasavvuf" nâmını verdiler. Tasavvuf, Yunanca "ârif" mânâsına olan "Sofos" kelimesinden müştaktır. (Ma'nevî) leşmiş bir kışladan ibaret olan tekkenin îcâbât-ı târîhîyyeye tebaan, aslına ric'atle mühim bir dâr-ül-cihâd olması da vâki'dir.

Yedinci Asr-ı Hicrîde Moğol istîlâsı ümmet-i İslâmiyyeyi istiklâl-i siyâsiyyeden mahrum bırakmış olduğu bir sırada, Mâverâünnehir tekkeleri, gayet zengin olan vâridât-ı vakfiyyeleri sayesinde genç Temür'e mücehhez bir ordu hazırlayarak, bu hârika-i harbiyyeyi müceddit diye ortaya attılar, senelerdenberi levs-i işrâkle lekelenen mukaddes vatanı Moğol

barbarlarının pençe-i tagallübünden kurtardılar. O zaman Tarîkat-i Nakşiyyenin bir cem'iyyet-i hafiyye hâlinde şevket-i İslâmiyyenin iâdesine olan hidemâtını tarih, hiçbir vakit unutamaz.

Sünûsî tarikatına mensup tekkeler, Afrika'da askerî, siyâsî ictimâî, ahlâkî büyük hizmetler ifa ediyor. Dîn-i İslâm bu mücâhede-gâhlar vasıtasiyle Afrikayı lâyenkati' teshîr etmektedir. Kürdistan'da da bazı tekkelerin fevâid-i ictimâiyyesi meşhûd olmaktadır. *Reşkotan* aşîret-i vahşiyyesini oldukça bir zâbıta-i dîniyye altına alan Zîlân-Şeyhi'nin tekkesi, bu müessesenin en hayırlı nümunelerindendir.

Şurasını da itiraf etmeli ki Kızılbaş, Yezîdi, Nusayrî, Dürzî gibi fırka-ı nâciye-i Ehl-i-Sünnetten inhiraf ve tebaüd eden mezheplerin kâffesi tarîkattan inşiâb etmiş tekkelerin esrâr-âlûd zâviyelerinden intişâr eylemişdir. Elyevm bazı tekkelerin i'tikaadât-ı sahîfeye ve etvâr-ı zelîle-i kalenderâneye mehd-i zuhûr olduğunu da kat'an nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıyız.

Tekkeler, Bâb-ı-Meşîhat'çe tanzîm ve ıslâh olunacak olursa, hem böyle fırak-ı dâlleye menşe' olmak mahzuru kalmaz, hem de memleketimizîn eimme-i ahlâkıyye ve ictimâiyyesi hidemât-ı mebrûre-i kadîmesini yeniden ifaya başlar. İ'tikaad-ı acizânemce bu tasfiye-i ahlâkıyye mekteplerinin ulûm-i zâhire ve maârif-i bâtınaya ıttılâ'ları bil'imtihan sâbit olan kâmil şeyhlerin idâresine tevdîi, tasavvufta imâm tanılan İmâm Kuşeyrî Hazretlerinin risâlesiyle İmâm Gazâli'nin *Ihyâ-ül-Ulûm*'u kabîlinden ümmehât-ı tasavvufun, tekkelerde muntazaman tedrîsi, terbiye-i tasavvufiyyenin tenzîh-i ahlâkî dâiresine hasr ile,

maârif-i âliye-i tarîkatin, ilmen ve zevkan müntehî olan ezkiyây-ı mürîdâna tahsîsi ve mübtedî, cahil müritlerin esrâr-engiz akvâl ü atvâr ile beht ü hayrete ve dolayısıyla küfr ü dalâlete saptırılmasına meydan verilmemesi, Cezîret-ül-Arab'la Tırablusgarb'in aşîret uğrağı olan noktalarında Sünûsî tekkelerine mümâsil hânkahlar te'sis olunup efrâd-ı aşâirin ma'nevî bir zâbıta-i ictimaiyye dairesine idhâli vâcibât-ı umûrun en ehemmiyetlilerindendir.

Medreselerle beraber tekkelerin de ihtiyâcât-ı asriyyeye tevfikan tensîk u ıslahını Bâb-ı-Meşîhat'ten ve Kanun-i-Esâsînin 111 inci maddesi mucebince teşekkül edecek İslâm Cemâat Meclislerinden intizâr eyleriz.

XXV.

BİR DEVLET NASIL GENÇLEŞİR?

İbni-Haldûn, uzviyetler gibi devletlerin de ömr-i tabîîsi olduğunu iddia ediyor. İlk nazarda sâdık görünen bu kaziyyenin, biraz ta'mîkten sonra butlânı meydana çıkar.

Uzviyetler de, devletler gibi müstakill-ül-hayât unsurlardan mürekkeptir:

Devletler fertlerin, uzviyetler hücrelerin, müzâhereti-i müteselsile kaidesi üzerine müesses birer şirket-i teâvüniyyesi mesâbesindedir.

Gerek uzviyeti teşkil eden hücrelerin, gerek devleti terkîb eden fertlerin yeni ve eski unsurları arasında fâsılasız mücâdele-i hayâtiyyeler vardır. Bu mücadelelerde yeni ve sâlim unsurlar galip bulundukça gençlik, eski ve fâsid unsurlar muzaffer oldukça ihtiyarlık devreleri hükümrân olur.

Uzviyetler yalnız ıstıfây-i tabîî kanununa tâbi olduğu için, sağlam hücrelerin düşkün hücrelere galibiyyet-i kat'iyyesi muvakkattir. Yıpranmış hücreler bir ekseriyyet-i azîmeyi ihrâz ettikten sonra gençlik bir daha avdet etmemek üzere ebediyyen veda eder. Devletlerde ise, ferdlerin muzafferiyet ve rüçhânı, ıstıfây-ı tabîî kanunundan başka, ıstıfâ-yı aklî düstûruna da tâbi'dir.

Bir devlette cereyân-ı tabîî, fâsid unsurları re's-i iktidâra çıkarmış iken, bir zümre-i kalîle-i dühât, darbe-i sihr-engîz-i müceddidâneriyle meyelân-ı iç-

timâîyi tağyir ederek avâmil-i selîmeye nusret ve fâikıyyet îtâ edebilirler. İhtiyarlamağa başlamış olan cism-i devlet, böyle bir hâdise üzerine derhâl gençleşmeğe yüztutar.

Bu kaide-i tarihiyyeyi bir misâl ile izah etmek ıktıza ettiği zaman, ilk hatıra gelecek nümûne, Osmanlı İnkılâbı'dır. Osmanlı, anâsır-ı fertûtenin tagallüb-i küllîsiyle amîk bir ihtiyarlığa düşmüştü. Genç Osmanlı devleti ânî bir hareketle gençleşmeğe başladı..

Sâlhorde bir insanın tazelenmesi muhâl olduğu hâlde, ihtiyar bir devletin gençleşebileceği, birçok inkılâpların ta'dâdıyla bir kat daha isbat ve te'yîd olunabilir. Fakat biz şimdi kaideyi bırakalım da, misalimizi takip edelim; Acaba Osmanlı milleti tamamen gençleşebildi mi?

Genç-Osmanlılar, yalnız usûl-i idâreyi tecdîd etmekle bir teceddüd-i millî husule gelebilir zu'munda bulundular, eski uzuvlara yeni vazifeler gördürülebilir kıyas ettiler. Halbuki: Uzvu yapan, vazife olduğu için, uzuv, ancak mutahassıs olduğu vazifeyi ifa edebilir. Binaenaleyh, eski adamlardan, yeni fikirleri anlamak ve onlara göre hareket etmek beklenmemelidir. Herkes nazarında sâbit olmuştur ki: Bu Millet, tamamen gençleşmedikçe yaşayamıyacaktır. Eskilerin yed-i idâresinde kalsa, bir ihtiyar simasi gösterecek, kalplerimizi pürhûn eden taarruzların arkası kesilmiyecektir.

Millet artık bu ahvâle tahammül edemez. Hükûmet, yeni fikirli, genç kalpli, lekesiz Osmanlılara tevdî' edilmeli ve bir an tehiri caiz olmayan tasfiye-i Hükûmet kaziyyesi bilâ tereddüt icra olunmalıdır.

Memleketi ıstıfây-ı tabîî kaanununun mişyet-i nâbînâyânesine terk edersek, eski hâlimiz kat'iyyen değişmemiş olur. Hodkâmlar, menfa'atperestler muzafferiyyetin bütün vesâit-i gay-i-meşrûasına maliktirler. Bu gibiler, te'mîn-i menafi' için aralarında müzâheret-i mütekabile senetleri teâtî etmiştir. Hükûmet ıstıfây-ı aklî düstûrunu tatbik ederek iyileri takviye, kötüleri iz'âf etmedikçe terakki adımları atılamaz.

Hükûmetin vazîfesi, hiçbir zaman "İbkaa-ü mâkân alâ mâkân "olan, olduğu gibi bırakmak" değildir; husûsiyle, inkılâb devresinde her şeyi olduğu gibi bırakmak hilâf-ı mantıkdır.

Ricâl-i hükûmetimiz (. . . . . .) inun idâmesinden başka bir şey (. . . . . .) icrâât-i esâsiyyeye tâlip ve muntazır olanları, zâhir-perestâne nümayişlerle oyalamağa çalışırlarsa, kulûb-i âmme mutmain olamaz. Devr-i Meşrûtiyyette her şey'den evvel vicdân-ı umûmînin tatminine çalışmak lâzım olduğu unutulmamalıdır.

XXVI.

FAZİLET VE SAADET

İnsaniyetin perestiş ettiği iki gaaye-i hayâl, insanları biribirine mübâyin iki fırkaya ayırmıştır. Bu iki nuhbe-i âmâlin birincisi saadet, ikinci fazîlettir.

Ahvâl-i âleme nazar-ı ibretle bakınız, göreceksiniz ki insanların binde dokuz yüz doksan dokuzu cânâne-i saadetin taharrî ve takibiyle meşguldür. Bu ma'şûka-i saadeti sarhoşlar, rakının neşvesinde, sefîhler, rakkaselerin işvesinde, harisler, zenginlik ihtişamında, şan-perestler, şöhretin cazibesinde ararlar; ararlar, ararlar, fakat bulamazlar. Çünkü saadet, bir gölgeden başka bir şey değildir. Evet saadet bir gölgedir ki, takip edenden kaçar, kaçanı takip eder. Mesut olayım diye çabalayanların hiç birisi şimdiye kadar bahtiyar olamamıştır.

İnsanların binde biri nisbetinde bile bulunmayan bir kısm-ı akalli de vardır ki, bunların gaaye-i mâfilbâli saadetten kaçmak; yalnız fazîletle ahlâk-ı îlâhiyye ile tahalluktan ibaret olan bu muallâ meziyete ulaşabilmektir.

Fazîlet insanlar arasında medâr-ı tefevvuk olan şey demekdir; her türlü şeref (. . . . . .) ânesinde (. . . . .) let (. . . . . .) dır. (. . . . . .) olursa olsun fazîletli değildir. Bir insan ne kadar yüksek bir rütbe veya memuriyyette bulunursa bulunsun fâzıl tanılamaz. Güzellik,

pehlivanlık, nüfûz, iktidar, tantana, ihtişam gibi vâhî meziyyetler birer fazilet addolunamaz. Fazilet ilm ile ahlâkın ittihâdından ibarettir.

Mesut olmak niyetiyle iktisab-ı fazilete çalışanlar, faziletten uzak düşerler? Fazilet, insanların son gayesidir; hiçbir gayeye vasıta olamaz. Fazileti, fazilet olduğu için iktisap etmeliyiz, fazileti, ahlâk-ı ilâhiyye ile tahallûka medâr olduğu için ihrâza çalışmalıyız. Saadet, takip edenden kaçar, kaçanı takip eder demiştim. Saadetden kaçanlar, erbâb-ı fazilettir. Yine erbâb-ı fazilettir ki, saadet tarafından takip olunur. Saadet bir gölgedir, demiştim. Evet saadet, faziletin gölgesidir. Dünyada erbâb-ı faziletten başka zevk-ı saadeti tatmış kimse yoktur.

Fazîlet, saadete karşı lâkayd, saadet ise, fâzilete delice âşıktır.

İnsan, dünyaya ne zevk icrası, ne menfaat *istîtifâsı,* ne hakk iddiası için gelmemiştir. Yalnız, evet yalnız vazife ifası için gelmiştir. Vazifenin ifası, faziletin ruhudur. Fakat zannetmeyiniz ki ârzûy-i telezzüzden mütebâid taharrî-i menfaatten müctenip, iddiây-i hukuktan fâriğ olan erbâb-ı fâzîlet, zevksiz, menfa'atsiz, hukuksuz bir hayât-ı râhibâne ile yaşamağa mahkûmdur. Hiss-i fazîlet ezvâk-ı *sâfileden* mümtâz bir zevk-ı âlîdir. (. . . . . .) şehid (. . . . . .) dendir. (. . . . . .) cellâtlar (. . . . . .) saltanatlarında hissedememişlerdir.

Fedakârlıkların en büyüğü, menfaat-pereslik, menfaat-perestliklerin en büyüğü fedakârlıktır. Menfaat-perestlik menâfi-i âliyeyi menâfi-i sâfileye fedâ etmektir. Fedâkârlık ise, menâfi-i sâfileyi menâfi-i

âliye uğruna terk eylemektir. Hak, bir insanın malı, mülkü, serveti demek değildir. Hattâ hayatı bile değildir. Hak, ruhtan ayrılmaz. Ruh gib lâyezâl, ruh gibi ebedî bir kuvvettir, bir kudret-i zâtiyyedir. Servetimizi gasp, hayâtımızı nez' edebilirler. Fakat hakkımızı, biz vermezsek, alamazlar. Hak, ruhumuzdaki kuvve-i ictihâdiyyedir, kudret-i irâdiyyedir. Bu kuvveti yalnız biz ta'tîl edebiliriz, o kudreti yalnız biz ihmâl edebiliriz. Hak, bil'ihtiyar verilir, fakat cebren alınamaz. Hak, hürriyyet-i fikriyye, hürriyyet-i irâdiyyedir. Devr-i istibdatta hürriyyet-perver gençler, "Meşrutiyeti isteriz" diyorlardı. Bunlar Meşrutiyetten fi'len mahrum olmakla beraber, haklarına malik idiler. Çünki hakk-ı ictihadlarını istimâl ediyorlar, hakk-ı irâdelerini ihmâl etmiyorlardı. Çünkü fikren hür, irâdeten hür idiler.

İstibdad esîrleri ise, hakk-ı ictihadlarını, değersiz rütbeler, hakk-ı irâdelerini sefîl ihsanlara satmışlardı. Muhtâriyyet-i fikriyye ve hürriyyet-i irâdiyyelerini bil'ihtiyâr terk ve ferâğ eylemişlerdi. Bunlar, haklarından mahrûm idiler, istiklâl-i aklîden, istiklâl-i irâdîden bînasip idiler. Fakat hakları gasb olunmamıştı, füruht edilmişti.

Erbâb-ı fazîlet, istihsâl-i hukuk (. . .) nesile mal ü menâl, rütbe ve memuriyet, nişân ve ihsân kabul etmezler. Bununla beraber (. . . . .) hürriyyetini, hakk-ı ictihâd ve irâde hürriyyetini herkesten, umûm insanlardan ziyade muhafaza ve i'lâ ederler.

En ağır işkenceler, onları hakka bâtıl, bâtıla hak demğe mecbur edemez. En müdhiş ölümler, onları ihkaak-ı hakka, ibtâl-i bâtıla çalışmaktan alıko-

yamaz. İnsanlar için birçok meşrû gayeler var ise de gaye-i kusvâ, fazilettir. Fazîlet, gaye-i kusvâ olduğu için gayesi yoktur. Fakat faydalı neticeleri çoktur. Bu neticelerin en büyüğü, herkesin müştak olduğu ve pek az kimselerin nâil olabildiği saadettir. Saadet, aramaksızın bulunur bir hazinedir, öyle bir hazinedir ki, yalnız fazileti arayanlara müyesserdir.

XXVII.

ARAZÎ MÜNÂZAALARI

Diyarbekir Vilâyeti, bir ziraat memleketi olmağa son derece sâlihtir. Fakat maatteessüf, şimdiye kadar bir ziraat memleketi olamamıştır. Vilâyetimizin vâsi ve münbit arazisi hakkıyle zer' olunsa, bütün Anadolu kıt'asının zahire ihtiyacatını tatmine muktedir olabilir. O hâlde bu güzel arazi niçin ihmâl ediliyor?

Arazi sahiplerinin ahvâl-i umûmiyyesine bir nazar-i ibret atf olunsa, bilhassa iki maddeye hasr-ı i'tinâ eyledikleri görülür: Arâzî münâzaaları, nüfûz müsabakaları. Arazi bir vâsıta-i servet olduğu, anı ayn-i servet addeden heveskârân-ı zirâat, elindeki toprağın kuvve-i istihsâliyyesini artıracağına, vüs'at-i sathiyyesini tezyîde çalışıyor, gayeyi vâsıtaya fedâ ediyor.

Çok kere arâzî-i vâsiaya mutasarrıf olan bir adam, tohum ve çift hayvanlarını satarak lüzumsuz tarlalar iştirâ ettiği görülüyor. Ve alel'ekser bu gibi hilâf-ı iktisâd hareketler, müsâbaka-i nüfûz dâiyesile icra olunuyor. Köylülerin zî-nüfûz hâmilere olan ihtiyacını Peyman'ın bir makaalesinde izah etmiştik. İşte köylülerin bu ihtiyacı, Köy-Sahiplerini müsâbaka-i nüfûza sevkediyor. Müsâbaka-i nüfûz dâiyesi de, tevsî-i arâzî hırsını tahrik eyliyor. Arazinin lüzûm-ı tevsîi münâzaalar doğuruyor. Arazi sahibi, ameliyyât ve ıslâhat-ı zirâ'iyyeyi ihmâl ederek

davalarla uğraşıyor. Bu sırada köylüler arasında bir katil vuku buluyor. Yüzlerce bigünahlar, kaatile şerîk-i cürm addolunuyor. Birçok aksakallı ihtiyarlar şâhid-i zûr töhmet-i vicdâniyyesiyle lekeleniyor.

Diyârbekir'in bir müddettenberi iktisaden ilerlememesine, ahlâkan geri gitmesine sebeb-i aslî, ziraatin bu hâlet-i maraziyyesidir. Vilâyetimizde hakikî ziraat, yok gibidir. Bu bedbaht memlekette faal ve devamlı, yalnız bir meşgale vardır: Arazi münâzaaları.

Arazi münâzaaları, hayât-ı ictimâiyyemize nifak tohumları eken bir hâdise-i meş'ûmedir. Arazi sahiplerini memuriyet ve azalık bahaneleriyle nüfûz-ı hükûmeti biliğtisâb menfaat-i şahsiyyeleri uğrunda istimâle teşvik eden, bu bitmez, tükenmez münâzaalardır.

Hiç şüphe yoktur ki feyz-i Meşrûtiyyette, bütün fenalıklar meyânında bu i'tiyâd-ı meş'ûme de çâresaz olacaktır. Bu ümidin ilk şu'lesi tulû' ve Merkez-i Vilâyette incilâya başladı.

Geçen Perşembe, 19 Ağustos 1909 günü, Diyarbekir kasabasında mukîm zürrâ' ve tüccârın kısm-ı a'zamı İttihad ve Terakkî ulübü'nde içtima ederek, bu maraz-ı müzmine bir çâre-i şâfî aradılar. Arazi münâzaalarını ve hattâ sair daâvî-i hukukıyyeyi sulhen tesviyeye teşvîkat icra etmek üzere on iki zattan mürekkep bir Hey'et-i-Sulhiyye intihap ettiler. Bu heyet, ihtilâfat zuhurunda, tarafeyn-i münâziayni sulha yahut hakem usulüyle fasl-ı münâzaaya davet edeceklerdir.

Tarafeynden biri yahut her ikisi, sulh yahut usûl-i tahkîmi kabûl ve redde muhayyer bulundu-

ğundan, Heyetin vazifesi, va'z ü nasîhatten ibaret olacaktır. Her halde bu teşebbüsten netâyic-i nâfia husule geleceği şüphesizdir. Hey'et-i mûmâileyhâya bu hidmet-i mukaddeseyi kabûl ettiklerinden dolayı arz-i teşekkürat eyleriz.

1976 — Birinci Basılış — F. 7

XXVIII.

DİN, İLMİN BİR NETİCE-İ ZARÛRİYYESİDİR.

Dünyada hiç bir insan yoktur ki ilimden büsbütün ârî olsun. Çocuklar, vahşiler, ma'tûhlar bile kendilerine göre bilgilere maliktirler. İlim, insaniyetin bir hâsse-i mümtâzesidir. Hâle ait bütün hâdisâtı şâmme, bâsıra, sâmialarındaki kuvvet ve nüfuz ile insanlardan daha iyi idrâk eden hayvan zümreleri, ilimden mahrum oldukları için, mazi ve istikbâlden bîhaberdirler. Hayvanlar, ancak içinde bulundukları hâle âgâh ve çâresâz olabilirler.

İlim, mazideki hadiselerden istidlâlen, istikbâldeki vak'aları keşfeden bir meleke-i fâzıladır. İlim Cenâbı Hakkın tekrîm buyurduğu nev'-i Benî-âdeme muhtass bir kerâmet-i âmmedir.

Havâs itibâriyle bazı hayvanlardan dûn bulunan insan, ilim kuvvetiyle kendisini "inhisâr-i hâl" esaretinden kurtarmıştır. Hassasiyyet, insanı hâle müteallik duvarlarla kuşatan bir zindan ise, ilim, bu zindanda maziden istikbâle doğru açılmış bir penceredir.

İlmin nazarî ve amelî kısımları vardır. İlm-i nazarî, insanlara mehâlik ve muvaffakiyyât-ı müstakbeleyi kablelvuku' ihbar eden bir kuvve-i kâşife, ilm-i amelî mehâliki mümkineden tevakkî, muvaffakıyyât-ı mutasavvereye nâiliyyet esbâbına tehiye eden bir kuvvei müdebbiredir. Fakat şura da nazar-i-dikkate alınmalıdır ki, ilmin her içtihâdı bir istıkrây-ı

nâkısa müstenit olduğu için yakîn-i zannîdir. İlim, hiçbir tehlike-i müstakbeleyi hiçbir muvaffakiyyet-i âtiyeyi yüzde yüz bir kat'iyyetle haber veremez. Fenn-i tıbbın tamamen kat'-ı ümîd ettiği bir hasta, kuvve-i hayâtiyyenin eser-i i'câzı olarak iâde-i âfiyet eyliyebilir. Fenn-i harbin kaviyyen vadeylediği bir muzafferiyyet, küçük bir hâdisenin te'sîr-i şe'âmetiyle bir mağlûbiyyet-i müessifeye munkalip olabilir.

İlmin keşfettiği bir tehlüke-i müdhişe yahut nâiliyyet-i mes'ûde, kat'î olmamakla beraber, şedîd bir korku yahut harîsâne bir arzu telkîninden de geri durmaz. Kalbi büyük bir helecâna düşürmek için tehlikenin yalnız mümkün olması, gönülde âteşîn bir arzu uyandırmak için, muvaffakiyetin yalnız gayr-i muhâl bulunması kâfidir.

Rûh-i beşeri tetkik edenlere mechûl değildir ki (. . . . . .) yakîniyyâta munkalip olur. Zihnimizin nisbiyyetle takyîd ettiği hakikatleri, hayatımız zirve-i mutlakıyyete ıs'ad eder. Buna binaen, aklımızın yalnız muhtemel gördüğü tehlike yahut muvaffakıyetler, kalbimize amîk haşyetler zevâl-nâpezîr hırslar ilhâm eyler.

İlim, ma'lûmât-ı nisbiyyesiyle kalplere ilka eylediği infiâlât ve ihtiyâcât-ı mübremeyi yalnız kendine mahsus tedâbîrle teskîn ve tatmin edebilseydi, fevkal'ilm bir kuvvei mukaddeseye iftıkarımız kalmazdı. Halbuki fünûn-ü müsbeteden hiç biri, yüzde yüz kat'iyyeti hâiz bir tedbîr irâe edemez. Mikrop nazariyyesini atarak herkesi endîşe-i sirâyetle bîhuzûr eden fenn-i tabâbet mikroplardan mahfuz bulunduğunu itmi'nân-bahş bir surette te'min edecek kat'î

bir çâre gösterememiştir. Koleranın hüküm sürdüğü bir memlekette musâbiyyet ihtimali mahdut bulunduğu halde, ölüm korkusu umumî ve kat'îdir. Bu müstevlî korkuya karşı tedâbîr-i sıhhiyyenin va'dettiği ihtimâl-i masûniyyet, yüzde altmış yahut yetmişi geçemez. Muharebe esnasında telefâtın mikdarı, kuvve-i mevcûdeye nisbeten cüz'iyyette olacağı ma'lûm iken, mermilerden muhâfaza-i nefse ne kadar ihtimâm olunursa olunsun, hiçbir muharip ibkay-ı hayattan sûret-i kat'iyyede emîn olamaz. Hiç bir çiftçi, yalnız toprağın feyzine, yağmurun inayetine güvenerek kut-i lâyemûtu olan zahiresini bereketli bir hasad ümidiyle tohum diye yer altına gömemez. Korkunun, ümitsizliğin kuvây-i mâddiyye ve ma'neviyyeyi ne kadar tenkîs eylediği malûmdur. Kalb-i beşer havf ü ye'sden âzâde bulunmadıkça mutmain olamaz. Saadet-i hayâtıyyenin medâr-ı yegânesi, itmi'nân-ı vicdandır. İlim ne kadar terakki eder ise etsin, yine bir itmi'nânı müştereke husule getiremiyecektir. İlim müşâhedât-ı mahdûde, tecârib-i ma'dûde, istikrâât-ı nâfia temelleri üzerine müesses bulunduğuna binâen, hayât-ı vicdâniyyeye daima gayr-ı-kâfî kalacaktır. İlmin bu za'fını telâfi edecek yalnız bir kuvvet vardır. Bu kuvve-i mukaddese, dîndir.

İlmin vazifesi, zihinlere tedbir öğretmek, dînin gaayesi kalplere tevekkül ilham etmektir. Tedbîrin verdiği ümîd-i nâkıs tevekkülün bahş ettiği i'timâd-ı kavî ile tamamlaşır.

Kolera esnasında tedâbîr-i sıhhiyye ile yüzde altmış nisbetinde bir masûniyyet te'mîn eden adam, Hâfız-i-Hakîkîye tevekkülü tâmla rabt-ı kalb etmeğe

de muktedir olursa, devamlı bir itmi'nân-i vicdâna mâlik, esaslı bir muvâzenet-i rûhiyyeye sahip olabilir. Muharebe meydanında îcâbât-ı tahaffuziyyede teseyyüp göstermeyen bir nefer, hıfz-ı İlâhîde bulunduğuna ihlâs-ı tâmla mu'takid bulunsa, kuvvet-i kalb ve metânet-i irâdiyyesini muhafaza edebilir. Husûsiyle din ve Devlet uğrunda şehit olanların, mevt-i zâhirin mâverâsında bu varlıktan daha münevver bir hayat ile zinde, bu rü'yetten daha vâzıh bir basîret ile bînâ olduklarına emniyyet-i kâmilesi olursa, ölüm korkusu hiç bir suretle kalb-i metînine yaklaşamaz. Ziraatın tekeffülât-ı mâddiyyesine i'timat edemiyen köylü, inâyet-i İlâhiyyeye güvenerek kifâf-ı nefsini toprağın âğûş-i sıyânetine tevdi' edebilir. Tehlikeden korkmak, muvaffakıyyetten ümîd-vâr olmak, mehâlike atılıp muzafferiyyât-ı âliye ihrâz eylemek, ancak iman ve tevekkül kuvvetleriyle olabilir. Hayvanlar mehâlik ve muvaffakıyyat-ı müstakbeleye kablelvuku' muttali' olamazlar. Bu sebeple kalbleri ne bir tehlike-i müstakbelenin sadme-i hirâsiyle lerzân, ne de bir matmah-ı dûr (. . . .) âtî (. . . .) pür-galeyandır. Hayvanlar âlâm-ı ma'neviyyeden âzâde oldukları için iman ve tevekkül gibi edviye-i ma'neviyyeye de ihtiyaçları yoktur. İnsaniyyetin en sefil tabakası bile cehâlet-i tâmmeden münezzeh bulunduğundan, şimdiye kadar hayât-ı dîniyyeden muarrâ bir kabîle-i beşeriyye görülememiştir. Cehâlet-i tâmme, dinsizlik ile i'tilâf edebilir. Çünkü tamamen cahil olan bir mahlûkta tevekkülün tatmin edeceği endîşe ve ihtiyaçlar bulunamaz. İlim tezayüd ettikçe hayatı tehdit eden tehlikeler, saadeti va'deyleyen ümniyyeler daha vâzıh görülmeğe; haki-

katlerin nisbeti, tedbîrin mahdûdiyyet ve meşkûkiyyeti daha sarih anlaşılmağa başlayacağından, manevî istinadgâhlar olan ihtiyaç daha ziyade şiddet kesbeder. İnsâniyyetin intizâm-ı hayâtı, ilm ile dînin mütevâziyen iktisâb-ı kuvvet eylemesine vâbestedir. Zihni terbiye-i ilm ile tevessu' eden bir insanın kalbi, tevekkül-i dîndârâneden bînasîb olmamalıdır. Öyle bir adam istinâdgâhsız bir meflûçtan, tabipsiz bir hastadan başka birşey değildir.

Nûr-i ilm, harâret-i îmanla müterâfık olursa, büyük bir kuvvet-i feyyâz-ı pür ni'mettir. Sâha-i şühûdda müncelî olan bütün mededreslerin, bütün çâresâzların âciz ve nâşâyeste-i i'timâd olduğuna kaani' bulunan ilim, fevk-al-mahsûsât bir münci-i mededkâra inanmak hakkını selb ettiği zaman insaniyetin en büyük sebeb-i za'fı, en müdhiş düşmen-i hayâtı olur.

İlim, mebde-i tekâmülünden beri insanlarda bir sürü ihtiyâcât-ı ma'neviyye tevlîd etmiştir.

İlim, eser-i îcâdı olan bu ihtiyaçları kendi başına tatmin edemiyeceğinden, dinden istifâza ve istiâneye mecburdur ve daima bu mecburiyette kalacaktır.

İlim ile din: Birincisi zan, ikincisi (. . . .)
İlim ile din: Birincisi tedbir, ikincisi tevekküldür.
İlim ile din: Birincisi ihtiyat, ikincisi cür'ettir.

Biri birinin lâzım-ı gayr-i müfârıkı bulunan bu iki kuvvet, beşeriyyetin iki muazzez rehber-i selâmetidir. Kemâl-i akl ve metânet-i kalbe malik olmak için bu iki kuvveti daima nefsimizde tenmiye edelim.

XXIX

FİRÂRÎ MAZNUNLAR, GIYÂBÎ MAHKÛMLAR

Vilâyetimizde mevcut nüfusun yüzde onu firârî maznunlarla gıyâbî mahkûmlardan müteşekkildir. Hiçbir memleketin defter-i a'mâlinde -tıynet-i câniyâneye burhân-ı istidlâl olacak - böyle bir vesîka-i riyâziyyeye tesadüf olunamaz. Acaba Kürt kavmi bu nisbette meyyâl-i cinâyet midir? Adliye kuyûdu tedkîk olunursa anlaşılır ki alelekser cinayetten dolayı maznun yahut mahkûm olanların adedi yirmiyi, otuzu, bazan da elliyi, altmışı mütecâvizdir. Hiç şüphe yoktur ki bu cinâyetlerin hakîkî fâilleri bir yahut birkaç kişi iken, aşiretlere mahsus bir hâlet-i rûhiyyenin tesiriyle cinayet, cânînin bütün taallûkaatına teşmil edilmiştir.

Aşiretlere mahsus olan bu hâlet-i rûhiyyeyi izah edelim. Aşiret bir cedd-i kadîm'in hey'et-i müteâvine-i ahfâdı hükmündedir. Aşiret efradından birisi katl olununca, akan kan, ferd-i maktûle değil, cedd-i kadîme nisbet olunur. Müdrik ve müessir bir mevcûd-i rûhânî suretinde i'tikaad olunan bu cedd-i kadîm, aşiretin pîri ve melek-üs-sıyânesi menzilesindedir. Pîr-i aşiret, hûn-i mukaddesine vuku'bulan taarruzdan dolayı bütün efrâd-ı aşireti bu kan lekesinin izâlesine teşvik ve müşevvik olmıyanları mücâzât-ı ma'neviyyesiyle tehdit eder. Kan lekesi, ancak kanla yıkanır. Fakat kimin kanıyla? Doğrudan doğruya kaatilin mi? Hayır;

Cinayetten mes'ul olan fert değil, Pîr-i-Aşîret'tir. Bu itikada binâen kaatilin mensup olduğu aşîretten herhangi ferdin katli kısâs demektir. Her iki taraftan akan kanlar, pîrlere ait olduğundan, bir pîrin kanı diğer pîrin kanıyla ödenmiş olur. Kürtler, aşîret hayatını terkedip çift çubukla iştigale başlamış oldukları halde bile, devr-i câhiliyyete mahsus olan bu itikat henüz zihinlerinden tamamiyle çıkmamıştır. Adliye teşkilâtı, otuz seneden beri cürmün ferdiyyeti kaaidesini takrîre çalışmakla beraber, Kürtlere mücrimiyyet ve mes'uliyyetin iştirâki usûlünü unutturmamıştır. Bir köyde bir katil vâki' olduğu zaman kaatilin bütün akraba ve taallukatı fi'l-i katle teşrîk edilir, maktûlün müteallikat ve mensûbîninden bir ikisi müddeî, diğerleri şahit suretiyle bu teşmîl-i gayr-ı-muhikkı hakikat suretinde kabul ettirmeğe uğraşırlar, Münâzaât-ı vahşiyânenin mürâfaât-ı adliyyeye inkılâbı, mes'ûliyyet-i müştereke kaidesini tebdîl edememiştir. Kürt ruhuna göre ceza ferde değil, Pîr-i asabaya ve dolayısile hey'et-i müte'âvine-i asabaya aittir. İşte firârî maznunlarla gıyâbî mahkûmların vefret-i mikdârı bu âdet-i sakîmenin neticesidir.

Kürtler, aşîret hayatını terk ettikleri hâlde bu âdetin hâl-i metrûkiyyete geçmemesine sebep ne oldu? Kürtlerin Bey ve Ağa tesmiye ettikleri mütegallipler, bu âdetin devâmından müteneffi' oldukları için idâmeye çalıştılar. Firârî maznunlar ve gıyâbî mahkûmlar, der-dest olunmak korkusuyla bu mütegallip-lerin her emrini bilâ-tereddüd icraya mecbur idiler. Bu biçareler, arâzi, emlâk, hayvanat kabîlinden bütün mâmeleklerini hâmîlerine takdim ederek hem

fakir, hem esir kalmışlardı. Mütegalliplerin âmâl-i câniyânesini infaz için bu üserây-i mecbûreden daha münasip kuvvet-i icrâiyye bulunamazdı. Yüzlerce köylerin az bir müddet zarfında bir mütegallibin zîr-i tasarrufuna iltihakı ibtidây-i emrde o köylerdeki ahalinin firârî maznûnlar, gıyâbî mahkûmlar hâline geçmesile olmuştu. Ekseriyâ katilleri îkaa' ettiren ve bir katilden dolayı birçok masumları taht-ı maznûniyyet ve mahkûmiyyete aldıran Beyler ve Ağalar'dı. Maksatları da köylüleri taht-i esârete alarak soymaktı.

Bir kere, bir köyün umum erkekleri maznun ve mahkûm oldu mu, o köydeki arazinin bir mütegallibeye hakk-ı himâye olarak takdîmi bir emr-i zarûrî hükmüne geçerdi. Bu mezâlim-i i'tisâf-kârâne Devr-i-İstibdad'da Hükûmetin marzîsine mugayir olmadığından, layenkati' tevâlî ediyordu. Mülkiye ve zâbıta memurları, mücrimleri derdestten ziyade, ceplerini boşaltmakla meşgul olduğu için, kesret-i mücrimînden nâ-hoşnud değillerdi. Mehâkim-i adliyye âzâları yerli ahaliden olduğuna binâen ale-l-ekseriyyâ doğrudan doğruya yahut dolayısiyle esas-ı mes'eleye alâkadâr idiler. Binaenaleyh mazlûmîn-i ahâlî için bir melâz-ı ilticâ, bir penâh mevcûd değildi. İ'lân-i Hürriyyet üzerine siyâsî çeteler dağlardan indikleri halde, yüzbinlerce kanun kaçakları, İstibdâdın en sarîh mağdurları oldukları halde, esaretten kurtulamadılar. Bu kerre Meclis-i Meb'ûsanca bu biçarelerin afv-i umûmîye mazhariyyeti hakkında i'tâ olunan karar, ikinci bir İ'lân-ı Hürriyyet demektir. Evet, Birinci İ'lân-i Hürriyyet, yalnız düşünenler, anlayanlar içindi. Nûr-i irfândan mahrum kalarak, hukuuk-ı insâ-

niyyesini bilmiyerek hürriyyet-i medeniyyeden mahcûr olan cahil ve gafil köylüler, ancak bu afv-ı muhikten sonra nâil-i hürriyyet olacaklardır. Hürriyet, bütün tabakaat-ı ictimâiyyeye teşmil edilmeli, her sınıf lezzet-i hürriyyetten zâika-çîn olmalı ki millet ileriye gitsin. Çünkü hürriyyet, ancak bir vasıtadır, hedef ise, te'âlî ve terakkî-i millettir. İnşallah, ileride bu zulüm-dîde köylülerin arâzî-i mağsûbelerine yeniden mutasarrıf olduklarını görerek büsbütün münşerih-ül-bâl olacağız.

XXX.

SATVET-İ BAHRİYYE

Bir devletin devâm-ı hayâtı, iki hasîsanın vücûdu ile kaaimdir: Kuvvet, adalet,

Genç Osmanlıların ilk emelleri, devletimizin kuvvet ve adaletini tezyîd ve ikmâl ve bütün cihana ihsâs ve isbât etmektir.

Teâlî-i millîmizin gerek hariçte, gerek dahilde düşman ve bedhahları bulunabilir. Bunları haksız teşebbüslerden men'edecek silâhımız kuvvet; haklı itirazlardan alıkoyacak vasıtamız adaletdir. Bir memlekette anâsır ve sunûf-i muhtelife arasında müsâvât-ı kâmile ve uhuvvet-i samîmiyye husûle gelir, hürriyyet-i tâmme hükümran olursa, adaletin kemâliyle istikrârına artık şüphe edilemez. Hukuk ve vezâif-i vataniyyenin umum anâsır ve sunûfa tesmili, her tarafta uhuvvet-i Osmâniyye hey'etlerinin teşkîli, memleketimizde müsâvât-i kâmile kaidesi üzerine müesses bir vahdet-i milliyye ve uhuvvet-i vataniyyenin tamâmiyyet-i teessüsüne berâat-i istihlâldir. Bugün her ferd-i Osmânînin kalbinde hürriyyet, müsâvât, uhuvvet ve adâlet heyecanlarının darabân-sâz olduğu bütün âsâriyle meşhûd olmaktadır.

Mamafih bir millet, yalnız fazâil-i ahlâkıyyesiyle idâme-i hayat edemez. Âdil ve halûk bulunmak dûçar-i zulm olmağa mâni' olamaz. Mümkün ve melhuz bulunan tahkîr ve taarruzlardan emîn kalmak için mahsûs ve müstemir bir kuvvete istinât lâzımdır.

İstibdâdı, bilâhara irticâı mağlûp ve makhûr ettikten sonra ilk endîşemiz, ordu ve donanmamızın tensîk ve takviyesi oldu. Kuvvet ve satvetini bilfiil irâe, cihanın hayret ve takdîrine kesb-i istihkak eden ordumuzu karîben ekmeliyyetin hadd-i imkânına vâsıl olmuş göreceğiz. Bu hususta hükûmet ve Milletçe hiç bir fedâkârlık dirîğ edilmiyor ve edilmiyecektir.

Otuz üç senedenberi Haliç'de zincîr-bend-i esâret olan donanmamız da imkân derecesinde tecdîd ve takviye edildi. Yakın zamanlarda "bizim de bir donanmamız var" diyecek kadar bir satvet-i bahriyyeye mâlik olacağımıza mutmainiz.

Fakat şurası da kaabil-i inkâr değildir ki, bütün vatandaşların umumî ve dâimî bir fedakârlığı olmadıkça îcâbât-ı zamâna ve mevki-i siyâsîmize muvafık mükemmel bir donanmaya malik olamıyacağız. Tercümân-ı Hakîkat gazetesi, satvet-i bahriyyemizi ikmâl için hamiyyetli Osmanlıları küçük bir fedâkârlığa davet etti. Her Osmanlının ayda kırk para iâne vermesiyle âtiyen noksân-ı bâhrîmizin kemâle münkalip olacağını bilhesâb isbat eyledi. Bu da'vet-i hamiyyet-perverâneye her taraftan kemâl-i tehâlükle icâbet gösterilmesi, vatandaşlarımızın satvet-i bahriyyemiz hususunda ne kadar mütehassis olduğuna celî bir burhandır.

"Peyman" da, Vilâyetimiz ahalisini bu teşebbüs-i hayra iştirâke davet ediyor.

Diyarbekir, denizden uzak bulunduğu için, donanmamıza efrâd-ı askeriyye veremiyecektir. Satvet-i bahriyyemizin i'lâsına hiç olmazsa iâne-i nakdiyye ile müşâreket göstermesi bir lâzime-i hamiyyettir.

Milletimizin istikbâli, siyâseten olsun, ticâreten olsun, denizlerdedir. Denizlerimiz, bizden yeni Barbaroslar, yeni Turgutlar, yeni Oruç-Gaziler, yeni Pîrî Reisler istiyor.

Düvel-i Muazzamadan hiçbirinde fikr-i isti'mâr uyanmamış bulunduğu zamanlarda Osmanlıların vâsi' müsta'mereleri vardı. Bu müsta'marelerden kısm-ı azîmini bahriyesizlik yüzünden kaybettik. Şevket-i bahriyyemiz hâdd-i kifâyede bulunsaydı, Girit Mes'elesi'nin bu kadar uzanması mümkin miydi? Kuvvetli bir donanmaya mâlik bulunmadıkça sahillerimizin taarruzdan masûn kalacağına emîn olabilecek miyiz?

Girit'te hâkimiyyet-i Osmaniyyenin muhafazası için miting yapmakta ve kısm-ı a'zamı Ermeni vatandaşlarımızdan mürekkep olmak üzere gönüllü kayd ettirmekte ilk adımı atmağa tereddüt etmiyen Diyarbekir ahalisinin bu teşebbüs-i hayra da kemâl-i vecd ü şefkatle iştirâk edeceği şüphesizdir.

Şehriyye verilecek iâneleri tescîl etmek üzere bir komisyon teşkîli hususunu Vâli ve Kumandan Paşalar Hazarâtından ricâ ve İttihâd ve Terâkkî Cem'iyyetinin bütün umûr-i hayriyyede olduğu gibi bu teşebbüs-i hâmiyyet-perverâneye de bezl-i muâvenet edeceğini ümîd eyleriz.

VOLKAN GAZETESİ

XXXI.

İCMÂ-I SİYÂSÎ İ'TİZÂL-İ SİYÂSÎ

Dîn-i İslâm, içtimaî bir dindir, yalnız selâmet-i âhireyi değil, saâdet-i dünyeviyyeyi de kâfildir. Bu kaziyyenin sıdkına hâfıza-i insaniyyet olan tarih, medeniyyet-i İslâmiyyeye muhassas olan sahâif-i murassaasıyla şehadet eder. Dîn-i İslâm, Arapları bâdiye çadırlarında, Acemleri fesâd-ı ahlâk mastabalarında, Türkleri bozkır yurtlarında buldu. Bir nefha-i irşad ile bu kavimleri hazîz-i cehaletten, evc-i fazîlete is'âd etti. Sâha-i şarkı, bekayâ-yı indirâsiyle hâlâ Avrupa'nın gözlerini kamaştıran bir medeniyyet-i lâmiaya tulu'gâh eyledi.

Dîn-i İslâm, içtimaî bir dindir. Bu müddeâyı edille-i lisâniyye ile de ispat edebiliriz. Ma'bed-i İslâma "câmi' " tesmiye olunmuştur. Müslimînin yevm-i mukaddesine "cum'a" namı verilmiştir. Ehl-i sünnet olan fırka-i nâciyeye ehl-i cemaat ıtlak olunur. Fıkhın edille-i erbaasından biri de "icmâ'-ı ümmet" tir, ibadet, cemaatle olunur. Farîza-i hac, vesile-i içtimâ-ı umûmîdir.

Dîn-i İslâm, içtimaî bir dindir. Bu hakikat nusûs-ı kerîme ile de müeyyeddir. Kur'ân-i Kerîm, "Habl-i İlâhîye i'tisam ediniz ve biribirinizden iftirak etmeyiniz" buyuruyor. Kütüb-i ehâdîste, "Allah'ın yardımı cemaat üzerindedir", "Tefrika çıkaran bizden değildir", "Bir ihtilâf zuhurunda ekseriyet tarafını iltizam ediniz", "Ümmetimin ittifakı bir

huccet-i kaatıadır", "Müminlerin iyi gördüğü şey, nezd-i İlâhîde de iyidir; mü'minlerin kötü gördüğü şey, nezd-i İlâhîde de kötüdür. "Mealinde birçok sânihât-ı nebeviyyeye tesadüf olunur.

İlm-i içtimâ-ı İslâmînin müdevvini olan İbn Haldun, "bir milletin medâr-ı felâhı (İttihâd-ı kelime), mihver-i inhitâtı (İhtilâf-ı kelime)" olduğunu beyan ediyor. Binaenaleyh içtimâ, (kelime-i vahide üzerine ittihad) manasınadır. Sadr-ı İslâmda görülen hareket-i tekâmüliyye, hep bu ittihad-ı fikr ve emelin mahsulüdür. Kulüpler, şirketler, tarikatlar, ittihâd-ı kelime üzerine müessestir. İttihâd-ı kelime, bütün cemaatlerin ruhudur. Cemaatlerin devamı, bu ruhun kuvvetiyle kaimdir.

Siyasette her fert, bir rey'-i hususîye malik olabilir; fakat her fert, bir müçtehid-i siyasî olamaz. İçtihâd-ı fıkhî gibi içtihâd-ı siyasî, kuyûd-ı zekâ ve irfanla meşruttur. Yalnız şu kadar fark vardır ki Fıkıh'ta bâb-ı içtihad bir zamandan beri mesdûd bulunduğu halde, siyasette o kapı ilâ yevmi-l-kıyam meftuhtur.

Bir zamandaki müçtehidîn-i siyâsiyyenin bil'ittifak tasvip ve tevcîb ettikleri tedbirler, birer icmâ-ı siyasîdir. İcmâ-ı siyasî-i ümmete iktidâ edenler, fırak-ı siyâsiyyenin ehl-i cemaat zümresini teşkil ederler. Fıkıhta olduğu gibi siyasette de Fırka-i Nâciye ehl-i cemaattir.

Siyasette cemaatten ve icmâ-ı ümmetten i'tizâl ederek re'y-i hoduna tâbi' olanlar, mu'tezile-i siyâsiyyedir. Tarihin şehâdet-i sahîhasiyle sabittir ki fır-

ka-i mu'tezile bazı hulefâ-i Abbâsiyye'nin himâyet-i muzırrânesine nail olduğu halde bile, sadme-i inkırazdan necat bulamadı; çünkü nâcî değildi; çünkü necat, ittihâd-ı kelimede, icmâ-ı ümmettedir.

— Bizde icmâ-ı siyasî ne suretle husule gelebilir?

— Müçtehidîn-i siyâsiyyenin müşavere ve münazasiyle.

— Bunlar nerede toplanacaklar?

— Her sene Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin vilâyet ve elviye-i müstakille merkezlerinden birer meb'us Merkez-i umumîye gönderilerek bir kongre teşekkül ediyor. Bu meb'uslar ihraz ettikleri merkezlerin en zeki ve malûmatlı siyasetşinaslarıdır. Lisân-ı mecâzda bunlara müçtehid-i siyasî", bil'ittifak karar verdikleri hususata da "İcmâ-ı Siyasî" ıtlak olunabilir. O halde her ferd-i Osmanî, itirazı var ise, ikinci kongrede bizzat yahut bilvasıta beyan etmek şartiyle bu icmâ'lara ittibâ' etmelidir. Yoksa, mu'tezile-i siyâsiyyeden olarak reyinde münferit, mücahedesinde hâib kalır.

NOTLAR

I.

DİYARBEKİR GAZETESİ

Vilâyet resmî gazetesi olarak haftada bir defa yayınlanan *Diyarbekir* Gazetesinin ilk sayısı, 22 Temmuz 1285 (3 Ağustos 1869) tarihini taşır. İlk Yazı İşleri Müdürü Said Paşa (1832-1891)'dır. Said Paşa'nın 1872'de Elâzığ Mutasarrıflığına atanması üzerine bu göreve, Ziya Gökalp'ın babası Mehmet Tevfik Efendi (1850-1890) getirilmiştir. Mehmet Tevfik Efendi'nin gazeteyi yönetmesi 1884 yılına dek sürmüş, bundan sonra yönetim, Talat isimli birine verilmiştir. 1893'te, Matbaa Müdürlüğüne ve gazetenin başyazarlığına Süleyman Nazif (1869-1927)'in getirildiğini görmekteyiz. Süleyman Nazif'in bu görevi üç yıl sürmüştür.

Gazetenin ilk on beş yıllık koleksiyonu tam olarak Diyarbakır'da *Ziya Gökalp Müzesi*'ndedir. Sonraki yıllara ait gazete koleksiyonlarını bulmak mümkün olmadığından, gazete yönetici ve yazarları hakkındaki bilgilerimiz pek sınırlı kalmaktadır.

1931 yılına kadar resmî vilâyet gazetesi olarak çıkan gazete, bu tarihte şahıslara devredilmiş ve günlük gazete olarak yayınını sürdürmüştür. Gazete 1963'te kapanmıştır. Türkiye'nin en eski ve uzun ömürlü gazetelerinden biri idi. (Gazete hakkında daha geniş bilgi edinmek için bakz. Şevket Beysanoğlu, *Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır,* Ankara 1970, s. 5. v.d.).

Ziya Gökalp'ın bu gazeteye hangi tarihte yazmaya başladığını tesbit edemediğimiz gibi, yazılarının tamamını da temin eylemek imkânından yoksun bulunuyoruz. Ancak, elimizdeki gazete sayılarına ve belgelere göre, Ziya Gökalp'ın 1904-1908 yılları arasında bu gazetede çeşitli makale ve şiirlerinin yayımlandığını, 13 Kasım 1908'de üç yüz kuruş maaşla gazetenin başyazarlığına getirildiğini, İttihat ve Terakkî Cemiyeti Umumî Merkezince Diyarbakır, Van, Bitlis illeri parti müfettişliğine atanması üzerine bu görevden 13 Aralık 1908'de ayrıldığını bliyoruz. (Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp'ın Neşredilmemiş Yedi Eseri Ve Aile Mektupları*, İstanbul 1956, s. 73). Gökalp'ın tesbit edebildiğimiz yazılarını basılış tarihlerine göre kronolojik bir sıraya koyarak yayınlıyoruz.

No.

I. 19 Nisan 1320 (2 Mayıs 1904) tarih ve 1380 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

II. 3 Mayıs 1320 (16 Mayıs 1904) tarih ve 1382 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

III. 10 Mayıs 1320 (23 Mayıs 1904) tarih ve 1383 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

IV. 17 Mayıs 1320 (30 Mayıs 1904) tarih ve 1384 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

V. 7 Haziran 1320 (20 Haziran 1904) tarih ve 1387 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

VI. 6 Teşrinievvel 1322 (19 Ekim 1906) tarih ve 1500 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde Meclis-i İdare-i Vilâyet Ketebesinden Ziya imzasiyle yayımlanmıştır.

VII. 26 Teşrinievvel 1322 (8 Kasım 1906) tarih ve 1503 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde *Meclis-i İdare-i Vilâyet Zabıt Kâtibi Ziyaeddin* imzasiyle yayımlanmıştır.
1906-1907 yıllarında Diyarbekir Vilâyeti Valiliğinde bulunan Hasan Fehmi Bey, bilgisini ve yazış kabiliyetini takdir eylediği Mehmet Ziya (Gökalp) Efendi'yi Vilâyet Zabıt Kâtipliğine alarak, üst makamlara yazılacak bütün yazıların taslağını kendisine hazırlatırdı. Ahlâkına ve kalemine hayran olduğu bu gence "Ziya" yerine "Ziyaeddin" demekte olduğundan, genç kâtip de, bu bilgin ve edib kişiye hürmetle, vilâyet gazetesinde çıkan yazılarına bu yıllarda "Ziyaeddin" imzasını atardı. Rumî 1319 ve 1320 tarihli 19. ve 20. sayılı Diyarbekir Vilâyeti Salnâmesi nüshalarında ise "Meclis-i İdare-i Vilâyet Kalemi" Kâtipleri arasında Gökalp'ın adı "Ziya Efendi" diye geçer. (Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı*, İstanbul 1956, s. 55, dip notu).

VIII. 29 Kânunısanî 1322 (11 Şubat 1907) tarih ve 1513 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde ⁂ rumuzu ile yayımlanmıştır. Bu sırada yeni Ticaret Odası'na başkâtip tayin edilmiş bulunan Mehmet Ziya (Gökalp), bu gibi yazılarına imza koymamakta ve hep ⁂ işaretiyle bunları yayımlamakta idi.

IX. 15 Şubat 1322 (28 Şubat 1907) tarih ve 1516 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde ⁂ rumuzu ile yayımlanmıştır.

X. 15 Mart 1323 (28 Mart 1907) tarih ve 1519 sayılı *Diyarbekir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

II.

PEYMAN GAZETESİ

Diyarbakır'da çıkan ilk hususî gazetedir. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürü rahmetli Şükrü Asena'dan aldığımız notlara göre, Ziya Gökalp'ın teşvik ve destekleriyle yayımlanmıştır.

Ziya Gökalp'ın bu gazetede değişik imzalarla 20 makalesi yayımlanmıştır. 5 Eylül 1325 (18 Eylül 1909)'te Selânik'te toplanacak İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin genel kurul toplantısına katılmak üzere 24 Ağustos 1325 (6 Eylül 1909) günü Diyarbakır'dan ayrıldığından (Aynı gazete No: 11, 24 Ağustos 1325) 11. ve müteakip sayılarda yazılarına rastlanmamaktadır.

Peyman gazetesi 47. sayıdan sonra kapanmıştır.

XI. 15 Haziran 1325 (28 Haziran 1909) tarih ve 1 sayılı *Peyman* gazetesinde, çıkış amacını belirten başyazı olarak imzasız yayımlanmıştır.

XII. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde "İdâriyyât" kenar başlığı altında, *Hüseyin Vedat* imzasiyle yayımlanmıştır (Hüseyin, Ziya Bey'in dedelerinden birinin adı, Vedat ise oğullarından birine verdiği isimdir).

XIII. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde "Siyâsiyyât" kenar başlığı altında, *Mehmet Mehdi* imzasiyle yayımlanmıştır (Mehmet Mehdi, Ziya Bey'in kardeşi Nihat Gökalp'ın dört yaşında ölen oğlunun adıdır).

XIV. 22 Haziran 1325 (5 Temmuz 1909) tarih ve 2 sayılı *Peyman* gazetesinde "İdâriyyât" kenar başlığı altında, *Hüseyin Vedat* imzasiyle yayımlanmıştır.

XV. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde "Siyâsiyyât" kenar başlığı altında, *Mehmet Mehdi* imzasiyle yayımlanmıştır.

XVI. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde, "Ahlâk" kenar başlığı altında, *Mehmet Nail* imzasiyle yayımlanmıştır. (Mehmet Nail, Ziya Bey'in 1887'de doğan ve bir yıl yaşayan kardeşlerinden birinin adıdır).

XVII. 29 Haziran 1325 (12 Temmuz 1909) tarih ve 3 sayılı *Peyman* gazetesinde "İdâriyyât" kenar başlığı altında, *Hüseyin Vedat* imzasiyle yayımlanmıştır.

XVIII. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde, "Siyâsiyyât" kenar başlığı altında, imzasız olarak olarak yayımlanmıştır.

XIX. 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) tarih ve 4 sayılı *Peyman* gazetesinde "İdâriyyât" kenar başlığı altında imzasız olarak yayımlanmıştır.

XX. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde, "Siyâsiyyât" kenar başlığı altında, imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXI. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXII. 20 Temmuz 1325 (2 Ağustos 1909) tarih ve 6 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXIII. Aynı tarih ve sayılı Peyman gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXIV. 27 Temmuz 1325 (9 Ağustos 1909) tarih ve 7 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXV. 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909) tarih ve 8 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXVII. 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909) tarih ve 9 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXVIII. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXIX. 17 Ağustos 1325 (30 Ağustos 1909) tarih ve 10 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

XXX. Aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

III.

VOLKAN GAZETESİ

İlk sayısı 28 Teşrinisâni 1324 (11 Aralık 1908) tarihinde yayımlanmıştır. Kıbrıslı Derviş Vahdetî (1869-1909)'nin İstanbul'da çıkardığı bu gazete, bir süre sonra İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin yayın organı haline getirilmiştir.

Derviş Vahdetî, Meşrutiyetten önce, siyasî fikirlerinden ötürü Diyarbakır'a sürülmüş bulunuyordu. Ziya Gökalp'ı burada tanımış ve arkadaşlık kurmuştur.

Volkan gazetesi 31 Mart olayından sonra kapatıldı. Derviş Vahdetî de Örfi İdare Mahkemesince yargılanıp idama mahkûm edildi.

XXXI. 30 Kânunıevvel 1324 (12 Ocak 1908) tarih ve 19 sayılı *Volkan* gazetesinde "Diyarbekir'den" kenar başlığı altında yayımlanmıştır. Yazının altında *Volkan*'ın şu notu vardır:

"Şu makale üstad-ı ekremim Diyarbekirli Ziya Beyindir. Yazdıklarına imza koymak âdeti değildir. Mahviyyet, en büyük meslekidir. Bu kongreye gördüğü lüzum, 10 Temmuz sene 1324 tarihindeki şa'şaa-i muzafferiyyetin te'sîrâtından mütevellittir."

IV.

DİĞER NOTLAR

Metinlerde geçen yöresel isim ve sözcüklerin açıklamaları dipnotlarında verilmiştir. Bunlar dışında kalan diğer notlar, alfabetik bir sıraya konularak bu bölüme alınmıştır.

ABDURRAHMAN GAZİ. Osmanlı devletinin kuruluşunda büyük yararlığı görülen bir boy reisi ve komutan (? - Eskişehir 1329). Osman ve Orhan Gazi dönemlerindeki savaşların çoğuna katılmış, Yalova'yı fethetmiş, Akçakoca ile birlikte, Kocaeli'nin zaptında büyük rolü olmuştur. Kartal civarındaki Aydos kalesinin Bizanslılardan alınmasında (1326) gösterdiği kahramanlıklarla ünü daha da yayılmıştır.

A'ŞAR. Onda bir anlamına gelen "uşr"ün çoğuludur. Toprak ürünlerinden hazine giderleri için onda bir oranında alınan vergiye denilirdi.

Timar usulü (b. bak) yürürlükte olduğu dönemlerde timar sahipleri timarları sınırları içinde bulunan yerlerin a'şar ve diğer vergilerini alırlar, bu gelir karşılığında yüklendikleri silâhlı adamları ile beraber savaşa giderlerdi. Timar usulü kaldırıldıktan sonra ağnam, cizye ve diğer vergiler gibi, a'şarın da mültezimlere ihalesine başlandı. Mültezimler devlete ait olan a'şarı müzayede ile alırlar, mahsulün öşrünü, koydukları adamları vasıtasıyle toplarlar veya kendileri de başkalarına ihale ederlerdi. Müzayede işlerine birçok hileler karıştığı gibi halkı uy-

sal olan yörelerin mültezimleri fazla gelir sağlamak için türlü baskılara başvururlardı.

Bir aralık tahmis usulüne gidildi. Beş yıllık öşür tutarı birleştirilip elde edilen toplam beşe bölünmek suretiyle beşte birinin vergi olarak halktan tahsiline kalkışıldı. Ancak öşür, elde edilen üründen alındığı için, köylünün bunu vermesinde güçlük olmadığı halde ürün alınmadığı veya kıt olduğu yıllarda vergiyi ödemek köylü için güç olduğundan bu sistem de şikâyetlere yol açtı. Hükûmet bundan da vazgeçmek gereğini duydu.

Ortaçağ vergisi sayılan a'şar, 17 Şubat 1925 tarihli bir kanunla kaldırıldı.

BÂB-I MEŞİHAT. Eskiden Şeyhülislâm kapısı, dairesi hakkında kullanılır bir deyimdi. Buna "Bâb-ı Fetvâ" da denilirdi.

CİRİT. Türklerin en eski atlı sporlarından biri. At üzerinde ve cirit adı verilen 1 metre uzunluğunda, kurutulmuş meşe ya da yaprakları soyulmuş hurma dalından yapılan oldukça ağır ve kalın sopa ile oynanır.

Cirit oyununa katılacaklar, iki takım halinde karşılıklı dizilirler. Takımlar arasında tahminen yüz metrelik bir mesafe bulunur. Oyunu başlatacak takımdan bir atlı, atını ileri sürerek, karşı takımdan birinin adını bağırır, atını ona doğru koşturarak elindeki ciriti kendisine fırlatır. Sonra geriye dönüp dolu dizgin kaçmağa başlar. Kendisine cirit fırlatılan atlı, onu kovalar ve elindeki ciriti bu atlıya fırlatır. Bu sırada önde koşanın takımından bir başka atlı da bunun peşine düşer, kovalayarak ciritini ona doğru

atar. Oyun böylece sürüp gider. oyunda hedef atın sırtındaki binicidir.

XIX. yüzyıl sonlarına kadar yaygın bir spor olan cirit, Diyarbakır bölgesinde artık tarihe karışmıştır. Anadolu'nun bazı yerlerinde bugün de oynanmaktadır.

DESCARTES (René). Fransız filozof ve matematikçisi (1596-1650). Zengin bir ailenin çocuğu olan Descartes, bir Cizvit kolejinde okudu (1604-1612). Uzun süre meslek seçmede kararsız kaldı. Macaristan, Almanya, Polonya, Hollanda, İsviçre ve İtalya'yı dolaştı. Yirmi yıl Hollanda'nın çeşitli şehirlerinde oturdu. İsveç kraliçesi Christine'nin davetlisi olarak Stokolm'a gitti (1649). Lâtince ve Fransızca birçok eserleri vardır. Bunlardan bir kısmı şunlardır: *Usul Hakkında Nutuk* (1637); *Aklın İdaresi İçin Kurallar* (1628); *Felsefenin İlkeleri* (1644); *Metafizik Düşünceler* (1647).

EBÛ HÜREYRE. Hadis nakleden sahabeden (? - 678). Sulaym b. Fahm kabilesine mensup olup Hayber'in zaptı sırasında Yemen'den gelerek müslümanlığı kabul etti. Hz. Muhammed'in yakınlarından oldu. Naklettiği hadislerle ün saldı ve Ev'iye-i İlm (ilmin hazinesi) diye anıldı. Halife Ömer döneminde Bahreyn, Osman zamanında Mekke vali ve kadılığı görevlerinde bulundu. Muaviye onu Medine valiliğine getirdi.

EBÛ ZERR el-GIFÂRÎ. Peygamberce övülen dört İslâm büyüğünden biri (? - 653). Müslümanlığı kabul edenler arasında beşinci kişi olarak kabul edilen Ebû Zerr, züht ve takvası ile ün yapmış sahabelerdendir.

Halife Ömer döneminde kurulan ilk divan üyesi oldu. Kur'an'ı iyi anlayanlardan sayılır. Para biriktirmeyi müslümanlık için hoş görmez, mirası kabul etmez, gelirini yoksullara dağıtırdı.

EHLÜSSUFFA. Hazreti Muhammed ile birlikte Medine'ye hicret eden ya da sonradan katılan mü'minler arasında fakirler vardı. Bunların yiyecek, giyecek ve barınacak yerleri yoktu. Medineli dindaşlarının pek sınırlı olan yardımları da onları yoksulluktan kurtarmaya yetmiyordu. Bunların yemeleri için akşamları Peygamberin evinin avlusuna Müslüman halkın parasıyle satın alınmış bir kap dolusu kavrulmuş arpa konurdu. Evleri olmayanlar bu avluda barınıyorlardı. Bu avlu, camiin kuzey tarafında üstü örtülü, duvarsız bir yerdi. Burada barınanlara, "ehlüssuffa" denilirdi ki "camiin avlusu halkı ya da sahipleri" anlamına geliyordu.

ENDERÛN-İ HÜMÂYÛN. Sarayda açılıp varlığı beş yüz yıl devam eden okulun adı. Murat I. zamanında açılan bu okul 1908 İnkılâbı sırasında kapatıldı.

Devşirme kanunu yürürlükte bulunduğu sürece acemi oğlanları arasında zekâ, kabiliyet, kılık kıyafet itibariyle düzgün olanlarla memleketin ileri gelen ailelerinden okumaya hevesli bulunanlar öğrenci olarak alınırdı. Devşirme kanunu kaldırıldıktan sonra öğrencilik, kölelere ayrılmış oldu. Burada öğrenim yapanların parlak bir geleceği vardı. Devlet hizmetindeki yüksek mevkiler hemen hemen bu okuldan çıkanlara verilirdi. Bu nedenle, devlet memurlarından çoğu, çocuklarını bu okula vermeye çalışırdı. Okulun tahsil süresi 14 yıldı.

EVRENOS GAZİ. Rumeli ve Makedonya'nın Osmanlı ülkesine katılışında büyük hizmetleri bulunan akıncı beyi (Öl. Vardar, Yenice 1417).

Evrenos Gazi, Karesi Beyliği emîrlerindendi. Bu beyliğin Osmanlı topraklarına katılması üzerine, Evrenos Bey, Hacı İlbey ve Ece Bey gibi Karesi beyleri de Orhan Beyle birlik oldular.

Evrenos Gazi, Rumeli'de kurulan ilk uçlardan birinin başına geçti. Çeşitli akınlarda bulundu. Şehzade Murad Beyle birlikte Trakya'nın doğu kesimlerini aldı. Daha sonraları, Batı Trakya'da Dimetoka ve Gümülcine'yi zaptederek Sırpların Edirne'ye girmelerini önledi. Sırpsındığı zaferini müteakip Serez'e girdi. Çandarlı Halil Paşa ile beraber Makedonya'nın fethine katıldı. Bütün Vardar vadisi, Yenice, Üsküp Türk egemenliğine alındı. Bu arada Arnavutluk topraklarına giren Evrenos Gazi, Ohri'nin alınmasında büyük kahramanlıklar gösterdi. Kosova zaferinden sonra Vodina ve Çitroz'u ele geçiren Evrenos Gazi'ye Arnavutluk serhaddi verildi (1390). Daha birçok savaşlara katıldığı bilinen bu akıncı beyi, 1410 yılından sonra Vardar Yenicesi'ne çekildi.

İBNİ HALDUN. Ünlü arap tarihçisi ve filozofu (Tunus 1332-Kahire 1406). Tunus'un Zeytuniye Medresesi'nde okudu. Ünlü bilim adamlarından ders aldı. Kendisinden önce gelen İslâm filozof ve bilginlerinin, Yunan ve Roma düşünürlerinin eserlerini inceledi. Birçok yerler gezdi, çeşitli görevlerde bulundu. Eserleri arasında en ünlüsü bulunan *Mukaddime* adlı eseri, çeşitli dillere, bu arada Türkçeye de çevrilmiştir.

İMAM GAZZÂLİ. İslâm dünyasının büyük düşünürlerinden (Tus 1058-1111). Çağının ünlü bil-

ginlerinden okudu. Bağdat Nizamiye Medresesi'ne müderris oldu. (1091). Sonra, kapıldığı bilimsel şüphe yüzünden bu görevden ayrıldı. (1095) Bir süre içine kapnık bir derviş hayatı yaşadı. Hastalandı, dili tutuldu. Bağdat'tan ayrılarak Şam'a, oradan da Mekke'ye gitti. Tekrar Bağdad'a dönerek eski derslerine başladı. Bir süre sonra doğum yeri olan Tus'a döndü. Burada on yıl kadar kaldı. Nizamülmülk'ün ölümüyle yerine geçen Fahrülmülk'ün çağrısına uyarak yeniden Bağdad'a döndü, derslerine devam etti. (1105). Az sonra Tus'a gidip yerleşti. Evinin civarında yaptırdığı medresede derslerini sürdürdü.

Bu büyük bilgin ve filozofun başlıca eserleri şunlardır: *Makasid-ul-Felâsife; İhyâ-ü Ulûm-üd-Dîn; Tehafüt-ül Felâsife; Mizân-ül-Amel; Risalet-ül-Erbaîn.*

İMAM KUŞEYRÎ. Arap mutasavvufu ve yazarı (Nişapur, Ustuva 986 - Nişapur 1072). Arap dili ve edebiyatı öğrenimi gördü. Matematik bilgisini derinleştirmek için Nişapur'a gitti. Burada büyük sofilerden Ebû Ali ile tanışarak ona intisap etti ve tavsiyesine uyarak ünlü bilginlerden fıkıh ve kelâm dersleri aldı. Şeyhi Ebû Ali'nin ölümünden sonra yerine geçti. Zamanla yalnız Nişapur'un değil, bütün Horasan'ın en büyük tasavvuf bilgini olarak tanındı. *Risâlet-ül-Kuşeyrî* önemli eserlerinden biridir.

KONUR ALP. Türk komutanı (XIII. yüzyıl). Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında büyük hizmetlerde bulunmuş, Osman Beyin silâh arkadaşı olarak savaşlara katılmıştır. Orhan Bey zamanında İzmit ile Üsküdar arasındaki yerleri, Düzce havalisini, Aydos ve Semendere'yi aldı.

MİHAL GAZİ. Ünlü bir akıncı aile olan Mihaloğulları'ndandır. Atası Köse Mihal, Osman Gazi zamanında müslüman oldu ve onun hizmetine girdi. Oğlu Aziz Bey, ailenin ilk akıncı komutanlarındandı. Ölünce, yerine oğlu Mihal Gazi geçti (XV. yüzyıl başları). Rumeli'deki Türk fetihlerine katıldı. Savaşlarda büyük kahramanlıklar gösterdi.

PASTEUR (Louis). Ünlü Fransız kimyacısı, biyoloji bilgini ve mikrobiyolojinin kurucusu (1822-1895). Önce Arbois kolejinde, sonra Besançon kraliyet kolejinde okudu. 1843'te École Normale Supérieure'ün fen bölümüne alındı. Dört yıl sonra fizik ve kimyadan doktora tezini verdi. 1848'de yayımladığı billûrbilim hakkındaki incelemesiyle bilim dünyasının dikkatini çekti. Aynı yıl sonunda profesör oldu. Mayalanma konusunu, sirkenin oluşmasını, şarap hastalıklarını inceledi. Yepyeni buluşlar ortaya koydu. İpekböceğindeki "karataban hastalığı" nın hem bulaşıcı, hem de soydan geçme olduğunu tesbit ve bu hastalığın önlenmesini başardı. Koyunlarda görülen şarbon hastalığının bir çomak bakteriden ileri geldiğini kesin bir şekilde ispatladı ve aşısını buldu. Kuduz aşısını bulan da Pasteur'dür.

Pasteur'ün buluşlarıyle hekimlikte, vetrinerlikte, sağlık bilgisinde yeni ufuklar açılmış, köklü değişmeler olmuştur. Kimya ve maya sanayii de onun buluşlarıyle yeni aşamalara kavuşmuştur. Biyolojinin en büyük kurucularından sayılır.

RİBÂT. İslâm devletlerinin kara ve deniz sınırlarındaki önemli noktalarda yapılan asker barınağı niteliğinde müstahkem mevki.

1976 — Birinci Basılış — F. 9

Ribatlar, bir surla kuşatılırdı. İçinde mescit, çeşitli odalar, ambarlar, ahırlar, sarnıç ve gözcü kulesi bulunurdu. Hayatlarını bu ribatlarda muhafızlığa adayan mücahitlere "murâbıt" denilirdi.

SA'D BİN EBİ VAKKAS. Ünlü Arap komutanı (? - Medine 678 ?). İslâmiyeti ilk kabul edenlerdendir. Hazreti Muhammed'in bütün savaşlarına katılmış, Halife Ömer'in İranlılara karşı gönderdiği orduya komutan olmuş, Sasanî ordusunu Kadisiye'de yenilgiye uğratmış (636). bütün Irak'ı ele geçirmiştir. Bir yıl sonra Celula'da Sasanî imparatoru Yezdigert III'ü tekrar yenmiş, 638 yılı başlarında, halife Ömer'in Sa'd'e Araplar için yeni bir şehir kurmasını buyurması üzerine Kûfe şehrinin temelini atmış ve bu şehrin ilk valisi olmuştur.

SAMSA ÇAVUŞ. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında hizmet gören Türk komutanı (XIII. - XIV. yüzyıl). Osman Bey'in 1291'de Karacahisar'ı zaptından sonra Sakarya ırmağının kuzeyine yaptığı akınlara katıldı. Lefke ve Mekece'nin fethinden sonra buraların korunması için Yenişehir suyunun Sakarya'ya döküldüğü yerde küçük bir hisar yapılarak savunması Samsa Çavuş'a verildi. Sonra, Osman Bey Bizans hududunda kurduğu uç beyliğinden birinin başına Samsa Çavuş'u getirdi.

Sakarya iline bağlı Genbemüz köyünde Samsa Çavuş camii, hamamı kalıntıları vardır.

SELMÂN-I FÂRİSÎ. Sahabeden ve İslâm menkıbelerinin en ünlü kişilerinden biri (? - 656/657). Isfahan yakınında Cayy ya da Cayyân köyünde doğdu.

Mecusî dinine bağlı bir ailedendi. Küçük yaşta hıristiyanlığı kabul ederek ailesinden ayrıldı. Çeşitli hocalardan ders aldı. Hoca ve memleket değiştire değiştire Suriye'ye kadar geldi. Burada, son hocasının ölüm döşeğinde iken, "İbrahim Peygamber'in dinini canlandıracak bir peygamberin Hicaz bölgesinde ortaya çıkacağını" açıklaması üzerine Hicaz'a gitmek üzere yola çıktı. Çölde kendisine rehber olarak hizmet eden Kelb kabilesine mensup bedevîlerin saldırısına uğradı; esir alınarak bir yahudiye satıldı. Efendisiyle Medine'ye geldi. Hz. Muhammed Medine'ye hicret edince, Selmân, huzuruna çıkarak müslümanlığı kabul ettiğini söyledi. Hz. Muhammed, efendisine gerekli parayı ödiyerek onu kölelikten kurtardı. Selmân, Hz. Muhammed'in sevgisini kazanmıştı. Hendek savaşında Medine'nin, Mekke'li müşriklerin saldırılarından korunması için hendek kazılmasını öneren O'dur. Halife Ömer döneminde İran'a yapılan sefere katıldı. Bir süre Medâin valiliğinde bulundu.

Hz. Muhammed onun için, "Selmân, bizim ailemiz efradından, Ehl-i Beytten sayılır" buyurduğundan, birçok tarikat silsilesinde başta gelen ululardandır. Şiiler de kendisine büyük saygı gösterirler.

SÜNÛS- TARİKATI. Ali oğlu Sidi Muhammed Sünûsî'nin kurduğu tarikat. Buna "Sünûsiyye Tarikatı" da denir. Sünûsî 1791'de doğdu. Öğrenimini tamamladıktan sonra, bilgisini arttırmak üzere Ebû Ras ve Belgandua gibi ünlü bilginlerden tefsir, hadis, fıkıh okudu. Tasavvuf konuları üstünde çalıştı. Mekke'ye gitti. Burada büyük mutasavvıfların top-

lantılarına katıldı. Ünlü mutasavvıf Ahmet bin İdris Fassî ile tanıştı. Bu şahsın 1835'te ölümü üzerine müritlerinin bir kısmı Sünûsî'ye, bir kısmı da Sidi Mirganî isimli mutasavvıfa bağlandılar. Böylece "Ahmediyye' veya "İdrisiyye" tarikatı iki kola ayrılmış oldu.

Sünûsî, tarikatının ilk zaviyesini Ebû Kureyş dağında kurdu (1837). Sonra Mekke'den ayrılarak Bingazi'ye, buradan da Cebel-i Ahdar'a gitti. "Beyza" adlı zaviyesini burada kurdu. Kısa bir süre içinde bölgenin birçok yerinde yeni zaviyeler açıldı. Sünûsî tarikatı gittikçe yayıldı. Sünûsî 1859'da ölünce yerine oğlu Şeyh Muhammed Mehdî geçti.

Ziya Gökalp'ın da değindiği gibi Sünûsî tarikatına bağlı tekke ve zaviyeler, Afrika'da askerî, siyasî, ahlâkî ve toplumsal alanda yararlı hizmetler görmüşlerdir.

ŞEREFNÂME. Bitlisli Şeref Han'ın (1543-1603/1604), Kürtlerin menşei, tarihi, dağıldıkları alanlar, aşiret ve beylikleri hakkında yazdığı farsça eser. Kitap, çeşitli dillere çevrilerek bastırılmıştır. Eser ve yazarı hakkında geniş bilgi edinmek için *İslâm Ansiklopedisi*'nin *Şeref Han* maddesine bakınız (C. 11, s. 427 v.d.).

TİMAR. Osmanlı devleti yönetiminde arazi gelirlerinin muayyen bir kısmı padişahların buyruğu ile hâs, zeâmet, tîmar gibi belli bölümlere ayrılır, belli hizmet ve görev karşılığı belli kişilere verilirdi. Yıllık geliri bin akçeyle yirmi bin akçe arasında bulunan "dirlik"ler "tîmar" adını alırdı. Tîmar sahipleri devletin birer memuruydu ve merkezin buyruğu

altında bulunurdu. Hizmet karşılığında toprağın gelirinden faydalandıkları için, elde ettikleri haklar, veraset yoluyla oğullarına geçmezdi. Görevlerini yerine getirmedikleri takdirde hemen azledilirlerdi. İdarî işlerde devletin verdiği görevleri yaparlar, verilen yetkileri kullanırlardı.

Timar sahibi sefere katılmakla görevli ise tîmarının kılıç kısmından başka, her üç bın akçe için bir "cebeli" yani tam teçhizatlı, atlı ve silâhlı bir asker ile bizzat savaşa katılma zorundaydı. Timar sahibi mazereti olmaksızın sefere katılmazsa timarı elinden alınırdı. Bu işlemi "mevkufatçı" denilen memurlar yapardı.

YURTLUK VE OCAKLIK. Osmanlı devleti idarî teşkilâtında arazi gelirlerinin belirli bir bölümü mîrî arazi sistemi içinde Hâs, tîmar, zeâmet, vakıf gibi bölümlere ayrılmıştı. Yavuz Sultan Selim zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ülkeye katılması üzerine, bu bölgede oturan Kürt beylerinin elindeki arazi, bu sistem dışında tutularak Yurtluk ve Ocaklık adlariyle kendilerine bırakıldı.

Yurtlukların rakabesi yani çıplak mülkiyeti devlete aitti. Bu tür arazinin gelirinden faydalanma hakkı ömür boyunca kullanılmak üzere bu beylere verilirdi. Bunlardan bazılarının faydalanma hakkı miras yolu ile devam ederdi. Yurtlukları tasarruf eden kişi burasını satamaz, hibe veya vakfedemezdi.

Ocaklık sahibi beyler azledilemezdi. Görevlerini yapmadıkları veya öldükleri zaman bu topraklar oğullarına, oğulları yoksa ailelerinden uygun görülecek bir erkeğe kalırdı.

Yurtluk ve ocaklık sahibi beylerin, sınırları karumak ve o bölgeye kuvvet gönderilmesi halinde orduya katılmak gibi görevleri vardı.

ZEÂMET. Yıllık geliri yirmi bin ile yüz bin akçe arasında olan ve genellikle askerî bir görev karşılığı tahsis edilen dirlik. Buna "büyük tîmar" da diyebiliriz. Zeâmet sahibine "zaîm", yıllık geliri elli bin akçeyi aşan zeâmetlere "ağır zeâmet" denilirdi. Zaîm, zeâmetin bulunduğu yerde oturmak, orada görevler yapmak, asker yetiştirmek ve hazırlamakla yükümlüydü. Seferde ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçe için bir "cebeli" yani tam teçhizatlı, atlı ve silâhlı bir asker götürmek zorundaydı. Zaîmin ölümü halinde, ölenin savaşabilecek yetenekte çocuğu varsa zeâmet ona verilirdi. Oğlu henüz küçük ise, hizmet edebilecek duruma gelinceye kadar cebeli göndermek kaydiyle tahsis, yine ona ayrılırdı. Tahsis edilen bu zeâmetin aynı değerde olması şart değildi. Ancak, babası şehit olan oğula yapılan zeâmet tahsisi, tabiî şekilde ölenin çocuklarına yapılan tahsisten daha fazla olurdu.

SÖZLÜK

Abd : Kul, köle.
Âfâkî : Nesnel, objektif.
Aftâb : Güneş, güneş ziyası.
Ağbire : Tozlar, bu kelime, Gökalp'in yaptığı kelimelerdendir. Arapça sözlüklerde yoktur. Gökalp, "suâl - es'ile" tarzında "gubâr" dan "ağbire" yi yapmıştır.
Ağûş : Kucak.
Ağraz : Maksatlar, istekler. Gizli kinler.
Ağsan : Dallar.
Ahass : Pek hususî, en kıymetli.
Ahcâr : Taşlar, kayalar.
Ahmâl : Yükler, ağırlıklar.
Ahrâr : Hür olanlar.
Ahz : Alma, alınma. Tutma, tutulma,
Ahz ü i'tâ : Alış veriş.
Akl-ı selîm : Sağduyu.
Akvâm : Milletler, kavimler.
Alâik : Alakalar, ilgiler.
Alî-nevâ : Yüksek ses. Yüce nasip.
A'mak : Derinlikler.
A'mâl : İşler, yapılan şeyler.
Anâsır : Unsurlar, öğeler.
Arâis : Gelinler
Arâzi-i nâriyye : Volkanik arazi.
Arâzi-i mâiyye : Suların meydana getirdiği arazi.
Âşâr : Eserler, yapıtlar.
A'sâr : Asırlar, yüzyıllar.
Ashâr : Evlenme dolayısıyle akraba sayılan kimseler.
A'şâr : Eskiden harmandan sonra toprak ürünlerinden alınan onda bir vergi, öşür.
Âşiyân : Yuva.

Atâyâ : Hediyeler.
Âtî : Gelecek.
Avâmil : Sebepler, sebep olanlar.
Avdet : Geri dönme.
Azîm : Büyük, önemli.
Bakarî : Öküz, sığır gibi hayvanlara ait.
Bârika : Şimşek, yıldırım.
Batî : Ağır, yavaş.
Bedâyi' : Beğenilecek şeyler, güzellikler.
Behâim : Dört ayaklı hayvanlar.
Bende-i dîrîne : Eski kul.
Beraat-ı istihlâl : Güzel başlangıç.
Berk : Şimşek.
Beşeriyyet : İnsanlık.
Bezl : Vermek, esirgemeden harcamak.
Bîgâne : Yabancı.
Bihakkın : Hakkıyle, tamamiyle.
Bihâr : Denizler.
Bihbûd : İyi, sağ, hayırlı.
Bilâhara : Sonradan.
Birr : Dince iyi işler yapma.
Bisât : Kilim, halı, yaygı.
Büyeyzât : Yumurtacıklar.
Câni : Cinayet işlemiş olan kimse.
Celâdet-fezâ : Yiğitliği arttıran.
Celî : Parlak, açık, âşikâr
Cerâim : Cürümler, suçlar.
Cesîme : İri, ulu, önemli.
Cevşen : Örme zırh.
Cevşen-i sengîn : Taştan örme zırh.
Cevvî : Fezaya ait, hava boşluğu ile, gökle ilgili.
Ceyş : Asker.
Cez' : Ağaç kütüğü, tomruk.
Cibâl : Dağlar.
Cihannümâ : Her yanı seyredebilmek üzere bazı ev çatılarının üstünde yapılan oda ya da taraça.

Cür'a-çîn : Şarabın son yudumunu içen; toplayan.
Cündiyâne : İyi binicilere yakışır şekilde.
Cüz' : Parça, bölük.
Çâker : Kul, köle, yanaşma.
Çâre-yâb : Çare bulan.
Çâresâz : Çare bulan, çare düşünen.
Çemen-pûş : Çimenlik, çimenle örtülü.
Çirk-âlûd : Kirli, pis.
Dâfi' : Defeden, kovan.
Demgüzâr : Vakit geçiren.
Delk : Sürtme, sürtünme.
Derhâtır : Hatırda, hatırlama.
Dil-ârâ : Gönül süsleyici, hoşlandırıcı, güzel.
Dilâver : Yiğit.
Dilfirîb : Gönül avutan, gönül aldatan.
Dîrîne : Eski.
Dûd : Küçük kurt, böcek.
Dûn : Aşağı, alçak.
Ecniha : Kanatlar.
Efvâc : Takımlar, bölükler, dizi dizi insan dalgaları.
Ehass : En hasis, en alçak.
Elvâh : Levhalar.
Elyevm : Bugün.
Emrâz : Marazlar, hastalıklar.
Emsile : Örnekler.
Emtia : Ticaret malları.
Enâm : Halk.
Enmûzec : Tip, örnek.
Ensâl : Nesiller, soylar.
Esâtîr : Mitoloji, mitler.
Esdaf : Sadefler, inci kabukları.
Eslâf : Bizden öncekiler.
Esmâr : Meyveler, yemişler.
Etfâl : Çocuklar.
Evreng : Taht.

Ezhâr : Çiçekler.
Ezhân : Düşünceler, fikirler, zihinler.
Ezmine : Zamanlar.

Fâhir : Övünülecek kimse veya şey. Övünen. Güzel, parlak, değerli.
Fahl : Aygır.
Fecr, fecir : Gün ağarması, tan vakti.
Felâhat : Tarım, çiftçilik.
Feres : At.
Ferîh : Sevinçli, ferahlı.
Fevk-an-nâsût : Maddî âlem üstü.
Feyyâz : Çok verimli, bereketli. Bolluk veren.
Feyezân : Taşma.
Fîrâş : Döşek.
Fıtrî, Fıtriyye : Yaradılıştan, doğuştan olan. Yaradılışla ilgili.
Fürûsiyyet : At yetiştirme ve binicilik bilgisi.
Füyûz : Feyzler, bolluklar, ilerlemeler.

Gabrâ' : Toprak, yer yüzü.
Garâm : Aşk hasreti. Çok şiddetli istek ve sevgi.
Garîziyye : Yaradılışa ait, içgüdüyle ilgili.
Gaye-i kusvâ : En son amaç.
Gazûb : Çok gazaplı, kükremiş.
Güzide : Seçkin.
Güzîn : Seçilmiş.

Hadâret, Hadrâ' : Yeşillik, yeşil. Tazelik.
Hâib : İsteğine kavuşamıyan.
Hâdim : Hizmet gören.
Hacle : Gelin odası.
Hakayık : Hakikatler, gerçekler.
Hâk : Toprak.
Hâkdân : Toprak, çöplük. Mecâzen: Dünya.
Hamâset : Yiğitlik. Yaradılıştan olan cesaret.

Hâmız-ı fahm : Asit karbonik.
Hasâis : Nitelikler.
Hasene : Güzel, hoş, iyi.
Hevâm : Zararlı böcekler.
Hikem : Hikmetler, bilgelikler.
Hikemiyye : Hikmete ait, felsefe ile ilgili. Fizikle alakalı.
Hikmet : Bilgelik. Sır, gizli neden.
Hikmet-ül avâm : Halkbilimi, folklor.
Hitam : Son.
Hirfet : Zanaat. Geçimini sağlamak için yapılan ve az çok el ustalığı isteyen belirli iş. Demircilik, marangozluk birer zanaattır.
Hıyâbân : Etrafı sık ağaçlarla çevrili yol, cadde.
Hoşgüvâr : Leziz. Hazmı kolay, içimi güzel.
Hudâyî : Allah'ın yarattığı, insan eli değmeden yetişen.
Husul-vezîr : Meydana gelebilir.
Hutût : Hatlar.
Hümâyûn : Kutlu. Hükümdara ait.
Hüveydâ : Belli, açık.
İbdâ' : Yaratma.
İbrâz : Gösterme.
İbtisâm : Gülümseme.
İcâle : Dolaştırma, dolaştırılma.
İcmâ' : Anlaşma, birlik kurma.
İcrâ : Yapma, yerine getirme.
İdâme : Sürdürme.
İfâ : Ödeme, bir işi yapma, iş görme.
İfhâm : Anlatma, bildirme.
İfrâğât-ı zefîriyye : Nefesle birlikte dışarı verilen şeyler.
İğmâz-ı ayn : Göz yumma, müsamaha.
İhdâ : Hediye verme, hediye gönderme.
İhtikâk-i medid : Çok uzun süren sürtünme.

İhrâz : Kazanma, elde etme.
İhzâr : Hazırlama.
İkdâmât : Gayretle çalışmalar.
İktihâm : Aldırmama, zor bir işi göğüsleme.
İktisâb : Edinme, kazanma, elde etme.
İktizâ : Lâzım olma, gerekme.
İ'lâ : Yükselme.
İlm-i arz : Jeoloji, yerbilim.
İltikat : Devşirip toplama,
İltizâm : Bir tarafı kayırma.
İm'an : Fazla dikkat ve özenme.
İnbât : Bitkilerin bitmesini sağlama, toprağın bitki yetiştirme gücü.
İncimâd : Donma.
İnkızâ : Tükenme, mühleti gelme.
İntân : Kokma, kokuşma.
İntaş : Çimlenme.
İrâe : Gösterme.
İskaa' : Sulama. Su verme.
İstihlâs : Kurtarma.
İstihzâr : Hazır etme. Hazırlama.
İstikraa' : Tümevarım.
İstikmâl : Bir işin eksiksiz ve tam oluşu.
İstinbat : Bir söz veya işten gizli bir anlam çıkarma.
İstîsâl : Kökünden çıkarıp mahvetme, eşkiyayı ele geçirme.
İşfâ : İyi etmeye çalışma.
İştirâ : Satın alma.
İ'tâ : Verme.
İtâb : Azarlama.
İthâf : Armağan etme.
İttibâ : Tâbi olma, uyma.
İttihâd : Birlik, birleşme.
İ'tizâl : Bir tarafa çekilme.
İyd : Bayram
İ'zâm : Yollama.

İz'ân : Anlayış.
Is'âd : Yükseltme, yukarı çıkarma.
İtlak : İsim verme, vasıflama, bağından boşandırma.
Iztırar : Zorunda kalma, mecbur olma.
Kaadım : Kemirici hayvanlar sınıfından olan.
Kabl-et-Tarih : Tarihten önce.
Ka'r : Deniz dibi.
Kalîçe : Küçük halı.
Kehvâre (gehvâre) : Beşik.
Kemîne : Âciz, zavallı, güçsüz.
Kemmiyyet : Miktar, sayı, nicelik.
Kesret : Çokluk.
Ketm : Saklama, gizleme.
Kîsb : Kesb, kazanç, kazanma.
Kisve : Elbise, kılık.
Kisve-i fâhire : Parlak, ağır, güzel elbise.
Kudret : Güç, erk.
Kurûn-i kadîme : Eski zamanlar.
Kûşiş : Çalışma, çalışış.
Kut-ı lâyemût : Açlıktan ölmeyecek kadar yiyecek.
Lâbis : Giyinmiş.
Lâtîf : Yumuşak, hoş, güzel.
Lâyık : Yaraşır, uygun.
Lâzime : Gerekli şey.
Leben : Süt.
Lede-l-îcâb : İcabında, gerektiğinde.
Lezâiz : Hoşa gidecek, zevk alınacak şeyler.
Mâada : Başka.
Mâbih-il-felâh : Kurtuluş sebebi, kendisiyle kurtulunulan şey veya kimse.
Mâder : Anne.
Mâderzâd : Anadan doğma, yaradılıştan.
Ma'dûd : Sayılan, sayılmış. Bir cinsten sayılan şeyler. Belli.

Mahâsin : Güzellikler.
Mahsûs : Özel, hususî.
Mahdût : Sınırlı.
Mâide : Yemek, ziyafet.
Mâide-i rahîk : Hâlis, iyi şarap sofrası.
Ma'raz : Bir şeyin gösterildiği yer. Sergi.
Mamafih : Bununla birlikte.
Ma'reke-i uzmâ : Büyük savaş alanı.
Mâlâmâl : Dopdolu.
Mass : Emme.
Masnû' : Sanatla yapılmış, yaradılıştan değil.
Mebîz : Yumurtalık.
Mebnî : -den dolayı,- den ötürü.
Mebrûre : Değerli, beğenilmiş hizmetler. Hayırlı.
Medîde : Çok uzun, çok uzun süren.
Mefâhir : Övünülecek şeyler.
Meftûn : Tutkun, vurgun. Gönül vermiş.
Mehâbet : Heybet. Büyük görünmek.
Mehâbet-nümâ : Heybetli.
Mefhâret-âlûd : Övünçlü.
Mehd : Beşik.
Me'kil : Geçim vasıtası.
Mektûmat : Hükûmetten gizlenerek yazdırılmamış mal, gelir.
Menâbi' : Menbalar, kaynaklar.
Menâl : Ele geçen şey.
Menâbir : Minberler.
Mestûr : Örtülü.
Meşârik : Ay, güneş ve yıldızların doğma dereceleri, yerleri.
Meşbû' : Dolu, doygun.
Meşher : Teşhir yeri, sergi.
Meşâkk : Zahmetler, zorluklar.

Meserret : Sevinç. Sevinilecek şey.
Meşmûl : Bir şeyin içinde bulunan, şümullü.
Meşîme : Dölyatağı.
Metâ' : Mal, ticaret malı.
Mevkib : Alay.
Mevâşî : Davar ve sığır gibi hayvanlar.
Meyelân : Eğilme.
Meziyyât : Meziyetler, özellikler.
Mezrûât : Ekinler.
Mir'ât : Ayna.
Mihribân : Şefkatli. Güler yüzlü. Seven.
Mişyet : Yürüyüş.
Miyâh : Sular.
Muazzez : Aziz, değerli, onurlu.
Muhâdenet : Dostluk, sadakat. Anlaşma, uyuşma.
Muhalled : Ebedi. Sürekli kalacak.
Muhallefâd : Ölen bir kimsenin bıraktığı şeyler.
Muallel : Kusurlu, sakat.
Muaşşir : Eskiden buğday ve arpadan öşür, ondalık vergisi alan tahsildar.
Musadif : Rast gelen.
Musavvir : Tasvir eden, ressam
Muvâredâ't : Gelen şeyler.
Munzam : Katılan.
Muzlim : Karanlık. Bilinmez.
Mübâhât : Mubah olan şeyler.
Mübâhî : Övünen.
Mücâhedât : Uğraşmalar, savaşmalar.
Mücterre : Geviş getiren hayvanlar.
Mühâtat : Bağışlama.
Mülhim : İlham eden.
Mümâresât : Tekrar edilmek suretiyle elde edilen alışkanlıklar ve ustalıklar.
Müncelî : Meydana çıkıp görünen. Parlayan, cilalı.
Münakehat : Nikâhlanmalar.
Münâzaa : Kavga, çekişme, ağız kavgası.

Münâziayn : İki ağız kavgacısı.
Münferidâne : Tek başına, yalnızca.
Münkeşif : Keşfedilmiş, meydana çıkmış, görünen.
Müntine : Pis kokan, kokmuş, bozuk.
Mürşid : Doğru yolu gösteren.
Müsta'mere : Sömürge.
Müstehâsât : Toprak altındaki fosillerden bahseden ilim. Paleontoloji.
Müstemirr : Sürekli.
Müstenid : Dayanan.
Müstağrak : Batmış. Daldırılmış, dalmış, boğulmuş.
Mütehattim : Gerekli.
Müteheyyiç : Coşkun.
Müteneffis : Nefes alan.
Müteneffizân : Sözü geçer, nüfuzlu kimseler.
Mütehassis : Duygulanmış.
Mütaaddid : Çok, birçok.
Mütalaakârâne : Okurcasına.
Mütevaliye : Aralıksız, bir düzüye, birbiri ardınca gelen.
Müzehher : Çiçekli.
Nâfi' nâfia : Faydalı, yararlı.
Nâm-ı müstear : Takma ad.
Nâmiye : Üreyen, yetişen, olan, büyüyen, neşvünema bulan.
Nâs : İnsanlar, halk.
Namütenâhî : Sonsuz.
Nâsût : Mâddî âlem, dünya.
Nazar : Bakış.
Nâzil : Yukardan aşağı inen.
Nebâtât : Bitkiler.
Necîb : Soylu.
Nemâ-bahş : Büyüme, üreme, gelişme veren.

Nermîn : Yumuşak.
Nesîm : Hoşa giden hafif ve lâtif rüzgâr.
Nev-hevesân : Yeni hevesliler.
Nigâh : Bakma, bakış.
Nuhbe : Seçkin, her şeyin seçkini.
Nümâyân : Meydanda, görünür, aşikâr.
Nüsg : Usare, özsu.
Nüzhet : Gönül ferahlığı. Tazelik. Eğlenme.

Peygam : Haber.
Peygule : Köşe, bucak.
Peymân : And, yemin.
Pezîrâ : Kabul eden, kabul edici.
Pîrâhen : Gömlek.
Pîş : Ön, ön taraf
Pîşdâr : Öncü.
Pîşgâh : Ön taraf.

Ra'd-âlûd : Gökgürültüsü ile karışık.
Rasadgâh : Gözlemevi. Gözetme yeri.
Rasânet : Sağlamlık.
Râsime : Tören.
Rasîn : Sağlam.

Rebî' : Bahar.
Redîf : Eskiden, askerlik ödevini tamamlayarak salıverilen ve yedeğe geçirilen erlere verilen ad.
Re'sülmâl : Ana para, sermaye.
Reyeân : Her şeyin tazelik zamanı, tazelik.
Rûhânî : Ruha ait, ruhtan ibaret olan.
Rûnümâ : Yüz gösteren, meydana çıkan.
Rükn : Rükün, bir şeyin temeli.

Sabâvet : Çocukluk.
Sâfil : Alçak, aşağı.
Sâî : Çalışan, postacı, kuriye, tatar.
Sâ'id : Yukarı çıkan, yükselen.
Sâl-i âtî : Gelecek sene.
Sâniha : Zihin ve fikirde olup, düşünmeden, fikirde doğan şey.

1976 — Birinci Basılış — F. 10

Samîm : İç, öz.
Sa'y, sây : Çalışma, emek.
Sâyebân : Gölgelik.
Selîka : Güzel söyleme ve yazma kabiliyeti.
Semt-ür-re's : Başucu, Zénith noktası.
Sepâ : Sehpa, üçayak.
Sermedî : Sonu olmayan, ebedî.
Sezâvâr : Yaraşır, uygun, lâyık.
Sinîn : Seneler.
Sukut : Düşme.
Sübhânî : İlâhî. Tanrı ile ilgili.

Şâfî : Şifa veren, iyileştiren.
Şagaf : Çılgınca sevme.
Şâyeste : Yaraşır.
Şebâb : Gençlik.
Şehâmet : Yiğitlik.
Şehrâh : Büyük yol, ana cadde.
Şehsüvar : Pek iyi ve ünlü at binicisi.
Şemîm : Güzel koku.
Şiâr : Belirtici nişan, esas karakter.
Şi'r-âmîz : Şiirle karışık.
Şîr : Arslan. Süt.
Şitâ : Kış.
Şitâ-yi vapesîn : Son kış.
Şübbân : Gençler.
Şükûfe : Çiçek.

Taab : Eziyet, sıkıntı, yorgunluk.
Taarrî : Soyunma, içinden çıkma.
Tahassüs : Duygulanma.
Tagaddî : Beslenme.
Takrîz : Edebiyatta: Bir eseri beğenme ve övme.
Ta'lîk : İleriye bırakma, asma.
Ta'şîr : Ona bölme, buğday mahsulünü öşürleme.

Teâlî : Yücelme, yükselme.
Tebcîl : Yüceltme, ağırlama.
Teberrüd : Soğuma.
Tecnîs : Cinas yapma, iki anlama gelen söz, mütecanis, cins hâle getirme.
Tedmîr : Tepeleyip sindirme, mahvetme, harap etme.
Tefrîk : Ayırma.
Tehâlük : Can atma.
Tehiye, tehiyye : Hazırlama.
Teksîr : Çoğaltma.
Tekvîn : Var etme, meydana getirme, yaratma.

Telâkkî : Anlayış, görüş. Kabul etme.
Temâşâ : Seyretme.
Temeyyüz : Sivrilme.
Temrîn : Alıştırma, tekrarlatarak alıştırma.
Temzîc : Karıştırma.
Tenezzüh : Gezinti.
Tenmiye : Geliştirme, büyütme, çoğaltma.
Tensîl : Nesli ıslah etmek, soylulaştırmak.
Te'nîs : Alıştırma.
Terakkî : İlerleme, Yükselme.
Terâküm : Birikme, yığılma.
Terdîfen : Ardı sıra yürüterek, peşine, yanına katarak.
Terennüm : Yavaş ve güzel sesle şarkı söyleme, ötme.

Terfende : Faydasız. Yalan, hilekâr, sahtekâr.
Tesâdüm : Çatışma, vuruşma, çarpışma.
Teşfiye : İyileştirme.
Tetebbu' : Araştırma.
Tevessü' : Genişleme, yayılma.
Tevfîk : Uygun düşürme. Yardım.
Tevkîr : İyi karşılama, ağırlama, ululama, ta'zîm.

Tevlîd : Doğurma, doğurtma.
Tezehhür : Çiçeklenme.
Tezhîb : Yaldız işi, yaldızlama sanatı.
Tezyin : Süsleme, bezeme.
Tîşe : Keser, balta.
Tıfl : Küçük çocuk.
Tûde : Küme, yığın, kat.
Tûde-i gubâr : Toprak yığını.
Tuhfe : Armağan, hediye.
Tu'ma : Yiyecek, lokma.
Türâb : Toprak.

Ulül'emr : Buyruk sahipleri.
Ulüvv : Yücelik, büyüklük.
Umran : Bayındırlık.

Ümm : Anne.
Ümmü'l kitâb-ı hikmet : Hikmet kitaplarının anası, temel kitabı.
Ümmîdvâr (ümîdvâr) : Ümitli, umutlu.
Üserâ : Esirler.

Vâbeste : Olması ancak ona bağlı.
Vâfî : Elverir, yeten, kâfi gelen.

Vahdet : Birlik.
Vakar : Onurlu olma. Ağırbaşlılık.
Vakfedâr : Duran, durduran.
Vakî : Koruyucu.
Vâsia : Engin, geniş.
Vefîre : Çok, fazla.
Vuku' : Olma, oluş.
Vücûh : Yüzler. Tarzlar.

Zafer-şiâr : Zafer sahibi, zafer kazanmağa alışık.
Zahîr : Yardımcı.
Zamâim : Zamlar, ilâveler.

Zât-i Âlî-i Vilâyet-penâhî	:	Vilâyet makamının bile kendisine sığındığı yüce zât.
Zevâbıt	:	Zabitler, subaylar.
Zefirâver	:	Soluk verdirici.
Zîhayât	:	Canlı.
Zîr	:	Alt.
Zu'm	:	Zan, sanı.
Zürrâ'	:	Ekinciler, çiftçiler.

IM YERİ : İstanbul'da Devlet Kitapları
Müdürlüğü ve İllerde Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevleri

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL